

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta**

**Ústav světových dějin
Seminář novověkých dějin**

**Lenka Kovaříková
Diplomová práce**

**„Lotrinští velkovévodové a Maremma“
„The Habsburg-Lotrigen Grand-dukes and Maremma“**

Praha 2008

**Vedoucí diplomové práce
Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, výhradně s použitím odborné literatury a pramenů, uvedených na konci práce.

V Praze, dne 24. dubna 2008

Lenka Kovaříková

Obsah

Úvod	s. 6
1. Kapitola – Vysvětlení pojmů	s. 9
I. Bonifikace bažin – význam, možnosti	s. 9
II. Maremma – historicko-geografické definování oblasti	s. 10
2. Kapitola – Historické okolnosti nástupu a vlády Lotrinských v Toskánsku	s.21
I. Okolnosti nástupu	s.21
II. František Štěpán Lotrinský	s. 23
III. Petr Leopold	s. 25
IV. Ferdinand III. a období napoleonských válek	s. 29
V. Leopold II.	s. 32
VI. Ferdinand IV. a po sjednocení Itálie	s.36
3. Kapitola – Bonifikace Maremmy před nástupem Lotrinských	s. 38
I. Starověk	s. 38
II. Raný středověk a období nadvlády Sieny	s. 40
III. Maremma za vlády Medicejských	s. 45
4. Kapitola – Bonifikace Maremmy za lotrinských velkovévodů	s. 51
I. Petr Leopold	s. 53
II. Ferdinand III. a období francouzské okupace	s. 58
III. Leopold II.	s. 62
5. Kapitola – Další otázky řešené spolu s přeměnou krajiny	s. 79
I. Infrastruktura	s. 79
II. Péče o dělníky	s. 82
III. Malárie	s. 84
IV. Jiné	s. 88
6. Kapitola – Nejvýznamnější osobnosti projektování a realizace prací	s. 92
I. Leonardo Ximenes	s. 92
II. Pietro Ferroni	s. 97
III. Pio Fantoni	s. 100
IV. Vittorio Fossombroni	s. 104
V. Alessandro Manetti	s. 108
VI. Gaetano Giorgini	s. 114
7. Kapitola – Nástin pokračování bonifikací po odchodu Lotrinských	s. 120

I. Od sjednocení Itálie po počátek první světové války	s. 120
II. Meziválečné období – fašismus	s. 125
III. Po druhé světové válce	s. 128
Závěr	s. 131
Resumé	s. 134
Obrazová příloha	s. 136
Zdroje obrazové přílohy	s. 169
Použité prameny a literatura	s. 171

*“Když velké řeky, vzedmuté se řítí
ve starém řečišti, s vlnami zkalenými,
tobě ze strachu zblednout nedají,
ty řeky vítězí nad břehy známými,
když bolest tebou rve, a škody vlastní:
když vidíš barvu vody plavé,
vzpomeň, že jako jejich kořist, ač nezdá se,
za nimi tvé pozemky, jdou do moře.”*

*„se i gran fiumi, che innalzando vanno
l'antico letto con le torbid'onde,
te di paura impallidir non fanno
vincendo omai le conosciute sponde,
il tuo dolor ti mova, e 'l proprio dano:
e mirando il color de l'acque bionde,
pensa, che in preda a lor, benché non pare,
vanno a seconda i tuoi poderi al mare.”¹*

¹ Citace z díla Bartolomea Lorenziho uvedená v Sereni, E., *Storia del paesaggio agrario italiano*, Roma-Bari 2001¹⁰, s. 311. Více k osobnosti tohoto agronoma a k jeho poemě *Della coltivazione dei monti* z roku 1778 lze více nalézt v *Enciclopedia italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, sv. XXI, Milano 1934, s. 499.

Úvod

Vztah člověka k přírodě a tedy i ke krajině se od pradávna vytvářel na základě jeho potřeb, stupně pochopení přírodních jevů a zákonů a úrovně vyspělosti té, které kultury nesoucí sebou i příslušné technické možnosti. V současné přetechizované době se mnohým přestává zdát vztah k přírodě významný, ale přírodní prostředí ovlivňuje životy lidí i v této době.

Lidé, již od neolitu, tedy od doby, kdy se hlavním způsobem obživy stalo zemědělství, začali stále více snažit přizpůsobovat si krajinu podle svých potřeb. Obtížnost tohoto přizpůsobování krajiny, zlepšování podmínek pro životy lidí je nejlépe vidět na oblastech, kde to bylo těžké. Příkladem takové krajiny může být právě toskánská Maremma, kde se po tisíciletí lidé snažili zlepšit životní podmínky. Hydrogeologické uspořádání této oblasti a výskyt malárie proces velice ztěžovaly. Jakékoli přerušení prací na bonifikaci znamenalo návrat k nehostinnosti a, pokud trvalo déle, téměř k neobyvatelnosti oblasti.

V období vlády lotrinské dynastie v Toskánsku došlo k významnému pokroku v rozvoji nejzaostalejší oblasti velkovévodství. Úsilí, péče, náklady, překonané obtíže byly nesmírné. Výjimečnost, významnost a obtížnost tohoto bonifikačního úsilí a jeho úskalí přiblíží má diplomová práce.

Myšlenka bonifikačních prací a nutnosti jejich provádění se objevuje po staletí. Způsoby bonifikace v Toskánsku, včetně oblasti Maremmy, se zabývaly i takové osobnosti jako Leonardo da Vinci, či Galileo Galilei; v době vlády lotrinské dynastie se jednalo především o Leonarda Ximena, Pia Fantoniho, Pietra Ferroniho, Vittoria Fossombronioho, Alessandra Manettiho, Gaetana Giorginiho, Salvagnoliho Marchettiho a další, kteří se sami podíleli na řízení bonifikačních prací v oblasti. Po sjednocení Itálie se problematikou v obecnější, celostátní rovině zabývali například Baccarini, Serpieri a další.

Odras zájmu o bonifikační práce lze nalézt i v dílech Petra Leopolda (především jeho *Relazioni sul governo della Toscana* – uložené v Národním archivu v Praze; edici, ovšem tříděnou nikoli podle zpráv, ale podle místa o němž je referováno, vydal Salvestrini - *Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena. Relazioni sul governo della Toscana*, ed. Salvestrini, A., vol. I-III, Firenze 1969–1970–1974),

Leopolda II. (deníky uložené v Národním Archivu v Praze, paměti - *Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II. di Lorena (1824-1859)*, ed. Franz Pesendorfer, Firenze 1987) či Baldasseroniho (paměti - *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*, Firenze 1871).

Zájem historiků toto téma upoutalo až ve druhé polovině 20. století v souvislosti se změnou orientace badatelského zájmu z „velkých dějin“ a „dějin velkých osobností“ na dějiny lokální, hospodářské a historicko-geografického charakteru, inspirovaná díly Blocha, Braudela a tzv. školy Annales.

Většina děl týkajících se vývoje zemědělství a bonifikačních prací, zvláště v oblasti Maremmy, jsou články či příspěvky ve sbornících (například *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze, 1980; *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981; Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989; *La Maremma Grossetana tra il '700 e '900* a další), do dnešní doby vyšlo jen poměrně málo monografií. Vývoji zemědělství a bonifikací v celé Itálii se věnovali například Emilio Sereni (*Storia del paesaggio agrario italiano*, Bari 2001¹⁰), Piero Bevilacqua, Manilo Rossi-Doria (druzí dva jmenovaní společně vydali *Le bonifiche in Italia dal '700 a oggi*, Roma-Bari 1984), Arrigo Serpieri (*La bonifica*, Bologna 1957) a jiní. Práce týkající se bonifikací v celoitalském měřítku se většinou zaměřují na především na oblast Pádské nížiny, další oblast, kterým se případně věnují jsou spíše problemtické části jižní Itálie, popřípadě ostrovů, či bažinaté oblasti Lazia, zvláště pak Pontinské bažiny; oblast toskánských Maremm tak často zůstává na okraji, či téměř stranou jejich děl.

Za prvního historika, zabývajícího se tímto tématem v oblasti Maremmy, je považován Ildebrando Imberciadori (například *Amiata e Maremma tra il IX e il XX secolo*, Parma 1971). Imberciadori bohužel ve svých studiích jen velice zřídka používá poznámkový aparát. Podmínkami oblasti se zabývá především Lucia Bonelli-Connena, tato autorka čerpá převážně z fondů *Archivio di Stato di Siena* a stejně jako Imberciadori ve svých člancích mnohdy neuvádí původ citací. Vlastními bonifikačními pracemi se zabývá zvláště Danilo Barsanti, vývojem krajiny a jejich podmínek Leonardo Rombai. Barsanti a Rombai se na mnoha publikacích podíleli společně, buď jako dva autoři (například Barsanti, D., Rombai, L., *La "guerra delle acque" in Toscana*, Firenze 1986; *Leonardo Ximenes*, Firenze 1987), či jakožto

editoři (například *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994). Barsanti dále napsal monografii o sezónním pastevectví, *Allevamento e transumanza in Toscana*, Firenze 1987.

Díla výše jmenovaných historiků jsou pro studium této problematiky zásadní. Další badatelé se zabývají problémy bonifikací spíše okrajově v souvislosti s dějinami Toskánska či životopisy jednotlivých lotrinských velkovévodů; jedná se například o Paola Bellucciho (*I Lorena in Toscana. Gli domini e le opere*, Firenze 1984), Franze Pesendorfera (*La Toscana dei Lorena, un secolo di governo granducale*, Firenze 1987; *Ferdinando III e la Toscana in età napoleonica*, Firenze 1986; *Leopoldo II. di Lorena*, Firenze 1989; Wandruzsky (*Pietro Leopoldo, Un grande riformatore*, Firenze 1968), Peham (*Pietro Leopoldo, Granduca di Toscana*, Bologna 1990) a jiní. Guerrini se zaměřil na problematiku Maremm z historicko-geografického hlediska, zásadní je jeho monografie: *La Maremma Grossetana. Manuale storico-geografico*, Grosseto 1964. Další badatelé se zaměřují jen

na některé detaily, aspekty, které mnohdy s vlastními pracemi nesouvisí přímo – například katastrem Giuliana Biagioli (*L'agricoltura e la popolazione in Toscana all'inizio dell'Ottocento*, Pisa 1975), bandity Zeffiro Ciuffoletti, demografickými aspekty na základě statistického sčítání z roku 1841 Andrea Doveri, (*Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia pisana alla metà dell'ottocento*, Firenze 1990), na mizející Maremmu Cavoli (*La Maremma*, Pistoia, 1982) atd.

Archiválie, ze kterých je možno problematiku bonifikačních prací v Grossetské Maremmě studovat, jsou pro období vlády Lotrinských v Toskánsku v Národním archivu v Praze (dále jen NA), *Archivio di Stato di Firenze* (dále jen ASF) a *Archivio di Stato di Grosseto* (dále jen ASG). Pro předchozí období, tj. pro období nadvlády Sieny, Medici až do vzniku autonomní provincie (*Provincia Inferiore Senese*), jsou uloženy v *Archivio di Stato di Siena* (dále jen ASS). K dějinám pobřežní oblasti pod vládou Pisy a k Maremmě Pisaně se dokumenty nachází v *Archivio di Stato di Pisa* (dále jen ASP).

Vzhledem k významnosti bonifikačních prací uskutečňovaných za Lotrinců v Maremmě by toto téma nemělo být omezeno jen na toskánské a několik italských badatelů.

Ráda bych na tomto místě poděkovala za neobyčejnou vstřícnost především PhDr. Evě Gregorovičové z Národního archivu v Praze a zaměstnancům Archivio di Stato di Firenze, Archivio di Stato di Grosseto, Archivio di Stato di Siena a Archivio di Stato di Pisa. Zvláštní poděkování patří i knihovně Biblioteca Umanistica při Facoltà di Lettere na Università degli studi di Firenze za umožnění studia Ximenova tisku *Della fisica riduzione* a vydání speciálních povolení pro okopírování některých jeho částí.

Z důvodu velmi přísné legislativy v oblasti autorských práv a možnosti kopírování platné v Itálii upozorňuji čtenáře, že není možné vytvářet kopie, zvláště pak obrazových příloh. Děkuji za pochopení.

1. Kapitola - Vysvětlení pojmů

I. Bonifikace bažin – význam, možnosti

Mnohé dnes tak úrodné nížiny Itálie, ale nejen té, byly ještě v nedávné době bažinaté a zemědělsky jen poskrovnu využíváné a využitelné. Jejich zúrodnování se označuje termínem bonifikace. Jedná se v zásadě o dlouhodobý proces, který se měnil podle postupu technologických znalostí a schopností a podle oblasti, v níž byl problém řešen. Zároveň je to proces nikdy nekončící, protože jakmile byla v minulosti péče o vodní díla postavená pro zlepšení podmínek krajiny zanedbána, vracela se přirozenou cestou do svého zuboženého stavu.² V této práci bych pro srovnání uváděla jen příklady z italského poloostrova, nikoli však z jiných částí Evropy, pokud nějakým výrazným způsobem neovlivnily průběh bonifikačních prací v Maremmě.

Všeobecně se rozeznávají dvě úrovně bonifikace – hydraulická (*bonifica idraulica*) a celková (*bonifica integrale*). Hydraulická bonifikace je první, ale nejnáročnější fází celkové bonifikace. V této fázi se jedná především o zbavení krajiny přebytečné stojaté vody, která ji stále či v určitých obdobích pokrývá. Celková bonifikace k samotnému vysušení přidává výstavbu infrastruktur (jako silniční síť), zaměřuje se na potřeby lidí (například obydlí), sociální aspekty, ale i na správní otázky a potřebnou legislativu. Obecně se celková bonifikace orientuje na komplexní rozvoj dané oblasti, tedy jak zemědělsky, tak sociálně a civilně. Přesto ji na mnoha místech, kde se přistupovalo k bonifikaci, všichni nevívali, protože krajina byla většinou nějak využívána – k sezónnímu pastevectví, rybolovu či lovu, sběru rákosu pro různé účely atd. Právě ti, kdo oblast takto využívali, se stavěli proti melioračním pracím, které znamenaly konec výše zmíněnému extenzivnímu využívání.³

² Serpieri, A., *La bonifica nella storia e nella dottrina*, Bologna 1957², s. 3-8, dále zdůrazňuje význam zlepšování krajiny a zefektivňování jejího zemědělského využití pro rozvoj civilizace a sociální struktury na ní žijících lidí.

³ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ in Toscana. Storia delle bonifiche dai Medici alla Riforma Agraria*, Firenze 1986, s. 13; Serpieri, A., s. 170 a násl.

Ještě v průběhu 19. století se jednalo především o hydraulickou bonifikaci, kdy vzhledem k tehdejšími teoriím o původu malárie⁴ byly snahy směřovány především na vysoušení ploch pokrytých stojatou vodou, případně na úplné zabránění míšení sladké vody s vodou mořskou či termální. Vzhledem k účelu, ozdravení krajiny od děsivé třetidenní horečky, k možnosti jejího intenzivního využívání, ekonomickým a dalším hlediskům, byla již tehdy považována za veřejně prospěšné dílo, většinou financované z rozpočtů států. Stát se staral o jejich průběh a technickou stránku. Pokud se do hydraulické bonifikace pustil, stala se většinou jeho nejdůležitějším ekonomickým a teritoriálním projektem.⁵

Technologie hydraulické bonifikace se nutně lišila v čase a místě, kde byla prováděna. Časové hledisko ovlivňovalo dostupné technologie, popřípadě stroje, které bylo možno využít k urychlení a usnadnění prací. Místní hledisko, tedy morfologické uspořádání krajiny, její geologické složení a hydrografie, mělo vliv na její způsob.⁶

Nejjednodušší způsob bonifikace bažinaté oblasti se naskytá, pokud jsou tzv. mrtvé vody položeny výše než vody, do nichž mají být svedeny (tj. řeka, kanál či moře). Tomuto způsobu se říká bonifikace přirozeným odvodem (*bonifica per scolo naturale*) či kanalizací (*per canalizzazione*), dříve též nazývaná pouze vysušování (*essicazione*). Tento způsob je nejstarším známým. Oblíbili si ho již Etruskové a Římané. Ještě ve druhé polovině 18. století jej upřednostňovaly takové kapacity jako například Leonardo Ximenes.⁷ V tomto případě se přistupuje k umělému usnadnění odtoku nežádoucí stojaté vody pomocí kanálů mírně se svažujících směrem k toku, který má tyto vody odvádět dále, či přímo do moře. Podmínkou je právě dostatečný sklon odvodných kanálů. Na druhou stranu právě tato podmínka velice omezuje možnost jeho aplikace. Je tomu tak i proto, že tam, kde je sklon dostatečný, je mnohem nižší pravděpodobnost vzniku bažin než v místech, kde tomu tak není.⁸

Složitější je situace v oblasti, ležící pod úrovní okolních tekoucích vod. Zde se naskytají dvě možnosti řešení. Jednou je úprava výše zmíněného způsobu, kdy je voda kanály svedena do určitých bodů, z nichž je pak odčerpávána za použití čerpadel do toku, který ji odvádí pryč. Nejstarší čerpadla byla poháněna silou větrů,

⁴ Viz kap. 5.III.

⁵ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 14.

⁶ Tamtéž; ing. Roberto Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

⁷ Viz kap. 4.I a především 6.I.

⁸ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 16.

například slavné větrné mlýny v Nizozemí. K výraznému rozmachu aplikace tohoto způsobu odvodnění došlo až s rozšířením parních strojů v 19. století. Největší rozmach nastal ve století 20., odkdy pumpy pohání spalovací či elektrické motory. Vysoušená oblast bývá od vyvýšeného okolí oddělena hrázemi, aby nedocházelo k návratu odčerpaných vod. Tento způsob se nazývá bonifikace mechanickým vysoušením (*bonifica per prosciugamento meccanico*). V současné době je to nejpoužívanější způsob bonifikace. Jeho nevýhodou je poměrně nízká úrodnost takto získané zemědělské půdy a její poměrně vyšší kyselost.

Druhou možností je naopak využití materiálu unášeného řekami k navýšení terénu k naplavování (*bonifica per colmata*). Zásadní podmínkou pro možnost použití tohoto způsobu je množství splavenin (hlinitého materiálu), unášeného během sezónních záplav řekami v bezprostředním okolí. Dalším důležitým faktorem je možnost odvedení již vysedimentovaných vod z bonifikované oblasti. Jde o regulaci a zefektivnění přirozeného procesu usazování splavenin, jehož cílem je naplavení terénu unášeným materiálem do takové úrovně, že tento bude mít dostatečný sklon pro přirozený odtok vod.⁹

Stejně jako u vysušování, i zde je zapotřebí síť kanálů (hlavní přívodní kanál, *canale diversivo*, a jeho odnože) vedených tentokrát z řeky, ve kterých však voda musí proudit dostatečně rychle, aby zde nedocházelo k usazování materiálu a následnému zanášení. Plocha určená k melioraci je rozdělena hrázemi do sektorů, sedimentačních nádrží (*casse di colmata*) s rozlohou přibližně 50 až 200 ha, jež je závislá na době, za jakou sektorem voda proteče a jakou rychlostí. Příliš dlouhá doba a nízká rychlost proudění způsobuje kažení vody a může zapříčinit vznik malárie; příliš krátká doba a rychlý průtok mají za následek nedostatečné usazování. Voda, která již neobsahuje hlinitý materiál, je odváděna zpět do řeky či přímo do moře dalším systémem kanálů (sběrné, *collatori* či *fugatori*).¹⁰ Tímto způsobem je i nově získaná půda mnohem úrodnější, a to právě díky vrstvě říčních splavenin. Nevýhodami jsou doba nutná k naplavení dostatečné vrstvy splavenin (přibližně několik centimetrů za záplavovou sezónu) či náročnost na stavbu a údržbu celého systému přívodu a odvodu využívaných vod a jejich regulace. Po dokončení

⁹ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 16-19; ing. Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

¹⁰ Sereni, E., s. 311-312; ing. Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*. Schéma uspořádání kanálů pro naplavování a sedimentačních nádrží viz obr. 17.

naplavování je možné systém kanálů přivádějících vodu využívat k případnému zavlažování, systém odvádějící vodu k odvodu dešťové.¹¹

Právě Toskánsko je pravlastí tohoto způsobu bonifikace. Řeky protékající touto oblastí jsou k tomu velmi příhodné, protože s sebou unášejí velké množství splavenin. Například v řece Ombrone bylo podle měření prováděných v letech 1953–1972 při záplavách naměřeno až 33,6 kg/m³, tj. nejvíce v Itálii.¹² Za jeho „praotce“ bývá považován Leonardo da Vinci, který ve svém spisu *Del moto e misura dell'acqua* předložil jasnou formulaci principu naplavování.¹³ Nejstarší použití naplavování na malých plochách je známo již z 12. století, kdy tak byly například vysušeny malé části bažiny Padule di Fucecchio. Intenzivněji tento způsob používali od druhé poloviny 16. století Medicejští, například ve Valdichiana, Versilia či Valdinievole. Za Lotrinských, zvláště pak v 19. století, se Toskánsko stalo zemí s jeho největším využitím. Dále stojí za zmínku, že tento způsob bonifikace bažinaté krajiny nebyl používán pouze v Toskánsku, ale že se rozšířil nejprve do italské Romagně a Popadí a na další řeky protékající Venetem, ale i do Zaalpí, například do Francie.¹⁴

Na většině bonifikovaných území však dodnes dochází ke kombinaci více způsobů vysušování (*bonifica a sistema misto*).¹⁵

II. Maremma – historicko-geografické definování oblasti

Termín Maremma označuje bažinaté a nezdravé pobřežní oblasti především v Toskánsku. Sallustio Bandini ji popisuje jako malarickou vylidněnou zemi: „*jediné území v Evropě zbídačené až ke škodě toho, kdo vlastní jeho půdu, které na způsob zahnívajících končetiny hrozí nakazit okolní provincie.*“¹⁶ Ještě v polovině 20. století

¹¹ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 16-17. Vzhledem k rozsahu a zaměření práce jsou detailnější informace o plánování kanálů, jejich profilech, sklonitosti a podobně vynechány. Pro zájemce o tuto problematiku mohou doporučit například Constantinidis, C., Ath., *Bonifiche ed irrigazioni. Principi idrologici, idraulici ed agropedologici*, Bologna 1970, s. 339-363.

¹² Ing. Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

¹³ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 16; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), *Le bonifiche in Italia dal '700 a oggi*, Roma-Bari 1984, s. 114, pozn. 4; Sereni, E., s. 311.

¹⁴ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 16.

¹⁵ Tamtéž, s. 19.

¹⁶ „*l'unico paese di Europa ridotto a scapito di chi possiede i suoi terreni che a guisa di membro putrido minaccia di infettare le vicine provincie.*“ Baker, G. R. F., *Sallustio Bandini*, s edicì Bandini, S., *Discorso sulla Maremma Toscana* (ed. Bonelli Conenna, L.), Firenze 1978, s. 293. Bandiniho spis

termín Maremma evokoval představy latifundií, bažinatosti, malárie, temných a zanedbaných hvozdů obývaných poskrovnu dřevorubci a uhlíři či lovci, neobdělávané půdy využívané k pastevectví, extenzivního obilnářství a prostor chudý na stromové kultury či zcela bez nich, volně pasoucího se dobytka a stěhujících se stád, nádenictví (místní najímaní na den, sezónní ze vzdálenějších lokalit v horách), nízké hustoty osídlení, nebezpečnosti (poměrně časté lupičství) a bídy atd.¹⁷

Tyto nížiny se rozkládají od ústí řeky Cecina k Montalto di Castro (provincie Capalbio), pro některé badatele sahají až k městu Civitavecchia. Bažinaté oblasti Maremmy však zasahují i hluboko do vnitrozemí (až 40 km), tj. až ke svahům pahorkatiny Colline Metallifere a jejich celková plocha je přibližně 5000 km². Z administrativního hlediska se dnes dělí na tyto části: severní část až po mys s městem Piombino se nazývá Pisánská Maremma (*Maremma pisana*), větší jižní Grossetská Maremma (*Maremma grossetana*), bývalá Sienská Maremma (*Maremma senese*). V Grossetské Maremmě je lépe zachován původní a specifický charakter území.¹⁸ Také její zúrodnění bylo nejobtížnější, a proto se v této práci budu zabývat především touto oblastí.

Pro poznání geologického vývoje oblasti Maremmy Grossetany jsou základními studie přírodovědce Paola Salviho, geologa ing. Bernardina Lottiho a dále Carlottiho, Assunta a Alberta Moriho. Nejstarší geologicky doložené období v Maremmě je nejisté a panují o něm dohady, pravděpodobně jsou to však prvohory. V druhohorách byla tato oblast, stejně jako celá Itálie, pod hladinou moře. Na mnoha místech jsou toho dokladem vápence a další usazené horniny. Pravděpodobně ještě ve třetihorním pleistocénu byla většina oblasti pod mořskou hladinou. Během dalších třetihorních období došlo k dotvoření základní morfologie krajiny mající souvislost se vznikem Alp a Apenin.¹⁹ Ve čtvrtohorách krajinu ovlivňovaly doby ledové, během nichž byly ostrovy ležící při pobřeží Toskánska spojeny s pevninou rozlehlými nížinami. V tomto období došlo k definitivnímu dotvoření krajiny s jejími nížinami, pahorky, kopci a říční sítí. Eroze na mnoha místech odkryly i horniny vulkanického původu.

Discorso sulla Maremma Toscana byl poprvé vydán roku 1775 na přání Petra Leopolda, Baker, Bonelli-Conenna, s. 210.

¹⁷ Fonnesu, I., Guarducci, A., Rombei, L., *Ambienti e paesaggi della Maremma Grossetana*, Firenze 2003, s. 285-286.

¹⁸ *Enciclopedia italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, sv. XXII, Milano 1934, s. 278-280.

¹⁹ Guerrini, G., *La Maremma Toscana. Manuale storico-geografico*, Grosseto 1964, s. 9-10; Galgani, G., *Duemila anni di storia in Maremma: da Biserno a S. Vincenzo*, Livorno 1973, s. 8.

Velice významný podíl povrchu Maremmy dále tvoří jíly a opuky.²⁰ V současné době je považovaná za oblast s téměř nulovou vulkanickou činností a nízkou seismickou aktivitou. Pozůstatky převážně třetihorní vulkanické činnosti jsou termální prameny.²¹

Klima je zde mírné, s citelným zmírňujícím působením moře. Průměrný roční srážkový úhrn je nízký (600–800 mm) s pouhými 90 deštivými dny za rok koncentrovanými v průběhu podzimu a zimy. Pro srovnání – blízká Florencie jich má 120. Nejdeštivějším měsícem je prosinec se 125 mm srážek v průměru, oproti tomu nejsušší měsíc srpen jich má pouhých 13 mm. Tato skutečnost prodlužuje již tak suché letní období, což může způsobit nemalé škody v zemědělství.²² Průměrná roční teplota je kolem 16°C, v nejteplejších měsících červenci-srpnu je průměrná teplota kolem 25°C. V oblasti převládají větry ze severovýchodu.²³

Pobřeží je většinou nížinné a bažinaté, lemované dunami (*tomboli*), ve své jednotvárnosti je přerušeno výstupky hor, jako Monti dell'Uccellina, nebo ostrovy v těsné blízkosti pevniny, jako u mysu s městečkem Piombino a poloostrova Monte Argentario. Důležitými vodními toky (významně se podílejícími na půdní erozi) jsou od severu Cecina, Cornia, Pecora, Bruna, Ombrone, Albegna, Fiora a ještě Farma poblíž Sieny. Všechny jsou využívány k hydraulické bonifikaci bažinatých terénů, což proměnilo významnou část Maremmy v zemědělsky bohatě využívaný kraj.²⁴

Oblast byla využívána od pradávna, a přesto v různé míře a vzájemném poměru, a to jak časově, tak místně, k pastevectví, zemědělství, rybolovu. Na pobřežích se z mořské vody získávala sůl, v kopcích těžily kovy a stavební kámen atd.

Pro určení nejvhodnějšího způsobu bonifikace bylo zásadní zjistit původ vzniku bažin v oblasti. S teoriemi, včetně ilustračních kreseb, se setkáváme například ve slavném Fossombronihho díle *Memoria sulla Grossetana*,²⁵ které stálo na počátku gigantického projektu bonifikace Maremmy za Leopolda II.

²⁰ Galgani, G., s. 9; Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 11. Detailní rozbor geologického složení jednotlivých oblastí členěných dle systému správy viz Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 12-16.

²¹ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s.137-139.

²² *Enciclopedia italiana ...*, sv. XXII, s. 278-280; Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 142.

²³ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 143.

²⁴ *Enciclopedia italiana ...*, sv. XXII, s. 278-280; Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 142.

²⁵ ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 144, kde se nachází ve dvou verzích. V Parte I., Capitolo IV. přičítá Fossombronihho hlavní příčiny současných podmínek činnosti řeky Ombrone. Schéma vývoje oblasti dle Fossombronihho viz obr. 5 v Obrazové příloze, kde je pro srovnání na obr. 6–9 reprodukováno schéma ing. Tasseliho z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

Vlastní vznik bažin v nížině u Grosseta byl výrazně podmíněn zanášením ústí řeky Ombrone. Touto činností vznikla dvě jezera. To ležící na levé straně řeky mělo jen krátkého trvání a jeho pozůstatkem byly bažiny u Alberese. Jezero na pravé straně mnohem více ovlivňovalo podmínky krajiny. Toto jezero bylo v antice nazýváno Lago Prile či Prelio a bylo po poměrně dlouho dobu propojeno s mořem. Poté bylo nazýváno Lago či Padule di Castiglione, od konce antiky do raného novověku výrazně vzrostla jím stále a periodicky zatopená plocha. Do dnešní doby je jeho pozůstatkem chráněný zbytek bažiny Padule di Castiglione, který během léta zcela vysychá a je porostlý travami.²⁶

Důležitým faktorem pro vznik bažin v této oblasti byly výkyvy klimatu v historické době. To platí zvláště v teplém období převládající zejména kolem roku 1000, kdy zvednutím hladiny Středozemního moře došlo ke zhoršení odtoku vod především v pobřežních oblastech, v nichž se rozšiřovaly bažiny, které se vzhledem k zvýšené teplotě vzduchu mohly stát malarickými.²⁷ Nejhorší byla situace kolem roku 1200.²⁸ Mezi koncem 14. a 17. století došlo opět k výrazným klimatickým výkyvům, tentokrát k ochlazení (klima druhé poloviny 17. století je dokonce považováno za projev malé doby ledové), které způsobilo demografickou krizi. Jejím důsledkem bylo opuštění mnoha oblastí, které se počaly obhospodařovat za klimatického optima a výrazného demografického růstu ve středověku a mnohé z nich se vracely k původnímu uspořádání, včetně přítomnosti bažin. Dokonce v nížinách byly velmi časté neobvykle silné záplavy. Změny klimatu měly vliv i na pěstované plodiny.²⁹ V 17. a 18. století se ještě periodicky, k již tak stále se zhoršující situaci bažinatosti a přítomnosti malárie, připojovala sarančata.³⁰

Nevyvratitelné stopy po pravěkých lidech v oblasti Maremmy pocházejí z období po posledním, tedy wurmském glaciálu. Tito praobyvatelé se postupně začali usazovat na nejpříhodnějších místech a z migrujících lovců se postupně stávali sběrači zdržující se déle na jednom místě. Jejich přítomnost dokládají nálezy štípané industrie, která datuje počátky paleolitu v Maremmě do doby před asi 150.000 lety.³¹

²⁶ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 13.

²⁷ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia. Ambienti, territori, paesaggi*, Firenze 2002, s. 97.

²⁸ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 41-42.

²⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 97-101. K pěstovaným plodinám více viz tamtéž, s. 103-105

³⁰ Ciuffoletti, Z., *La Maremma in una storia di lunga durata*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 9; Bellucci, P., *I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere*, Firenze 1984², s. 228-230.

³¹ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 24.

Počátek mezolitu v oblasti se datuje do doby před 20.000 lety. V neolitu se objevily první kamenné nástroje s hlazeným povrchem a první keramika. Do této doby je také kladen počátek obdělávání půdy a chovu dobytka. Začaly se objevovat doklady kultu mrtvých. Na kopci Colle di Moscona, šest kilometrů od Grosseta, byly nalezeny pozůstatky neolické osady s polozemnicemi. V době bronzové, počínající se asi před 3.000 lety, se i v této oblasti objevila buccheroidní keramika. Významná naleziště, která dala název i místním kulturám, se nacházela v údolí řeky Fiora (Ponte S. Pietro, Garavicchio poblíž Capalbia, Scoglietto). Tyto kultury své mrtvé pohřbívaly do přirozených skalních puklin.³²

V době železné se v oblasti prosadila protovillanovská kultura s žárovým ritem. Významné je naleziště poblíž Sticciano Scalo. Tato kultura byla vystřídána kulturou villanovskou (9.–8. století př. n. l.), která své mrtvé inhumovala.³³ Následně oblast v 8.–4. století př. n. l. obývali Etruskové.³⁴ V Maremmě ležící etruská města Roselle (antické Rusellae), Vetulonia a Vulci patřila k nejvýznamnějším etruským městským státům vůbec. Dalšími centry byly například Tlamu (dnešní Talamone), Hasta, Heba, Caletra, Selabron, Cosa a Statonia.³⁵

Od 4. století př. n. l. začal oblast postupně dobývat Řím. Součástí Římské říše byla Maremma až do jejího zániku roku 476 n. l. O Maremmě se z antických autorů zmiňují například Caesar, Cicero, Virgilius, Titus Livius, Dionýsos z Halicarnassu, Plinius mladší, Vitruvius, Diodoros, Polybios, Ptolemaios či Strabon.³⁶

Středověké dějiny oblasti jsou spjaty s rodinou Aldobrandeschi, vlastníkem většiny území. Po pádu Římské říše se v Maremmě, stejně jako v celé Itálii, vystřídaly nadvlády Ostrogótů, Byzantinců, Langobardů a Franků. Karel Veliký věnoval klášteru „Tre Fontane“ ostrov Isola del Giglio a Giannutri (tato území přešla roku 1299 do vlastnictví hrabat ze Sovany, tj. rodu Aldobrandeschi). Ota I. přiznal roku 962 světskou moc biskupům, mezi nimiž byli i ti z Roselle (toto biskupství roku

³² Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 25-27.

³³ Tamtéž, s. 27.

³⁴ Bellucci, P., s. 227. O zemědělství a vztahu ke krajině Etrusků a dalších vlastníků Maremmy bude pojednáno v následujících kapitolách. Zde bude se pokusím o pouhé naznačení historického vývoje oblasti.

³⁵ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 27-30.

³⁶ Tamtéž, s. 31 a s. 33-37; Galgani, G., s. 11; Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quasi si aggiungono quattro perizie intorno alle operazioni della Pianura Grossetana ed all'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù, Matematico di Sua Altezza Reale*, Firenze 1769, s. 10-17, kde konkrétněji uvádí zmínky k lokalitám v Maremmě.

1133,³⁷ kdy Roselle ztratilo status města a zmizelo na několik století z pramenů, přesídlilo do Grosseta). Roku 989 je dokumentován přechod vlastnictví Grosseta do majetku hrabat Aldobrandeschi ze Sovany. V 10. století Pisa využívající zaneprázdněnosti svého rivala Janova v bojích se Saracény, rozšířila své území na toskánském pobřeží až ke Castiglion della Pescaia. V roce 1000 vlastnil území od Sieny po jezero Lago di Bolsena, od Montalta po Suvereto Ildebrando di Rodolfo, hrabě ze Sovany. Od první poloviny 11. století napadali pobřeží Saraceni a Maurové. Kolem poloviny 12. století válčili Aldobrandeschiové na straně vzdoropapeže Anacleta a postupně ztráceli svá území, která výsledně zabrala Siena (Grosseto definitivně roku 1201).³⁸ Massa Marittima byla od roku 1225 svobodnou republikou, poté co se vymanila z područí biskupa z Roselle, respektive Grosseta.³⁹ Kolem roku 1300 popsal Dante Maremmu následujícími verši:

*„Na druhém břehu Nessus ještě nestál,
když znovu octli jsme se v hustém lese,
jímž nevine se žádná schůdná cesta*

...

*Taková houšť by divé zvěři ani
nebyla vhod, jež v lesích od Ceciny
ke Cornetu se orné půdy strani.“⁴⁰*

Na počátku 13. století došlo ke zrušení nevolnictví (*servitù della gleba*), což vedlo k dalšímu vylidňování krajiny, mnozí obyvatelé se nechali zlákat vidinou snazšího života ve městech. Pustnutí krajiny však mělo ještě jeden motiv, možná významnější než výše zmíněný, totiž po ovládnutí oblasti Sienou, se tato zaměřila především na co největší momentální zisky, k čemuž nejlépe sloužilo využití krajiny latifundií a pastevectvím. Ve stále opuštěnějších pobřežních oblastech se usazovaly bandy zločinců.⁴¹

Roku 1334 Siena povolila místnímu soudci v Grossetu, aby se mohl v měsících červenci, srpnu a září vzdálit z úřadu z důvodu přílišné nezdravosti ovzduší. To byl počátek každoročního letního stěhování úřadů a úředníků z Maremmy.⁴²

³⁷ Cavoli, A., *La Maremma*, Pistoia 1982, s. 156, uvádí, že k přeložení sídla biskupa došlo roku 1138.

³⁸ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 38-43; Imberciadori, I., *Amiata e Maremma tra il IX e il XX secolo*, Parma 1971, s. 80-82.

³⁹ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 44; Cavoli, A., s. 214.

⁴⁰ Dante ve XIII zpěvu Pekla (v. 1-3 a 7-9), v překladu O. F. Bablera.

⁴¹ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 44-45.

⁴² Tamtéž, s. 46.

Massa Marittima ztratila samostatnost a roku 1335 se stala součástí sienského státu. Ve 14. století se Sieně podařilo ovládnout také Cinigiano, Castel del Piano, Gavorrano, Montieri, Roccastrada, Roccalbegna a Scansano. Rodině Aldobrandeschiů, respektive jejich dědicům Orsiniům, patřilo ve 14. století stále ještě Pitigliano, Sovana a Sorano. Rivalita v oblasti ve 14. století probíhala především mezi Sienou a zmíněnými dvěma rody, do konfliktů se však zapojili i jiní jako rod Colonna z Říma či císař Ludvík Bavorský. V letech 1348–1349 postihla oblast Maremmy, stejně jakou celou Evropu, morová epidemie.⁴³

Roku 1404 přešlo Castiglione della Pescaia pod nadvládu Florencie, o dva roky později k ní bylo připojeno celé území Pisy.⁴⁴ Přestože jinde v Toskánsku se od počátku 15. století rozmáhala renesanční kultura, pár set obyvatel Grosseta se staralo spíše o to, jak se v této zanedbané bažinaté krajině ochránit před hroživou malárií. Kontakt s módním uměním udržovala především místní feudální vrchnost. Přesto bylo 15. století, stejně jako to 14., naplněno v oblasti téměř nepřetržitou řadou konfliktů mezi Sienou, místními feudály i vzdálenějšími vládci, kteří se snažili o nadvládu nad Itálií, z nich jmenujme například Ladislava, krále Neapolského. Poměrně časté změny bojujících stran odkrývaly široké pole pro následné pomsty. Vzájemné roztržky v rámci celého Toskánska ustaly roku 1448, kdy se všechny státy (Florencie, Siena i Pitigliano) spojily a společně bránily na souši i na moři Piombino, na které útočil neapolský král Alfonso. Jakmile bylo roku 1452 neapolské nebezpečí odvráceno, dočasní spojenci se opět postavili se zbraněmi proti sobě. Alfonso však dobyl Castiglione della Pescaia a Isola del Giglio, oba přístavy již roku 1466 získal Antonio Piccolomini d'Aragona, který je později prodal Cosimu I.⁴⁵

Ve 20. a především ve 40. letech 16. století se uskutečnily první neúspěšné pokusy o znovuosídlení zničené Sovany. Do dění v Toskánsku v této době výrazně zasahovala i španělská vojska Karla V., ze situace nakonec nejvíce vytěžila Florencie v čele s vévodou Cosimem.⁴⁶

V letech 1554–1555 probíhala válka mezi Florencií a Sienou, kterou druhé zmiňované město prohrálo. Florencie, a s ní rod Medici, následně roku 1557 anektovala celé území odvěkého rivala.⁴⁷ Roku 1569 se z vůle papeže Pia V. stalo

⁴³ Tamtéž, s. 46-47.

⁴⁴ Tamtéž, s. 45-46; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 176.

⁴⁵ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 49-57.

⁴⁶ Tamtéž, s. 54-55.

⁴⁷ Bellucci, P., s. 9. Baker, G. R. F., s. 1-2, uvádí rok 1559.

Toskánsko velkovévodstvím.⁴⁸ Prvním velkovévodou se stal Cosimo I. Byl tak prvním vládcem Florencie, který rozšířil svou moc do dnešního Grossetska a uvědomil si jeho situaci. František I. a Ferdinand I. nechali upravit hradby Grosseta do podoby, v jaké se dochovaly, až na park na nich zřízený v 18. století, dodnes. O zlepšování podmínek krajiny se opět více starali až Cosimo II. a Ferdinand II. Cosimo III. se spíše než péčí o stát zabýval dynastickými záležitostmi. Rozřešení této otázky ovšem připadlo tehdejším evropským velmocím.⁴⁹

Přesto ani po začlenění do Velkovévodství toskánského se Maremmě nevyhýbaly válečné konflikty. Například roku 1643 Medicejští bojovali s vojsky papeže Urbana VII. u Pitigliana, roku 1646 u Orbetella válčili s francouzskou armádou pod velením prince Tomáše Savojského, jejichž obležení nakonec prolomila až epidemie malárie.⁵⁰

⁴⁸ V té době k němu ještě z dnešního Toskánska nepatřila následující území: republiky Lucca, Massa a Carrara, knížectví rodu Cybo-Malaspina, knížectví Piombino (vzniklo 1399), tzv. *Stato dei Presidi* (vytvořené 1557 Španěly v oblasti Orbetella a na ostrově Elba) a hrabství Pitigliano (definitivně přešlo pod vládu Medicejských po roce 1604). Bellucci, P., s. 9; Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 55-56.

⁴⁹ Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 50-51. Podrobněji viz kapitola 2.

⁵⁰ Tamtéž, s. 57.

2. Kapitola - Historické okolnosti nástupu a vlády Lotrinských v Toskánsku

I. Okolnosti nástupu

Nástupu Lotrinských předcházely četné změny na politické šachovnici Evropy počátku 18. století. Předpokladem pro výběr nové dynastie po rodu Medici byl mimo jiné fakt, že Svatá říše římská pokládala Toskánsko za své léno v mužské linii,⁵¹ a dále smlouva podepsaná Aliancí čtyř (Habsburská monarchie, Francie, Velká Británie a Spojené nizozemské provincie) v Londýně 2. srpna 1718. Prvním kandidátem pro nástupnictví byl podle výše zmíněné smlouvy infant don Carlos, syn španělského krále Filipa V. Španělského.⁵²

Kandidatura španělského infanta se stala nepřijatelnou, když se stal králem neapolským. Toskánska tak bylo možno opět využít na mocenské šachovnici neklidné Evropy. Pro nástupnictví Lotrinských se nejaktivněji zasazovala Francie, která se obávala rostoucí moci rodu Lotrinských vévodů, jež velmi vzrostla především sňatkem Františka Štěpána Lotrinského⁵³ a Marie Terezie⁵⁴ (12. února 1736).⁵⁵ Francie si provedení této výměny kladla jako podmínku pro uskutečnění tohoto sňatku.⁵⁶

Přes protesty velkovévody Giangastona di Medici⁵⁷ byla ve Vídni 3. října 1735 podepsána mezi císařem Karlem VI. a francouzským králem Ludvíkem XV. předběžná ujednání, podle kterých se Stanislav Leszczyński vzdal polské koruny ve prospěch Augusta III. Saského, za což obdržel vévodství Lotrinské a Barské, jež

⁵¹ Lénem byla Siena, Lunigiana a další původně městské státy, které se staly součástí Florentského státu různými způsoby a v odlišných dobách. Za léno mohl být, a také byl, považován i celý Florentský stát. To bylo umožněno investiturou udělenou Karlem V. nejprve Alexandru Medicejskému roku 1532 a poté Cosimu roku 1537 provedenou císařskými dekrety, které měly formu, klausule a podmínky dosti nevýhodné pro florentskou svobodu. Baldasseroni, G., *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*, Firenze 1871, s. 2-3.

⁵² Tato smlouva byla Španělskem potvrzena 6. listopadu 1725 v Seville. Baldasseroni, G., s. 3.

⁵³ V případě Františka Štěpána Lotrinského se jedinkrát odkláním od důsledného používání jmen panovníků ve formě užívané v Toskánsku, tedy Františka II., protože je takto známější a poněvadž Velkovévodství za něj spravovala regentská rada, o čemž bude řeč později.

⁵⁴ Baldasseroni, G., s. 3-4.

⁵⁵ Reidd, H., *Marie Terezie /Osudová hodina Habsburků/*, Praha 1997, s. 21.

⁵⁶ Hammanová, B., *Habsburkové, životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 126.

⁵⁷ Méně často uváděn jako Gian Gastone. Ministr Leopolda II. Baldasseroni jej ve svých pamětech označuje jako Giovan Gastona.

měla po smrti jeho dcery Marie, provdané za Ludvíka XV., připadnout francouzské koruně.⁵⁸ Karel VI. použil Toskánsko pro odškodnění budoucího zetě Františka Štěpána Lotrinského. Španělsko se s tímto manévrem smířilo za uznání zisku Neapolského království.⁵⁹

Mocnosti Františku Štěpánovi zaručily, že zemi zpacifikují a umožní mu ujmout se vlády. Dne 3. října 1735 francouzský ministr ještě ve Vídni prohlásil, že „*Jeho nejkřesťanštější Veličenstvo by věnovalo stejnou péči, jako Jeho císařské Veličenstvo, a jednalo by ve shodě s ním, aby byly získány všechny alodiální statky, jakékoli povahy by mohly být v Toskánsku, pro rod Lotrinský.*“⁶⁰

František Štěpán Lotrinský souhlasil až poté, co obdržel další záruky ustavené ve smlouvě mezi Francií a Habsburskou monarchií z 28. srpna 1736, především jejím článkem 5, ze kterého vyplývalo: „*Není nic správnějšího než zaručit Lotrinskému domu plnou bezpečnost toho, co je určeno k jeho odškodnění za velkou oběť, jíž činí zanecháním své staré vlasti, Jeho nejkřesťanštější Veličenstvo za sebe a své následníky obnovuje pro vévodu Františka a jeho následníky v nejlepší a nejplatnější formě garanci.*“⁶¹ Další okolností, jež Františka Štěpána Lotrinského přiměla k souhlasu, oficiálně učiněnému 28. září 1736, byla skutečnost, že Lotrinsko bylo vystaveno nájezdům Francouzů, a dále pak jeho sňatek s arcivévodkyní a později královnou uherskou a českou, Marií Terezií. František Štěpán Lotrinský přesto do úvodní části prosadil vložení svých osobních pocitů a motivů, proč souhlasil s touto „nesmírnou obětí“. Oficiálním motivem se stal jeho zájem o zachování míru.

K Františkově investituře došlo patentem Karla VI. z 24. ledna 1737 s nejvolnějšími klausulemi poskytnutí, které mohl císař dát, ale tak, aby stále zůstávala zachována práva jeho a Svaté říše římské. Teprve 9. července 1737 zemřel poslední velkovévoda z rodu Medici a vláda nad Toskánskem přešla na Lotrinské. Tento akt byl uznán a potvrzen vídeňským mírem 18. listopadu 1738, ke kterému se

⁵⁸ Toto ujednání mělo krom řešení problému následnictví v Toskánsku řešit především válku o polské dědictví probíhající v letech 1733–1738. V literatuře zmiňováno např. Bellucci, P., s. 9.

⁵⁹ Baldasseroni, G., s. 4.

⁶⁰ „*S.M.Cristianissima si darebbe premure uguali a quelle di S.M.I., ed agirebbe di concerto con lei, per procurare alla Casa di Lorena tutti gli allodiali di qualunque natura potessero essere in Toscana.*“ Baldasseroni, G., s. 5.

⁶¹ „*Nulla essendo di più giusto quanto procurare alla Casa di Lorena la piena sicurezza di ciò che era destinato ad indennizzarla del gran sacrificio che quella faceva con abbandonare l'avito suo patrimonio, S.M.Cristianissima per sé e per i suoi successori ne rinnova a favore del duca Francesco e suoi successori nella migliore e più valida forma la garanzia.*“ Baldasseroni, G., s. 5.

připojili 21. dubna 1739 se svými garancemi ve prospěch nového velkovévody ještě španělští a neapolští Bourboni.⁶²

Toskánsko nebylo součástí Habsburské říše, ani státem na ní závislým, ale autonomním státem, jehož vládce byl nezávislý v právu i v činech, a jako takový byl uznáván, jak pokud šlo o vnitřní politiku státu, tak o zahraniční vztahy. To ovšem nevyučovalo udržování vztahů mezi toskánským vládcem a rodinou, s níž měl společný původ a od které mohl, jakožto slabší od silnějšího, žádat a očekávat pomoc.⁶³

Velmoci dodržely slib a dopomohly Františku Štěpánovi k alodiálním statkům Medicejských. Krátce po smrti Giangastona došlo k dohodě s jeho sestrou Annou Marií, poslední z rodu Medici, vdovou po kurfiřtu Janu Wellemovi Palatino–Neuburgském, podle níž se nový velkovévoda stal nejen dědicem všech Medicejských alodiálních statků v Toskánsku, ale i za jeho hranicemi. Dokonce nemusel přejímat dluhy⁶⁴ ve větší výši, než v jaké byly dluhy rodiny zanechané v Lotrinsku. František Štěpán zdědil všechny statky jakožto univerzální dědic roku 1743, kdy zemřela medicejská princezna. Velmoci to chápaly jako kompenzace za ztrátu Lotrinska.⁶⁵

Důležitým faktem je i titul, z něhož se Lotrinský dům ujal vlády. Lotrinští se nestali vládci Toskánska jako dědici Medicejských, ale z titulu investitury dané Svatou říší římskou se souhlasem evropských velmocí a jako kompenzaci velké oběti, kterou učinili, když se vzdali svého pradávného majetku.⁶⁶

II. František Štěpán Lotrinský

František Štěpán Lotrinský, František II.⁶⁷ jako velkovévoda toskánský (12. července 1737–18. srpna 1765), přijel do Florencie se svou ženou arcivévodkyní Marií Terezií poprvé a jedinkrát 19. ledna 1739 a odjel v dubnu téhož roku. Vzhledem k tomu, že se za své vlády jakožto římský král a později císař nemohl

⁶² Baldasseroni, G., s. 6.

⁶³ tamtéž, s. 8.

⁶⁴ Dluh zanechaný velkovévodou Giangastonem dosáhl 65 milionů toskánských lir. Bellucci, P., s. 9.

⁶⁵ Baldasseroni, G., s. 8-9.

⁶⁶ tamtéž s. 6.

⁶⁷ Baldasseroni a Galgani jej chybně označují za Františka III.

správě velkovévodství věnovat, ustanovil zde regentství.⁶⁸ Do čela regentské správy jmenoval nejprve Marca de Beauvaua, knížete di Craon v Lotrinsku. Roku 1749 jej vystřídal hrabě Diodato Emanuele di Richecourt, na jehož místo nastoupil roku 1758 maršál Antoniotto Botta Adorno, italský generál v rakouských službách během válek o rakouské dědictví.⁶⁹ Z příjmů z Toskánska byla do značné míry financována císařská politika v habsburském soustátí. Již za Františka II. došlo k velmi důležitým reformám v oblasti hospodářské (například roku 1738 svobodný vývoz obilí z Maremmy, periodicky obnovovaný po 12 letech), správní (omezování fideikomisů a majetku mrtvé ruky, v Itálii nazývaných *manimorte*) a ve vztahu mezi státem a církví (zrušení církevní censury knih, udělování různých výhod pro židovskou kolonii v Livornu).⁷⁰

Původ soudobého stavu byl studován a velká péče se věnovala analýze možných řešení, to vše ve snaze nalézt co nejvhodnější. Ke studiu přírodní historie země ve velkovévodství byla pod patronátem Františka Štěpána roku 1739 ustavena *Società Botanica di Firenze*. Úkolem byl pověřen především Giovanni Targioni Tozzetti,⁷¹ který projížděl celé Toskánsko, aby splnil zadaný úkol. Své výsledky publikoval v *Relazioni di alcuni viaggi fatti in diverse parti della Toscana per osservare le produzioni naturali e gli antichi monumenti di essa*.⁷² Dále například byla roku 1753 založena *Accademia economico-agraria dei Georgofili*, která se především měla starat a starala o rozvoj zemědělství.⁷³ V období regentství se ustavila skupinka osvícených učenců, kteří začali připravovat půdu pro reformy následujícího velkovévody.

Za zmínku stojí i několik sčítání obyvatelstva. Při prvním z roku 1738 bylo v Toskánsku napočítáno 890.605 obyvatel, při posledním z roku 1765 945.063. K demografickému růstu došlo i přes mnohé přírodní pohromy a hladomory.⁷⁴

⁶⁸ Baldasseroni, G., s. 7.

⁶⁹ Bellucci, P., s. 26; Guerrini, G., *La Maremma...*, s. 59.

⁷⁰ Baldasseroni, G., s. 7 a s. 15. Detailněji k některým reformám např. Bellucci, P., s. 28-32.

⁷¹ G. Targioni Tozzetti (Firenze 1712–1783) byl lékařem a přírodovědcem. Bellucci, P., s. 28. Roku 1761, po dvou velice krutých malarických rocích, tzn. léto-podzim 1756 a roku sledujícího, vyšel další jeho spis *Ragionamento del Dottor Giovanni Targioni Tozzetti sopra le cause, e sopra i rimedi dell'insalubrità della Valdinievole*. Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 17. Více k jeho osobě a díle viz Guerrini, G., *Le scienze al tempo dei Lorena e l'opera di Giovanni Targioni Tozzetti*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 361-378, zvláště pak s. 368-376.

⁷² Toto dílo vyšlo ve dvou edicích – první v 6 svazcích v letech 1751–1754 a druhé v dvanácti svazcích v letech 1768–1779. Bellucci, P., s. 28.

⁷³ Bellucci, P., s. 27-28.

⁷⁴ Bellucci, P., s. 32.

Císařským patentem ze 14. června 1763 vytvořil František Štěpán z Velkovévodství toskánského sekundogenituru, s čímž souvisel akt rezignace na toto území provedený arcivévodou, jeho prvorozeným synem, Josefem, který po něm nastoupil na císařský trůn.⁷⁵

III. Petr Leopold

Z tohoto nového titulu a bez jakékoli feudální vazby se roku 1765 ujal Petr Leopold (5. září 1765–21. července 1790), v pramenech někdy označovaný také jako Leopold I., vlády v Toskánsku. Ve střední Evropě je znám jako císař Leopold II. (1790–1792). S jeho nástupem se situace v Toskánsku změnila k lepšímu. Do Florencie přijel se svou ženou, španělskou infantkou, Marií Ludovikou 13. září 1765. „*Přestože byl vychován na císařském dvoře, do srdce Leopolda se nevetřela pochlebná a mylná myšlenka, že se duše vládců rodí samy o sobě schopné vládnout, že jsou osvícené bez studia, ctnostné bez zkoušek a protivenství, moudré bez zkušeností.*“⁷⁶ Za jeho vlády, která probíhala v duchu osvíceného absolutismu a jansenismu, došlo k mnoha významným reformám a poprvé od zániku Římské říše se začal skutečně a úspěšněji než dosud řešit problém Maremmy. Petr Leopold patřil mezi panovníky k těm výjimkám, které byly schopny obklopit se kvalitními a schopnými rádci, a dokonce byli ochotni naslouchat jejich radám, což v žádném případě neznamená, že byl slabým panovníkem. Mezi jeho hlavní rádce patřili Francesco Maria Gianni⁷⁷ a Pompeo Neri,⁷⁸ který předtím pracoval na katastru Marie Terezie v Lombardii dokončovaném v letech 1748–1755 a uvedeném

⁷⁵ Baldasseroni, G., s. 7.

⁷⁶ „*Sebbene educato in corte cesarea, nel cuore di Leopoldo non era penetrata l'adulatrice e falsa idea, che le anime dei principi nascono per se stesse capaci di regnare, che illuminate sono senza studi, virtuose senza prove e contrasti, saggie senza esperienza.*“ Zobi, A., *Storia civile della Toscana*, tom. 2, Firenze 1850, s. 10.

⁷⁷ F. M. Gianni (Firenze 1728 – Genova 1821) byl ekonom a politik. Senátor s velkým podílem na realizaci reform Petra Leopolda, jehož byl tajným radou. Mezi přední rádce patřil ačkoli pocházel pouze z nižší šlechtické rodiny a nebyl tak vzdělaný jako ostatní, byl z nich však nejvíce inovativní. Nejlépe se mu dařilo spojovat myšlenky s následnými činy. Více viz Bellucci, P., s. 26-27 a pozn. 3 na straně 27.

⁷⁸ P. Neri (Firenze 1706–1776) byl právník a ekonom. Byl profesorem občanského práva na universitě v Pise, sekretářem Regentské rady (*Consiglio di Reggenza*). Patřil mezi inspirátory liberalistických reform. Za Petra Leopolda se stal ministrem vnitra, poté prezidentem Státní rady (*Consiglio dello Stato*). Bellucci, P., s. 26.

v platnost roku 1760. Dále to byli Giulio Rucellai,⁷⁹ Angelo Tavanti⁸⁰ a Giovan Francesco Pagnini.⁸¹ Pompeo Neri byl přesvědčen o nutnosti rozsáhlé reformy systému vlády a administrativy, byl „duší“ reformátorské skupiny, jeho hlas se těšil největší vážnosti a byl také nejčastěji vyslechnut.⁸² Petr Leopold dal na rady úředníků, pozemkových vlastníků a v některých případech i anonymních přímluvců. Pro meliorační práce byl nejdůležitější osobou Leonardo Ximenes. Samotný Petr Leopold podnikal visitace po své zemi.⁸³

Reformy byly prováděny po pečlivém studiu soudobého stavu a jeho příčin. Nejvýznamnější z těchto analýz byla vyhlášena motupropriem z 25. listopadu 1766, kdy měl být zjištěn ve statistických datech reálný ekonomický stav země. Především mělo být zjištěno následující: „1) *Důsledky vývozu předmětů a našich výrobků, a dovozu předmětů a výrobků cizích, těch jen přepravovaných přes území, a užitek, jenž z toho plyne, a kterak by se tento mohl zvýšit; 2) Jaký je stav zemědělství, obchodu s potravinami a dobytkem v různých částech velkovévodství, kolik činí roční výnos půd, jaký je počet dobytka, zatížení kterými trpí na různých místech, či při převozu z jednoho do druhého, a zda zde existují překážky, které omezují snahu jak vzhledem k obdělávání země, tak s ohledem na výživu většího množství dobytka, jaké jsou tyto překážky, a jak by se mohly odstranit; 3) Jaký je stav řemesel a manufaktur v různých částech Toskánska, a počet osob, které se jimi zabývají, jaké prostředky tam jsou vynaloženy, stejně jako jaké je jejich množství, a význam výroby; kde se prodávají produkty a výrobky jednotlivých výroben, zda všechny uvnitř státu, a zda také mimo něj, a v jakém množství; zda zde jsou zatížení, které by omezovaly jejich použití, v čem spočívají, jak je odčinit, a jaké prostředky mohou intervenovat pro zvýšení zmiňované výroby.*“⁸⁴ Sám Petr Leopold považoval za hlavní účel, jak

⁷⁹ G. Rucellai (Firenze 1702–1788) byl politikem, profesorem občanského práva na univerzitě v Pise. Byl inspirátorem a organizátorem církevních reforem uskutečněných za Petra Leopolda. Bellucci, P., s. 27.

⁸⁰ A. Tavanti (Arezzo 1714 – Firenze 1782) byl právník a ekonom. Byl sekretářem Finanční rady (*Consiglio di Finanza*) od roku 1746. Petr Leopold jej jmenoval tajným státním radou (*consigliere intimo di Stato*) a ředitelem Sekretariátu financí (*Segreteria di Finanze*). Připravil prováděcí nařízení pro reformu cel. Bellucci, P., s. 26; Zobi, A., s. 8.

⁸¹ G. F. Pagnini (Volterra 1715 – Firenze 1789) byl odborníkem v oblasti agronomie a historie ekonomie. Za Petra Leopolda zastával vysoké úřady finančního rázu. Bellucci, P., s. 27.

⁸² Wandruszka, A., *Pietro Leopoldo, Un grande riformatore*, Firenze 1968, s. 171.

⁸³ Viz NA Praha, RAT, Petr Leopold, zprávy z inspekčních cest.

⁸⁴ „1) *L'importare della esportazione dei generi, e manifatture nostrali, e dell'introduzione dei generi, e manifatture forestiere, che transitano, e l'utile, che ne risulta, e come questo potrebbe aumentarsi; 2) Qual sia lo stato dell'agricoltura, e del commercio delle grasce, e bestiame nelle diverse parti del Granducato, a quanto ammontino annualmente i prodotti dei terreni, qual sia il numero dei bestiami, gli aggravi che soffrono nei diversi territori, o nel passaggio dall'uno all'altro, e se vi siano ostacoli,*

sám prohlásil v motupropriu, „*povzbuzení řemeslných a průmyslových činností, vhodně zmírnit břemena výrobců, která se jeví v jakékoli podobě příliš tíživá, a jejichž činnost byla tudíž potlačena.*“⁸⁵ Následné reformy byly koherentní a vzájemně si neodporující, nikoli kvůli předem danému programu či doktríně, ale protože si Petr Leopold a jeho rádci uvědomovali a zohledňovali v jednotlivých krocích souvislosti mezi jednotlivými problémy, které se snažili řešit. Směřovaly ke svobodě osobní, vlastnictví majetku hmotného i nehmotného, ke svobodě obchodu a volby zaměstnání.⁸⁶

V centru ekonomické⁸⁷ a sociální politiky Petra Leopolda, v rámci typické doktríny fysiokratismu, byla podpora zemědělství a tvorba zdravé rolnické vrstvy složené z co nejvyššího počtu malých a středních vlastníků pracujících přímo na půdě. K tomu mu sloužilo osvobození trhu s obilím, zvířectvem a jinými zemědělskými produkty od všech omezení a překážek do té doby existujících.⁸⁸ Velmi četná a různorodá opatření, uskutečněná v době vlády Petra Leopolda z důvodů převážně zemědělských a ve prospěch rolnické populace, často provázelo použití značných finančních obnosů. Jednalo se zejména o meliorační práce, mezi nimi zvláště pokusy o ozdravení a kolonizaci Maremmy. Toto dílo bohužel nebylo v této době v potřebném rozsahu uskutečnitelné, protože pro něj nebyly dostatečné finanční a především technické prostředky. Větší úspěch měly oproti tomu meliorační práce ve Val di Chiana táhnoucí se na jih od Arezza, a v bažině Padule di Fucecchio poblíž Pisy, protože byly technicky méně náročné a rozsahem a nákladností únosnější. Značné částky byly využity také na stavbu silnic a kanálů a

che impedischino l'industria, tanto rispetto alla coltivazione dei terreni, quanto riguardo al nutrimento di un maggior numero di bestiami, quali siano questi impedimenti, e come si possano rimuoversi; 3) Qual sia lo stato delle altre arti, e manifatture, nelle diverse parti della Toscana, ed il numero delle persone che s'applicano alle medesime, quali fondi vi siano impiegati, come pure quale sia la quantità, ed importare della fabbricazione; dove si smercano dai rispettivi fabbricanti i loro lavori, e manifatture, se tutti dentro lo Stato, e se anche fuori del medesimo, ed in che quantità; se vi siano aggravii che ne impedischino l'applicazione, in che consistano, come rimediarsi, e quali mezzi possano adoprarsi per aumentare la fabbricazione suddetta.“ Bellucci, P., s. 38.

⁸⁵ „*incoraggiare le attività artigianali e industriali e alleggerire opportunamente gli oneri di quei produttori che risultassero sotto qualsiasi forma eccessivamente gravati e la cui attività venisse pertanto sterilizzata.*“ Bellucci, P., s. 38. Wandruzská, A., s. 190.

⁸⁶ Bellucci, P., s. 40-41. Příkladem nařízení vedoucího k liberalizaci práce lze uvést edikt z 29 května 1781, kterým došlo ke zrušení městských cechů. Zobi, A., s. 108-9; Bellucci, P., s. 52-53.

⁸⁷ Například se mu podařilo téměř zcela umořit dluh státu. Bellucci, P., s. 12.

⁸⁸ Wandruzská, A., s. 555-6; Bellucci, P., s. 43-45, s. 65 a s. 278; Ciuffoletti, Z., Rombai, L., *La Toscana dei Lorena. Introduzione*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 16-17.

v případě potřeby i na pomoc krajům a městům postiženým přírodními katastrofami nebo špatnou úrodou.⁸⁹

Petr Leopold uskutečňoval i reformy v oblasti správy a daní.⁹⁰ Ediktem z 18. března 1766 vytvořil Dolní sienskou provincii (*Provincia Inferiore Senese*),⁹¹ dále členěnou na úřad pro správu (*Cancelleria*) pro oblast Grosseta,⁹² Massy,⁹³ Pitigliana⁹⁴ a Arcidosso.⁹⁵ Toto oddělení nejzaostalejší oblasti umožnilo jemu i jeho nástupcům zabývat se jejími problémy samostatně. Docházelo k přesouvání mnohých pravomocí různých městských úředníků a městské správy na jednotlivé obce. Dále byla rušena nejrůznější vnitřní cla a mýta, docházelo i k úpravám cel zahraničního obchodu. Toskánsko tak přestalo být konglomerátem městských států a stalo se jednotným státem. Byla zavedena jednotná pozemková daň a současně zrušena dosavadní daňová nepostižitelnost. Zavedení katastru po milánském vzoru se za jeho vlády nepodařilo prosadit.⁹⁶ Petr Leopold zavedl ještě jednu novinku – zveřejňování rozpočtu. Pouze v Toskánsku se plně uskutečnily myšlenky Cesareho Beccarii v oblasti trestního práva,⁹⁷ zde bylo totiž zrušeno nejen mučení, ale nakrátko i trest smrti. Tento trestní zákoník z 30. listopadu 1786 shrnoval předchozí edikty.⁹⁸ Církevní reformy se uskutečňovaly pod vlivem Scipiona de' Ricci, jansenistického biskupa města Pistoia.⁹⁹ K pečlivě plánované reformě školství již nedošlo. Zbývá dodat, že veškeré veřejné práce byly financovány pouze z přebytků ročního rozpočtu.

⁸⁹ Wandruzska, A., s. 555-6.

⁹⁰ Za zmínění jistě stojí příprava ústavy zahájená již roku 1779, která však vzhledem k jeho odchodu do Vídně a událostem ve Francii nebyla nikdy vyhlášena. Bellucci, P., s. 12.

⁹¹ Fonnessu, I., Guarducci, A., Rombai, L., s. 288; Guerrini, G., s. 79, Imberciadori, I., *Amiata e Maremma*, s. 274.

⁹² *Cancelleria Comunitativa di Grosseto*; zahrnující kromě samotného Grosseta větší či menší obce: Batignano, Castiglione, Tirli, Istia, Alberese, Grancia S. Maria, Campagnatico, Montorsajo, Paganico, Pari, Civitella, Gello di Maremma, Casenovole, Casal di Pari, Abbadia Ardenghesca.

⁹³ *Cancelleria Comunitativa di Massa*; složená mimo své centrum z: Monterotondo, Prata, Perolla, Tatti, Gavorrano, Pari, Caldana, Giuncarico, Colonna, Roccastrada, Sasso Fortino, Torriella, Roccatederighi, Monte Massi, Montepescali, Sticciano.

⁹⁴ *Cancelleria Comunitativa di Pitigliano*; zahrnující mimo Pitigliano: Sorano, Sovana, Castellottieri, Montebuono, Catabbio, Elmovivo, Montevitozzo, S. Martino, S. Giovanni, Manciano, Capalbio, Montemerano, Marsiliana, Scansano, Montorgiali, Montiano, Pereta, Saturnia, Magliano, Cotone.

⁹⁵ *Cancelleria Comunitativa di Arcidosso*; také zde je zahrnuto mnoho lokalit, tentokrát však koncentrovaných do menších center: Arcidosso, Castel del Piano, Seggiano, Cinigiano, Roccalbegna, S. Fiora.

⁹⁶ Zobi, A., s. 108-9; Bellucci, P., s. 54-59.

⁹⁷ Zobi, A., s. 108-9; Bellucci, P., s. 12.

⁹⁸ Zobi, A., s. 430-432.

⁹⁹ Bellucci, P., s. 12.

Rozkvět a vzestup přirozeně brzdila opozice z řad šlechty a majetných, v některých případech i církví. Přesto reformy Petra Leopolda, prováděné postupně a méně autoritativně, než jak je činil jeho bratr, císař Josef II., přetrvaly i po jeho odchodu do Vídně.

Poté, co se Petr Leopold stal po bratrově smrti císařem, potvrdil otcovo opatření, takže se zopakovala rezignace na území, učiněná tentokráte prvorozeným arcivévodou Františkem, který se stal později císařem. Toskánsko tak bylo svobodně přiřčeno druhorozenému arcivévodovi Ferdinandu Josefovi (Ferdinand III.) a jeho potomkům patentem z 21. července 1790.¹⁰⁰

IV. Ferdinand III. a období napoleonských válek

Ferdinand III. (7. března 1791¹⁰¹–27. května 1799 a 1. května 1814–18. června 1824) byl svolán velkovévodou toskánským ve věku 21 let. Do země přijel s otcem až 7. dubna 1791.¹⁰² Na politickém poli nebyl tak úspěšný jako Petr Leopold, následkem čehož se nemohl příliš věnovat snahám o rozvoj Toskánska.

Vzhledem k napjaté domácí situaci musel omezovat některá liberální nařízení Petra Leopolda. Vydával nařízení ve prospěch zásobování měst, obchod byl opět svazován ochrannými cly a omezeními vývozu potravin, i když poslední zmiňované přineslo jen zhoršení zásobování a zvýšení cen, a proto bylo záhy odvoláno.¹⁰³

V době, kdy se ujal vlády, propukla Velká francouzská revoluce. Její ohlasy, válečné operace a převrasy záhy zasáhly celou Itálii, Toskánsko nebylo výjimkou. Italové uvažovali o sjednocení a o formě budoucího jednotného státu. S přechodem Napoleona přes Alpy roku 1796 vznikly na Apeninském poloostrově tzv. sesterské republiky Francie. Ty zanikly záhy po odchodu Napoleona do Egypta. Ferdinand III. se snažil udržovat neutralitu. To se mu dařilo do 12. března 1799, kdy Direktorium

¹⁰⁰ Baldasseroni, G., s. 7; patent publikoval například Zobi, A., s. 215-231 přílohy (Appendice).

¹⁰¹ Někde je chybně uváděn již rok 1790, kdy se Petr Leopold stává římským králem jako Leopold II., ale Ferdinand III. byl až výše uvedeného 7. března prohlášen velkovévodou. Tato chyba se vyskytuje například v Proccacci, G., *Dějiny Itálie*, s. 415. Petr Leopold totiž po svém odjezdu do Vídně ustanovil ve Florencii regentství trvající třináct měsíců, do jehož čela ustanovil Antonia Serristoriho. Bellucci, P., s. 12.

¹⁰² Baldasseroni, G., s. 33.

¹⁰³ Bellucci, P., s. 109-110.

v Paříži dospělo k názoru, že je pro něj výhodnější nerespektovat několikrát potvrzenou neutralitu Toskánska a vyhlásilo Ferdinandovi III. válku.¹⁰⁴ Dne 6. března 1799 vstoupil do Toskánska francouzský expediční sbor. Dne 26. března 1799¹⁰⁵ francouzský generál Gaultier oznámil Ferdinandovi III., že musí do 24 hodin opustit Toskánsko. Ten, jako vždy mírumilovný, francouzskému veliteli vysvětlil, že nikdy neučinil příkoří Francii, že nemá žádné výčitky, ale že nicméně odjede.¹⁰⁶ Dne 27. března 1799¹⁰⁷ okupované Toskánsko opustil.¹⁰⁸ Byl posledním panovníkem na Apeninském poloostrově, který musel svou zem opustit. V budoucí Itálii v té době zůstávaly u moci původní dynastie jen na ostrovech pod ochranou Britů, tzn. rod Savoia na Sardinii a Bourboni na Sicílii. V letech 1799–1815 byli Lotrinci nuceni setrvat mimo Toskánsko. Cestovali po různých místech habsburského soustátí a Říše římské. Nějakou dobu žili u Františka I., bratra Ferdinanda III., na císařském dvoře ve Vídni, v létě pobývali v císařských letních residencích v Schönbrunnu nebo v Laxenburgu.¹⁰⁹

Italské sesterské republiky nakrátko ožily po Napoleonově vítězství u Marenga roku 1800.¹¹⁰ Kvůli politickým a válečným událostem té doby se Ferdinand III. musel roku 1801 Toskánska vzdát. Odškodnění Ferdinanda III. za ztrátu Toskánska proběhlo až po dlouhých a složitých jednáních. Ferdinand III. byl nejprve světským vládcem arcibiskupství salcburského a také v Berchtesgadenu, v některých částech Pasovska a v biskupství Eichstädt a s bavorsko-palatinskými panstvími v Ostrově nad Ohří, a jinde v Čechách.¹¹¹ Později získal Würzburg,¹¹² povýšený na velkovévodství. Toskánsko se krátce stalo Etruským královstvím pod vládou Ludvíka Bourbonského (syna vévody z Parmy) a jeho syna Karla Ludvíka (1801–1807),¹¹³ později je Francie anektovala smlouvou z Fontainebleau z 27. října 1807 a rozdělila na tři departmenty: Arno, Méditerranée a Ombrone, aby se nakonec v letech

¹⁰⁴ Pesendorfer, F., *Ferdinando III. e la Toscana in età napoleonica*, Firenze 1986, s. 206.

¹⁰⁵ Bellucci, P., s. 111, uvádí, že k tomu došlo již 25. března 1799.

¹⁰⁶ Pesendorfer, F., *La Toscana dei Lorena, un secolo di governo granducale*, Firenze 1987, s. 114; Pesendorfer, F., *Ferdinando III. ...*, s. 208.

¹⁰⁷ Baldasseroni chybně uvádí 27. květen 1799.

¹⁰⁸ Baldasseroni, G., s. 33.

¹⁰⁹ Pesendorfer, F., *La Toscana ...*, s. 115.

¹¹⁰ Procacci, G., s. 212-16.

¹¹¹ tamtéž, s. 121.

¹¹² Dějiny tohoto velkovévodství viz Chroust, A., *Geschichte des Grossherzogtums Würzburg (1806–1814)*, Würzburg 1932.

¹¹³ To bylo vyhlášeno smlouvou z Lunéville. Procacci, G., s. 447; Bellucci, P., s. 10-12 a s. 112-113.

1809–1814 stalo opět Toskánským velkovévodstvím pod vládou Elisy Bonaparte Baciocchi, Napoleonovy sestry.¹¹⁴

Po pádu Napoleona I. roku 1814 bylo Ferdinandovi III. navraceno panství nad Toskánskem se všemi právy vládce a vlastníka podle smlouvy z Lunéville z 9. února 1801 a podle ujednání 2. článku vídeňské smlouvy ze 3. září 1735.¹¹⁵ Jeho držbu potvrdila, dokonce s jistým teritoriálním ziskem, Finální akta Vídeňského kongresu z 9. června 1815.¹¹⁶ Jedná se o článek 100, v němž se k Toskánsku přiřčenily tyto oblasti: 1) tzv. *Stato dei presidi*,¹¹⁷ 2) celý ostrov Elba, 3) knížectví Piombino,¹¹⁸ 4) bývalá říšská léna Vernio, Montauto a Monte Santa Maria, a článek 101, který garantoval velkovévodství eventuální zpětné připadnutí knížectví Lucca, což se za jistých, částečně pozměněných podmínek také uskutečnilo.¹¹⁹ Byly pečlivě obnoveny garance, kterými evropské velmoci roku 1735 zaručovaly Toskánsko Lotrinskému rodu.¹²⁰

Ferdinand III., který do Toskánska přijel až 18. září 1814,¹²¹ byl velmi radostně přijat.¹²² Navrátil se vládce se ocitl před problémem, který řešily s různou mírou úspěšnosti všechny italské státy. Ten spočíval ve zjednání nového uspořádání státu

¹¹⁴ Pesendorfer, F., *Ferdinando III. ...*, s. 402; Bellucci, P., s. 12.

¹¹⁵ Baldasseroni, G., s. 42.

¹¹⁶ Skřivan, A., *Evropská politika 1648-1914*, Praha 1999, s. 259.

¹¹⁷ Tento název, někdy též zvané Orbetellu, pochází od Španělů, kteří zde měli panství ovládaná za pomoci zbraní (tzv. *presidio*), kteří území zahrnující především poloostrov Monte Argentario vlastnili od roku 1557, kdy si Filip II. zajistil tuto pobřežní oblast v momentě investitury Cosima I. vévodou florentským. Původně byla oblast součástí sienského státu. Roku 1707 přešla s vice-královstvím neapolským pod rakouskou nadvládu, roku 1736 pod neapolskou větev Bourbonů. Roku 1800 ji získali Francouzi, kteří ji začlenili do Toskánska. Toto začlenění potvrdil Vídeňský kongres. Nejdůležitější centry oblasti jsou Orbetello, Porto Ercole, Porto S. Stefano, Talamone, Ansedonia a hrad v Porto Longone s okrskem na ostrově Elba. Bellucci, P., s. 13.

¹¹⁸ Oblast byla hlavním opěrným bodem ve válce mezi Pisou a Janovem. Roku 1399 Gherardo d'Appiano prodal Pisu Viscontiům. Za to dostal oblast, ze které se stala samostatná signorie, s centry Piombino, Populonia, Scarlino, Buriano, Suvereto a ostrovy Elba, Pianola a Montecristo. Roku 1594 byla císařem Rudolfem II. povýšena na knížectví. S krátkodobými přestávkami (například v letech 1548–1557, kdy bylo území ovládáno Cosinem I. Medicejským) bylo knížectví až do roku 1634 majetkem rodu Appiani. Poté přechází na rod Ludovisi, roku 1706 dědictvím na Boncompagni. Roku 1796 bylo nejprve okupováno Angličany, pak Francouzi (krátce ustanovena republika) a neapolskými Bourbony. Po bitvě u Marenga se stalo opět francouzským územím, roku 1804 bylo Napoleonem začleněno do říše, ale roku 1805 bylo dáno jeho sestře Elise Bonaparte Baciocchi. Bellucci, P., s. 13.

¹¹⁹ Roku 1817 bylo přiřčeno Marii Luise Bourbonkové, ex-královně Etrurie, po jejíž smrti roku 1824 nastoupil její syn Carlo Lodovico. Součástí Toskánska se vévodství stalo až po smrti Marie Luisy Habsbursko-Lotrinské, druhé manželky Napoleona I., vévodkyně v Parmě, Piacenze a Guastalle, roku 1847. Baldasseroni, G., s. 43; Bellucci, P., s. 13; Guerrini, G., *La Maremma ...*, s. 61; NA Praha, RAT, Ferdinand III., inv.č. 85 (výťah z akt).

¹²⁰ Baldasseroni, G., s. 33-4.

¹²¹ Bellucci, P., s. 115, uvádí, že se vracel až 25. září 1814.

¹²² Do čela vlády a ministrem zahraničí jmenoval Vittoria Fossombroniho, pověřeného též dozorem nad *Segreteria di Stato, Finanze e Guerra*. Neri Corsini byl jmenován do vedení zahraničních záležitostí a Leonardo Frullani financí. Bellucci, P., s. 115.

bez poměrně častého „sklouznutí“ k reakci, kdy to dobré i špatné, pocházející od Francouzů, bylo důsledně zrušeno. Bylo dosaženo jisté syntézy mezi starou toskánskou legislativou a umírněným francouzským aparátem.¹²³ Jako příklad lze uvést Katastr (*Catasto*),¹²⁴ započatý již za francouzské nadvlády a dokončený roku 1837. V souvislosti s ním vznikla krásná mapa Toskánska (*Carta geografica della Toscana*), vytvořená duchovním Giovannim Inghiramim.¹²⁵ Dne 27. ledna 1818 se Ferdinand III. připojil ke Svaté Alianci, podepsané již v září 1815 panovníky habsburského soustátí, Ruska a Pruska, a postupně přistoupivšími Francií, Sardinii, Dánskem a jinými menšími státy.¹²⁶

V Toskánsku byla v jako jediném státě Evropy obnovena úplná liberalizace trhu s obilím; obchod s řemeslnými a průmyslovými výrobky byl zatížen relativně nízkými poplatky.¹²⁷

V. Leopold II.

Po Ferdinandovi III. nastoupil 18. června 1824 ve věku šestadvaceti let na velkovévodský stolec jeho syn Leopold II. (18. června 1824–27. dubna 1859).¹²⁸ V následujících letech se věnoval studiu, především historie, přírodním pokusům v laboratoři, dále hodně cestoval, a to jak po Itálii, tak mimo ni. Důležité byly i jeho úvahy nad pamětmi Petra Leopolda, kterého velmi obdivoval a jehož chtěl ve své vládě napodobovat.¹²⁹ „Požádal jsem otce o paměti, které sepsal Petr Leopold, když opouštěl Toskánsko, jako poučení a návod pro svého nástupce. Měl jsem velkou úctu k hlubokým a rozsáhlým myšlenkám předka zákonodárce a administrátora. Velmi

¹²³ Pesendorfer, F., *La Toscana ...*, s. 136; Baldasseroni, G., s. 39-41; Bellucci, P., s. 13 a s. 117-118.

¹²⁴ Podrobněji k problematice katastru viz Bellucci, P., s. 146-152; Rombai, L., *Il paesaggio agrario nella pianura grossetana dalla Restaurazione lorenese all'annessione al Regno*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 109-130; či Biagioli, G., *L'agricoltura e la popolazione in Toscana all'inizio dell'Ottocento*, Pisa 1975.

¹²⁵ Baldasseroni, G., s. 46. Základem pro tvorbu této mapy byla trigonometrická měření, tehdejší novinka, důkazem o tom, je například její verze uložená v NA Praha, RAT, Sbírka map, inv. č. 398, na níž jsou body a linie těchto měření zakresleny. Verze mapy se zakreslenými hranicemi správních území, inv. č. 392, je zmenšená reprodukována na obr. 1, výřez zachycující *Provincia Inferiore Senese* potom na obr. 2. Na obr. 3 je její současné administrativní uspořádání.

¹²⁶ Baldasseroni, G., s. 43-44.

¹²⁷ Pesendorfer, F., *La Toscana ...*, s. 136-7; Bellucci, P., s. 116-117.

¹²⁸ Baldasseroni, G., s. 55; Bellucci, P., s. 119.

¹²⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie di „Canapone“*, in *Bollettino della Società storica maremmana*, Fasc. n. 54/55, Grosseto 1989, s.10.

*dobře jsem poznal, jak projel kousek po kousku celé Toskánsko, jak ho dopodrobna studoval a dal studovat moudrým mužům ve svém okolí, jak jeho krásná a ozdravná nařízení založená na vhodnosti a zkušenosti byla úspěšná a napomohla v mnoha ohledech k rozkvětu a štěstí Toskánska.*¹³⁰ Stejně jako obdivovaný děd i Leopold II. se obklopil schopnými rádci a byl ochoten naslouchat jejich radám. Mezi jeho hlavní rádce patřili Vittorio Fossombroni,¹³¹ Neri Corsini¹³² a Francesco Cempini.¹³³ Od konce 40. let se jím stal především Giovanni Baldasseroni.¹³⁴

Pro Leopoldův vztah k Maremmě byla důležitá již jeho první neoficiální krátká cesta do této oblasti v roce 1823.

Leopold II. podnikal, stejně jako jeho vzor, děd Petr Leopold, ba dokonce častěji, inspekční cesty po velkovévodství. Romanticky „se zamiloval“ do Maremmy již na první oficiální cestě 28. března 1826. Tehdy jel sám na koni pouze s místním průvodcem Cappellinim, chtěl se pokusit přímo určit příčiny malaričnosti Scarlinska a především se podívat na dolní část údolí řeky Pecory s jeho majestátním neporušeným lesem prastarých jasanů a obrovitých olší, který směrem k pobřeží řídil a měnil se v porost rákosí, a tudíž ve stojatou slanou vodu. Během Leopoldovy první oficiální cesty si lidé stěžovali na malárii, častá úmrtí v rodině, na těžkosti každodenního života, vojáci na život ve vlhkých kasárnách plných hadů a odpadků; všichni společně kritizovali zlořádu místní správy, odlehlost od mocenských center a nedostatečnou kontrolu nadřízenými.¹³⁵ Leopold si v deníku zapsal: *„Poznal jsem, že Maremma je nemocná; pročež se ve mně zrodilo přání, co nejdříve to bude možné, přispěchat na pomoc provincii choré a potřebující péči; jako v rodině, nemoc jedné*

¹³⁰ „*Intanto chiesi al padre quelle memorie che Pietro Leopoldo in lasciar la Toscana aveva compilate, per istruzione e guida del successore. Grande stima avevo delle profonde ed estese vedute dell'avo legislatore ed amministratore. Sapevo bene come egli aveva visitata palmo a palmo, studiata profondamente tutta la Toscana e fatta studiare da uomini veggenti che aveva intorno a sé, e come le belle e salutari istruzioni sue fondate sul fatto e sull'esperienza avevano retto alla prova e contribuito in molta parte alla floridezza e felicità di Toscana.*“ *Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II. di Lorena (1824–1859)*, ed. Franz Pesendorfer, Firenze 1987, s. 51.

¹³¹ K jeho osobnosti detailněji viz kapitola 6.IV.

¹³² N. Corsini (Firenze 1771–1845) řídil Státní sekretariát (*segreteria di Stato*) v letech 1798–1799. V době francouzské nadvlády zůstal v ústraní. Po Restauraci byl ministrem vnitra a zmocněncem na Vídeňském kongresu (dosáhl navrácení uměleckých děl odvezených z Toskánska Francouzy). Byl ministrem také za Leopolda II. Po smrti Fossombroniho roku 1844 se stal předsedou Rady (*presidente del Consiglio*) a ministrem zahraničních věcí. Bellucci, P., s. 108.

¹³³ F. Cempini (Terriciola 1755 – Firenze 1853) byl předsedou Rady (*presidente del Consiglio*) v letech 1845–1848. Bellucci, s. 119. V sociálních a ekonomických otázkách byli dalšími rádci například Gian Pietro Vieusseux, Gino Capponi, Cosimo Ridolfi, Raffaello Lambruschini, Bettino Ricasoli a Vincenzo Salvagnoli. Bellucci, P., s. 13.

¹³⁴ G. Baldasseroni (Livorno 1795–Firenze 1876) byl předsedou Rady (*presidente del Consiglio*) od roku 1849 až do zániku velkovévodství. Bellucci, P., s. 119.

¹³⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 11–12.

*dcery vyžaduje speciální péči otce a omezuje veškerou činnost rodiny.*¹³⁶ Ústředním bodem Leopoldovy vlády se tak stala péče o Maremmu; zrodil se tím zvláštní privilegovaný vztah panovníka s personifikovanou Maremmou, koncepce typická pro ryze romantického vládce, pro něhož se mottem politiky stala mise–válka proti vodám a zlu bez tváře, respektive boj proti bažinatosti a malárii prostřednictvím celkového zúrodnění.¹³⁷

Leopold II. se chtěl stát novým velkým osvíceným panovníkem, jakým byl jeho zbožňovaný dědeček. Nad Toskánskem se však bohužel „začala stahovat mračna“. Od roku 1847 bylo celé jeho území neklidné. V této době Leopold II., aby skryl útěk od politické reality, která se mu vymkla z rukou, a také kvůli ryzí náklonnosti k Maremmě, pociťoval nutnost projet Grossetsko. Cestu započal 23. dubna 1847 ve městě Follonica. Zdálo se mu, že se Maremma opět vrátila na „rozcestí mezi životem a smrtí.“¹³⁸

V rychlém sledu následovala účast Leopolda II. na první válce za sjednocení Itálie (1848–1849) vedené proti Habsburské monarchii. V Toskánsku po pádu poslední umírněné institucionální vlády v čele s Capponim nastoupil kabinet v čele s Giuseppem Montanellim a Franceskem Domenikem Guerrazzim, který vyústil po útěku velkovévody v triumvirát Montanelli-Guerrazzi-Manzoni (v únoru 1849) a později v diktaturu Guerrazziho (od března 1849).¹³⁹

Vláda Leopolda II. byla velmi na výši v klidných dobách, ale problematická v těžkých momentech. A tak byl Leopold II. nucen dočasně se rozloučit. Použil k tomu, jak tvrdí Barsanti,¹⁴⁰ parafrázi Manzoniho.¹⁴¹ Jeho útěk z Toskánska se udál 7. února 1849. Jeho cesta vedla přes Maremmu; s rodinou se sešel v lokalitě Macereto di Scansano a společně pokračovali Grossetskem až do přístavu Porto Santo Stefano v severní části poloostrova Monte Argentario, odkud je anglická loď

¹³⁶ „Io sapevo Maremma esser malata; quindi in me il desiderio di soccorrere prima si potesse alla provincia inferma e bisognosa di cura; in una famiglia, l'infermità di una figlia richiede la cura speciale del padre ed imbarazza ogni affare della famiglia.“ *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 79.

¹³⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 11.

¹³⁸ Tamtéž, s. 20.

¹³⁹ Tamtéž, s. 20-21; Bellucci, P., s. 14.

¹⁴⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 20.

¹⁴¹ „Addio, treniere preparate colli aranci e li fiori alla festa della recuperata salute, viali e rose delle mura; addio conoscenti, addio malati e feriti nei comuni lavori, addio pianura distesa, luogo di mia affezione! ... Addio miniere ed officine della Pesta e dell'Accesa in mezzo ai boschi solitari e fra gregge di capre, miniere delle Capanne Vecchie, Castellacci, Montebamboli ove il fumo del carbon fossile e la letizia di speranze; addio Follonica industriosa; Manetti, Bosi addio!“ *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 297.

převezla

do Gaety, kde sdílel exil například s papežem Piem IX. či králem Obojí Sicílie Ferdinandem II.¹⁴²

Když se vracel za vojenské asistence Rakušanů (rakouská přítomnost v Toskánsku skončila až roku 1855), chtěl učinit první zastávku v Maremmě. A skutečně, 22. července 1849 připlul na palubě neapolské fregaty do přístavu Porto S. Stefano. Následně si do deníku zapsal: „*poté jsem spatřil horu Monte Argentale, věže s toskánskou vlajkou, přistál jsem v Porto Santo Stefano. Vstoupil jsem na toskánskou půdu. A moje busta byla na místě, kde při našem odjezdu byl strom svobody, a tu bustu si prohlíželi ti dobří lidé. Na díky mnozí v kostele osušovali oči a já zůstal až do večera s těmito milými lidmi, s nimiž jsem strávil poslední dny v Toskánsku a které jsem toužil spatřit jako první.*“¹⁴³

Vládu Leopolda II. ukončilo sjednocení Itálie, k němuž se Toskánsko připojilo 12. března 1860 plebiscitem.¹⁴⁴ Leopold II. musel s rodinou z Toskánska odjet již 27. dubna 1859 kvůli demonstracím ve Florencii a nechuti ke krveprolitím.¹⁴⁵ Po bitvě u Solferina (24. června 1859) pohasla naděje Lotrinských, že se budou moci vrátit do vlasti po rakouském vítězství, a to buď v čele vojenských oddílů nebo za nimi.¹⁴⁶ Leopold II. abdikoval ve prospěch syna Ferdinanda IV. V pamětech to později komentoval takto: „*21. července [1859] jsem podepsal abdikaci, současně vláda přešla na syna Ferdinanda. V žalu nad vzdáním se toho, co mi v životě bylo nejdražší, toho, pro co měl můj život nějakou hodnotu, prosvětřil temnotu v mém srdci záblesk radosti: Toskána je zachráněna díky mé oběti, ona ví velmi dobře, že jsem ji miloval až do konce.*“¹⁴⁷

¹⁴² Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 21; Bellucci, P., s. 14; Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 20.

¹⁴³ „*Vidi poi monte Argentale, le torri colla bandiera toscana, e fermai a Porto Santo Stefano. Scesi sul suolo toscano. Era il busto mio ove noi partiti l'albero della libertà, e quel busto guardato da quei buoni abitanti. Al ringraziamento nella chiesa molti si asciugavano li occhi, ed io rimasi fino a sera con quella buona gente, con cui stetti li ultimi giorni in Toscana e che disiavo riveder per prima.*“ *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 389.

¹⁴⁴ V čele prozatímní vlády byl Bettino Ricasoli, dokázal udržet v zemi klid a dovést ji k zmiňovanému plebiscitu. V letech 1865–1870 se pak Florencie stala hlavním městem Italského království. Bellucci, P., s. 15. Guerrini, G., s. 92-93, uvádí, že výsledky plebiscitu byly vyhlášeny 15. března 1860.

¹⁴⁵ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. di Lorena*, Firenze 1989, s. 369; Guerrini, G., s. 92.

¹⁴⁶ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 369.

¹⁴⁷ „*Il 21 luglio io soscrissi l'atto di abdicazione, il figlio Ferdinando assunse contemporaneamente il governo in Toscana. Nel dolore di rinunciare a quello era a me di più caro, a quello per cui avea valore la vita mia, un baleno di gioia rischiarò le tenebre dell'animo mio: salva é Toscana pel mio sacrificio, ella sa che sino alla fine io l'ho amata.*“; *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 531.

Leopold II. byl velmi oblíbený, někteří lidé ho dokonce nazývali „*tatínek*“, „*babbo*“. Měli ho mnohem raději než jeho otce Ferdinanda III., který žil ve složitém období italských a evropských dějin, ale také než děda Petra Leopolda, skutečného tvůrce moderního Toskánska a jednoho z čelných představitelů reformismu 18. století. Petr Leopold byl někdy až příliš vládcem převyšujícím svou dobu a názory svých, ač cenných, spolupracovníků, a tudíž osobností pro okolí těžko dosažitelnou.¹⁴⁸ Leopolda II. stála rakouská přítomnost v letech 1849–1855 sympatie mnohých. Další příznivce ztratil po pokusu o nastolení autoritativní vlády a zrušení ústavy provedenými pod vlivem Rakouska. Přesto zůstal oblíbenější než jeho otec a dědeček.

VI. Ferdinand IV. a období po sjednocení Itálie

Roku 1859 Leopold II. abdikoval ve prospěch syna Ferdinanda IV., kterému tehdy bylo 24 let, ale jemuž ujmutí se vlády znemožnily okolnosti.¹⁴⁹ Ve dnech 11. a 12. března 1860 proběhl plebiscit: z 386 000 hlasujících, z celkového počtu 1.800.000 obyvatel, se 366 000 vyslovilo pro anexi, asi 15 000 pro samostatné království. Téměř 5 000 hlasů bylo prohlášeno za neplatné a přibližně 95 000 občanů s hlasovacím právem se k plebiscitu nedostavilo. Ferdinand IV. s tím nemohl nic dělat.¹⁵⁰ Od plebiscitu byl pouze nominálním velkovévodou.

V nucené emigraci žila velkovévodská rodina z apanáže císaře Františka Josefa I. Ferdinand IV., který dostával rentu jako arcivévoda rakouský,¹⁵¹ žil převážně v Salcburku a v létě v Lindau. Oproti tomu Leopold II. žil nejprve v Ostrově nad Ohří, kde byl dokonce starostou.¹⁵² Roku 1860 koupil Leopold II. panství Brandýs nad Labem, kam se také přestěhoval. V Toskánsku měla rodina i po svém odchodu velké majetky v oblasti Casentino poblíž Arezza, které byly krátce před nuceným odjezdem zakoupeny jako soukromé vlastnictví rodu. Byly to lesy, kde byla během dlouhých let prací využívajících moderních odborných poznatků provedena četná zlepšení. Dále to byla panství Badiola a Alberese v Maremmě.

¹⁴⁸ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 10.

¹⁴⁹ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 402; Guerrini, G., s. 60.

¹⁵⁰ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 402.

¹⁵¹ tamtéž, s. 406.

¹⁵² Hamannová, B., s. 248.

Ferdinand IV. tedy pokračoval v péči o Maremmu, respektive o zbylé rodové statky. V zatím nezpracované části fondu RAT v NA Praha je jeho korespondence se správci statků i se zástupci Italského království. Jednání s druhými jmenovanými bylo nutné pro meliorační práce, které nutně přesahovaly rozlohu zbylých lotrinských panství.

Panství v Casentinu prodal Ferdinand IV. roku 1912. Badiolu a Alberese chtěl prodat o dva roky později, což znemožnilo vypuknutí války; následně byly zkonfiskovány jakožto vlastnictví nepřítele.¹⁵³

Italské království však ve svých počátcích mělo jiné, mnohem závažnější problémy k řešení než byla bonifikace bažinatých oblastí. Trvalo mu 10 let, než ovládl celé území Itálie vyjma Tridentska a Terstu), a získalo své tradiční hlavní město.

Poté byly spíše řešeny otázky zahraniční politiky a italské velmocenského postavení. Z interních záležitostí byla důležitější samotná tvorba italského národa,¹⁵⁴ řešení problematiky vysoké analfabetizace¹⁵⁵ (zvláště pak ve střední a jižní Itálii), ale i vlastní organizace nového státu. Přesto nechyběla statistická šetření nejrůznějšího zaměření, která většinou v dané oblasti odhalila katastrofální stav. Po některých padaly návrhy na řešení, ale spíše se nedělo nic.¹⁵⁶

Závažným problémem nového státu byla dočasná či stálá emigrace, především na americký kontinent. Za vidinou lepšího života odcházeli řemeslníci, obchodníci a především zemědělci. Odhaduje se, že do první světové války takto Itálii trvale opustilo několik milionů obyvatel.¹⁵⁷

Nejprve koloniální politika a pak vstup Itálie do 1. světové války řešení problémů v zemědělství nikterak neprospěl. V této oblasti byly učiněny výrazné pokroky až po nástupu fašismu.

K zemědělské politice italského státu a jeho přístupu k realizaci bonifikačních prací viz kapitolu 7.

¹⁵³ Pesendorfer, F., *Leopoldo II. ...*, s. 407.

¹⁵⁴ Viz například Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 319-322.

¹⁵⁵ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 284, uvádí, že k roku 1871 byla zjištěna míra analfabetismu rovna 73 % celkového počtu obyvatelstva.

¹⁵⁶ K vnitřním problémům tohoto typu, s nimiž se mladý stát musel potýkat, detailněji viz například Soldani, S., Turi, G., *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea*, Bologna 1993.

¹⁵⁷ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 304.

3. Kapitola - Bonifikace Maremmy před nástupem Lotrinských

I. Starověk

Pro vývoj krajiny na četných místech Maremmy byly důležité změny, k nimž došlo v historické době. Tak například ještě za Etrusků byla ústí řek více ve vnitrozemí a do moře se vlévala s větší energií, vodou unášený materiál je postupně zanášel a posouval dále. Po pobřeží v římské době vedla via Aurelia či Emilia, jak nám ukazuje Tavola Peutengeriana. V její linii dodnes vede důležitá silnice (SS 1). Mnohé stavby, například strážní věže, dříve stojící na pobřeží, se výše zmiňovanou činností řek dostaly hlouběji do vnitrozemí.¹⁵⁸

Etruské zemědělství bylo založeno na poměrně rozlehlých usedlostech, obdělávaných otroky či sluhy soustředěnými ve vesnicích či na statcích. Etruskové byli prvními a zároveň vynikajícími staviteli odvodňovacích kanálů v Itálii.¹⁵⁹ Etruské mistrovství v hydraulickém inženýrství, jehož nejznámějším příkladem je vysušení prostoru Fora Romana v Římě pomocí kanálu zvaného Cloaca Maxima, se v Toskánsku (Maremma, Valdichiana, či údolí Arna), v Laziu, okolí Bologně či v Romagni neprojevilo velkými odvodňovacími pracemi, především proto, že zmíněné krajiny byly v této době řídké osídlené, a nebyl k tomu tudíž dostatečný důvod. Přesto se v těchto oblastech můžeme setkat s regulačními díly pocházejícími právě od Etrusků. Ta však měla spíše zajistit rovnováhu, popřípadě zlepšit podmínky pro chov ryb ve stojatých vodách ve zmiňovaných oblastech nebo stav vodních cest.¹⁶⁰ V Toskánsku jsou dochovány odvodňovací strouhy (*cunicoli*) v jeho jižní části, například poblíž Sovany a Vejí, či ve Val di Chiana.¹⁶¹

Římané od Etrusků přejali mnohé, v oblasti hydraulického inženýrství byli jejich vzornými žáky. Stejně jako města, byl i venkov organizován do pravidelné sítě, tzv. limitace, někdy též označované jako centuriace (*centuriae* – čtverce o hraně 710

¹⁵⁸ Galgani, G., s. 11-12.

¹⁵⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 137-138 a s. 147.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 148; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 22.

¹⁶¹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 137-138.

m).¹⁶² K tomuto rozčlenění území došlo po jeho dobytí a kolonizování, prováděli jej specializovaní, převážně vojenští technici, tzv. gromatici.¹⁶³ Vlastní členění krajiny bylo prováděno, stejně jako jakýkoli jiný úkon antického člověka, rituály, jimi byla krajina vyjímána ze všeobecného chaosu a stávala se obyvatelnou.¹⁶⁴ Pravidelné členění krajiny doplňovala a zároveň plně propojovala silniční síť.¹⁶⁵ Dokladem hydraulické inženýrství římské doby v oblasti je například tzv. *Tagliata*, kanál částečně tesaný ve skále odvádějící vodu z Lago di Burano a přilehlých bažin do moře.¹⁶⁶

Odhaduje se, že za Augusta žilo v Itálii kolem 10–12 milionů obyvatel.¹⁶⁷ Pro obživu rostoucího počtu obyvatelstva bylo nutné přistoupit k zefektivňování zemědělství a jeho rozšiřování do dříve nevyužívaných oblastí. Právě k tomu bylo využíváno klučení a bonifikace, ta ve své komplexnější formě, protože zároveň byla mimo jiné budována dopravní infrastruktura (silniční a vodní cesty) a nová sídliště.¹⁶⁸ Plochy stojatých vod, například Lago Prelio či Prile, pozdější Lago di Castiglione v Maremmě, byly využívány k chovu ryb či jako vodní cesty, jejich rozloha však byla regulována. Využití takto nashromážděné vody též udržovalo splavnost mnoha toků, které díky tomu mohly fungovat jakožto důležité dopravní tepny. Z této doby se dochovaly, kromě silnic a akvaduktů, kanály sloužící k odvodňování, naplavování či zavlažování.¹⁶⁹

Postupem času začínala nad menšími statky a usedlostmi převládat latifundia.¹⁷⁰ Se slábnutím Římské říše a v době stěhování národů dochází k postupnému ubývání obyvatelstva, k zanedbávání údržby a následnému rozpadání infrastruktur i bonifikačních děl.¹⁷¹ Od 3. století n. l. v souvislosti s připoutáváním zemědělců k půdě, tzv. kolonátem, docházelo k jejich soustředování pod ochranou velkých vlastníků, kterým většinou pramálo záleželo na investování do zlepšování zemědělské produkce a infrastruktur.¹⁷²

¹⁶² Tamtéž, s. 137; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 22.

¹⁶³ Sereni, E., s. 44-46.

¹⁶⁴ Eliade, M., *Posvátné a profánní*, Praha 1994, s. 17-27.

¹⁶⁵ Sereni, E., s. 47.

¹⁶⁶ Cavoli, A., s. 39.

¹⁶⁷ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 144; Serpieri, A., s. 13.

¹⁶⁸ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 138-139 a s. 148.

¹⁶⁹ Serpieri, A., s. 13.

¹⁷⁰ Sereni, E., s. 65-66; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 23.

¹⁷¹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 144-145; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 23.

¹⁷² Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 150-151.

Mnohé statky se namísto obdělávání půdy stále více specializovaly na chov dobytka, a to jak na ploše původních pastvin a lesů, tak antických polí, čímž mnohé nížiny, v předchozích staletích bonifikované a osídlené, se staly jen místy na trase migrujících pastevců. Jako pastviny byla využívána i pole po sklizni, na nichž se postupně začalo rozmáhat střídání roku či let pěstování zemědělských plodin s rokem či lety, kdy ležela ladem. Neuspořádanost více již neregulovaných toků napomáhala neomezenému rozšiřování se bažin a ploch stojatých vod v nížinách, což vedlo ke vzniku ohnisek malárie, která byla důsledkem i příčinou jejich stále se snižujícího počtu stálých obyvatel.¹⁷³

II. Raný středověk a období nadvlády Sieny

V době barbarských invazí do Itálie, tedy v době stěhování národů, postupně docházelo k rozsáhlým devastacím, mnohá města byla opuštěna, jiná nadále jen živořila, obyvatelstva výrazně ubylo, mnohé oblasti přestávaly být obdělávány atd. Tyto negativní změny, ač právě díky invazím urychlené a znásobené, měly kořeny v krizi Římské říše.¹⁷⁴ Z tohoto hlediska bylo nejhorším obdobím 5.–6. století, kdy se odhaduje, že v celé Itálii nežilo více než 5–6 milionů obyvatel.¹⁷⁵

Důsledek, ale zároveň příčinu úpadku nížin můžeme vidět především v nejistotě doby, kdy obyvatelstvo preferovalo namísto sídlišť v nížinách, upřednostňovaných Římany, využívajících stability státu a vyšší úroveň zemědělství, ta na těžko dostupných místech.¹⁷⁶ Návazně na nedostatek obyvatelstva a úpadek moci, schopné koordinovat veřejné práce, docházelo k úpadku většiny nížin, jinak potenciálně nejurodnějších oblastí. Tak se pro Itálii 6.–10. století staly charakteristickými rozsáhlé téměř neosídlené oblasti, v nichž převládaly hluboké lesy, neobdělávané plochy a bažiny. V severní Itálii, například, se osídlení soustřeďovalo do dvou dlouhých úzkých pruhů – jednoho souběžného s Apeninami podél via Emilia, druhého v „suché“ části nížiny na okraji alpského podhůří.¹⁷⁷

¹⁷³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 151; Sereni, E., s. 65-66; Serpieri, A., s. 14.

¹⁷⁴ Sereni, E., s. 69-70.

¹⁷⁵ Serpieri, A., s. 14.

¹⁷⁶ Sereni, E., s. 88.

¹⁷⁷ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 159 a s. 163; Sereni, E., s. 85-87.

„Za branami města jsou ihned lesy, bažiny, vylidněné statky a hory [...]. Neschopnost řídit stavby velkého rozsahu – silnice a mosty, akvadukty, cisterny, přístavní zařízení – způsobuje vytracení se tohoto typu děl z oblasti lidské činnosti, a přizpůsobuje přeživší staré stavby přirozenému prostředí či nějakému záhadnému působení nadpřirozených sil. Velká díla inženýrství [...] se lidskou představivostí stávají „d'áblnými mosty“ vytvořenými k pokoušení člověka a jeho nebeských ochránců.“¹⁷⁸

Hlavní problémy raně středověkého zemědělství tkvěly ve většinou nízké úrodnosti obdělávaných ploch, nedostatku hnojení, nízké technologické úrovni (například vzácně využívaného pluhu, kovových nástrojů apod.), což mělo vliv na nízkou výnosnost obilí – 2–3 ku 1; proto byly upřednostňovány méně náročné obiloviny (cirok, proso, špalda, žito, ječmen, oves). Situaci ještě zhoršovaly problémy se zpracováním zemědělských produktů či obchodováním s nimi. Důležitými doplňky výživy obyvatelstva žijícího stále na hranici hladomoru tak byly i takové aktivity jako pastevectví, lov a sběr.¹⁷⁹

Během raného středověku tu a tam docházelo k územně značně omezeným bonifikačním zásahům, ty ale většinou neměly trvalý efekt. Celkově se spíše rozšiřovala rozloha neobdělávaných ploch, lesů a bažin. Zásadní pro zemědělství raného středověku, mnohde však až do raného novověku, tak byly pastevectví a lov. Jejich význam je snadno rozpoznatelný z porovnání rozlohy obdělávané půdy a té, která byla využívána výše zmíněnými způsoby, přičemž k pastvě byla využívána i pole po sklizni.¹⁸⁰

Od 6. století byly významným faktorem i v oblasti rozvoje zemědělství benediktýnské kláštery. V Toskánsku se jednalo v 7.–8. století například o klášter San Salvatore v Monte Amiata.¹⁸¹ V 9.–10. století přibyly například kláštery

¹⁷⁸ „Fuori dalle porte della città si incontrano subito foreste, paludi, campagne spopolate e montagne [...]. L'incapacità di gestire le strutture di grande scala – strade e ponti, acquedotti, serbatoi, impianti portuali – fa uscire addirittura quest'ordine di manufatti dalla sfera dell'industria umana, e assimila le strutture antiche superstiti al paesaggio naturale o a qualche misteriosa manifestazione di poteri soprannaturali. Le grandi opere di ingegneria [...] diventano nell'immaginazione collettiva „i ponti del diavolo“ realizzati per sfidare l'uomo e i suoi protettori celesti.“ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 159.

¹⁷⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 159-160 a s. 163; Sereni, E., s. 85-87.

¹⁸⁰ Sereni, E., s. 82-83 a s. 87; Serpieri, A., s. 14-15.

¹⁸¹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 160-161; Serpieri, A., s. 17; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 23. Více ke klášteru S. Salvatore nel Monte Amiata, jeho historii a osudech, viz například Imberciadori, I., *Amiata e Maremma* ...

v Monteverdi či v Pallazuolo.¹⁸² Ty napomohly opětovnému hospodářskému rozvoji oblastí, pečovaly o dopravní tepny apod.¹⁸³ Na bonifikační práce využívaly robotní dny podřízených rolníků.¹⁸⁴

V 10. století se poměrně krátkodobě centry a organizátory zemědělských prací, včetně bonifikací, staly hrady.¹⁸⁵ Tento systém však záhy postupně zanikal s rozvojem měst a jejich územní expanzí, kdy půda náležící původně feudálním pánům přecházela na samotné zemědělce, obchodníky či jednotlivé měšťany nebo obce.¹⁸⁶ Z Toskánska a z dolní části Pádské nížiny je doložena spolupráce obcí, klášterů a místních feudálů na bonifikaci bažin, od 12. století byla tato zcela organizována obcemi.¹⁸⁷ Především v Pádské nížině je od 10. a 11. století doložena existence sítí kanálů, sběrných kanálů a drenážních systémů. Další kanály sloužily k pohánění mlýnů či pro lodní dopravu.¹⁸⁸

V době výrazného demografického růstu po roce 1000 (přibližně do roku 1350) vznikla v Toskánsku nová města či výrazně vyrostla menší centra v podhradích či původně pouhé vesnice. V oblasti Maremmy se jedná o Massu a Grosseto. Dále došlo k založení mnoha menších sídlišť, v Maremmě Siena založila například Paganico, Talamone či Roccalbegna, jejichž vývoj následně pozastavila morová epidemie.¹⁸⁹

V 11.–13. století rostoucí populace kolektivně přikročila i k větším bonifikačním pracím jakožto k jedné z možností pro rozšíření rozlohy obdělávatelné půdy.¹⁹⁰ Italské obce zajišťovaly bonifikační práce a regulace vodních toků povinnými pracemi zemědělců z příslušných oblastí, jejichž množství vyměřovaly podle vzdálenosti, velikosti pozemků a dle užítku získaného z takto zlepšených podmínek; výjimečně byly financovány ze zisku obce z různých poplatků.¹⁹¹ Při rozšiřování zemědělství do nových oblastí byla často půda, získaná klučením či bonifikací, dávana v trvalý nájem, který se většinou stával plným vlastnictvím.¹⁹² Docházelo

¹⁸² Serpieri, A., s. 22.

¹⁸³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 160-161; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 23.

¹⁸⁴ Serpieri, A., s. 21-22.

¹⁸⁵ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 168; Sereni, E., s. 104-106.

¹⁸⁶ Serpieri, A., s. 23; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 169.

¹⁸⁷ Tamtáž, s. 201.

¹⁸⁸ Tamtáž, s. 201; Sereni, E., s. 113

¹⁸⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 197-199.

¹⁹⁰ Sereni, E., s. 110-111.

¹⁹¹ Serpieri, A., s. 23.

¹⁹² Tamtáž, s. 16-17; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 162-163.

také k osidlování přirozených naplavenin, k čemuž se záhy připojila (přínejmenším od poloviny 12. století v jižním Benátsku a na území ovládaném Pisou) díla regulovaného naplavování.¹⁹³

Nejenže docházelo k rozšiřování obdělávané půdy, ale rostl i počet chovaného domácího zvířectva, oproti ranému středověku přibylo především ovcí a koní. Stáda byla hnána z pastvy na pastvu – jejich pohyb ale záhy regulovala cla.¹⁹⁴

Odhaduje se, že během morové epidemie v letech 1347–1350 zemřelo přibližně 30 % obyvatelstva, vzhledem k sestěhovávání se do měst byly výsledně na venkově ztráty mnohem vyšší, až 40–50 %.¹⁹⁵ Následně byla pro periferní oblasti, tedy i pro Maremmu, rozhodující nařízení podporující pastevectví. Státy totiž měly nemalé zisky z proclívání přesouvajících se stád.¹⁹⁶

Jak již bylo řečeno v kapitole 1.II, byla od 12. století oblast Maremmy ovládána městem Pisou. Tato námořní republika se na svém území starala i o rozvoj zemědělství, včetně regulací vod a bonifikace. Po její porážce Janovem v bitvě u Melorie ovšem začalo jak samotné město, tak jeho území upadat. Pobřežní oblasti se opět vracely k původní bažinatosti, jednoho z předpokladů malaričnosti.¹⁹⁷ Důležitým orgánem, který Pisa na svém území založila, byl ten ustavený roku 1475 pro bažinaté a neúrodné oblasti státu nazvaný *Riparazione del contado e della Città di Pisa*. Tento úřad, ač pod jiným názvem (*Consorzio Fiumi e Fossi*), zůstal funkční až do současnosti.¹⁹⁸

Florence pro zajištění svého dostatečného zásobování potravinami dbala o sjízdnost cest, a to včetně těch vedoucích do před nedávnem bonifikovaných oblastí či do sousedních států.¹⁹⁹

Siena již od 14. století měla velice propracovaný systém využití pastvin, z něhož plynuly značné příjmy do státního rozpočtu. Roku 1419 Siena vydala *Primo Statuto*

¹⁹³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 201.

¹⁹⁴ Sereni, E., s. 116-117.

¹⁹⁵ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 188. Pinto, G., *Gli incolti nella storia della Toscana. Considerazioni introduttive*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003, s. 9, uvádí, že na počátku 14. století žilo v Toskánsku kolem 1.300.000 obyvatel, po morové epidemii v jeho polovině se jejich počet snížil na 400-450.000. Milionu obyvatel Toskánsko opět dosáhlo až na počátku 17. století.

¹⁹⁶ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 189; Rombai, L., *Le acque interne in Toscana tra Medioevo ed età moderna*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003, s. 26-27.

¹⁹⁷ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 176.

¹⁹⁸ Serpieri, A., s. 38. K historii této instituce viz pozn. 1 tamtéž. Dokumenty vážící se k její činnosti jsou uloženy v ASP, zajímavé dokumenty k oblasti Castiglione jsou například ve fondu Quattro Conservatori.

¹⁹⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 185-186.

della Dogana dei Paschi Maremmani, které zůstalo, sice s drobnými obměnami, v platnosti až do 18. století.²⁰⁰

Jižní a západní Toskánsko od konce 14. do počátku 16. století zásobovalo obilím nejen zbytek Toskánska, ale i Ligurii, přesto se už tehdy počaly výrazně projevovat budoucí problémy. Většina tohoto území byla latifundií a Maremmy spolu s Val di Chiana počínaly trpět nepořádkem v uspořádání vod.²⁰¹

Od druhé poloviny 15. století počaly největší italské signorie a města přistupovat k regulování vodních toků, například v Popádí péčí Sforzů, vládců Milána, či Benátek, nebo Florencie v Toskánsku. Již samotná regulace vodních toků, mnohde kombinovaná s určitou formou bonifikace, vedla ke zlepšování situace oblastí. Na rozvoji a přípravě těchto prací se podíleli největší učenci doby, byly aplikovány nejnovější objevy a vynálezy. Z osobností, které významně přispěly k tomuto rozvoji, jmenujme alespoň Leonarda da Vinci, po němž se dochovalo velké množství studií, projektů, kreseb výpočtů, topografických map určených pro bonifikační práce, zavlažování či vnitrozemskou lodní přepravu na tocích severní a střední Itálie.²⁰² O hydrauliku se dále zajímali například Galileo Galilei či Torricelli. Díla těchto tří osobností se mimo jiné zabývala úpravou řečišť a bonifikací. K pokusům o bonifikaci krajiny došlo například v okolí města Brescia v Lombardii.²⁰³

Od 16. století byla zemědělská produkce více ovlivňována požadavky trhu a zaměřovala se na výnosnější odvětví, což vzhledem k poklesu cen obilí v tomto období v mnoha oblastech vedlo k upouštění od pěstování obilí a k růstu chovu, například ovcí na vlnu, na stále rozsáhlejších pastvinách. To se týkalo zvláště Maremmy v Toskánsku, Agra Romana a jihu Itálie a ostrovů, kde mnohé oblasti dříve využívané pro pěstování obilovin byly přeměňovány na pastviny.²⁰⁴

V letech 1575–1630 došlo k celkovému úpadku zemědělství, k následným hladomorům, k velkému růstu cen, ke snížení výnosnosti a k přerušení bonifikačních prací.²⁰⁵ Prameny od 16. století zároveň zmiňují bonifikované oblasti, v nichž došlo

²⁰⁰ Jedná se o nejstarší dochované nařízení podobného charakteru. Barsanti, D., *Allevamento e transumanza in Toscana. Pastori, bestiame e pascoli nei secoli XV- XIX*, Firenze 1987, s. 18, který na s. 18-21 rozebírá články tohoto statutu. Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 107-121, toto nařízení nejprve detailně rozebírá a následně jej uvádí v plném znění, s. 122-140.

²⁰¹ Serpieri, A., s. 38.

²⁰² Sereni, E., s. 171-173.

²⁰³ Sereni, E., s. 237 a s. 241-242.

²⁰⁴ Sereni, E., s. 243; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 245; Rombai, L., *Le acque interne ...*, s. 26-27.

²⁰⁵ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 225.

k návratu k jejich původní bažinatosti a nezdravosti. V Toskánsku to byl především případ Maremmy se všemi jejími bažinami a stojatými vodami, dále Valdichiana, dolní Lunigiana, ale i vnitřních jezer u Bientina a Fucecchio, či menších hydrogeologicky nestabilních oblastí Sienské republiky či údolí Arna. Mimo Toskánsko k tomu došlo v některých oblastech Pádské nížiny, dolního toku řek Serchio, v tzv. Agro pontino v okolí Říma či podél pobřeží v jižní Itálii. Celkově se dá říci, že v 16.–18. století opět docházelo k rozšiřování bažinatých oblastí. V jižní Itálii, včetně Maremmy, se v těchto oblastech šířila malárie, nedostatek obyvatelstva vedl k opuštění jakékoliv péče o vodní díla, obrovské plochy byly využívány pouze k sezónnímu pastevectví či lovu a rybolovu; vzhledem k nedostatku kapitálů a snah o jejich obnovu se staly oblastmi působení lupičů a nejistoty.²⁰⁶

Přesto byl v Maremmě roku 1525 zbudován kanál přivádějící vody z termálních pramenů do Lago di Rimigliano, jehož účelem bylo navýšení produkce ryb, jejichž přesně stanovené množství bylo každoročně na svátek sv. Jana dodáváno do Florencie, a to až do nástupu Lotrinských. Následně došlo k dalšímu rozšiřování oblastí s trvalou přítomností stojaté vody a bažin v jeho okolí.²⁰⁷

III. Maremma za vlády Medicejských

Cosimo I. (1537–1574), František I. (1574–1587) a Ferdinand I. (1587–1609) podřizovali, na základě merkantilistických teorií, obchod se zemědělskými produkty, jakožto státní monopoly, potřebám Florencie, jejích manufaktur a obchodu. Za dovážené zboží bylo čím dál častěji, zvláště od Ferdinanda I., placeno zemědělskými produkty na místo peněz.²⁰⁸

Jedním z motivů Cosima I. k zabránění území Sienského státu byla potřeba zajistit dostatečné zásobování potravinami vlastního města. To měla obstarat úrodná nížina Maremmy. Vlivem dlouhotrvajících válek, následným vylidňováním, rozšiřováním bažinatých oblastí a zhoršováním malaričnosti v době, kdy Cosimo Sienu a její stát dobyl a připojil ke svému území, již ale Maremma nemohla sloužit k výše zmiňovanému účelu bez vysokých nákladů na její obnovu. Její bonifikace by byla

²⁰⁶ Sereni, E., s. 237-241; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 240-241.

²⁰⁷ Galgani, G., s. 255.

²⁰⁸ Baker, G. R. F., s. 9.

nejen nákladná, ale i poměrně zdlouhavá. Snazší bylo využívat Maremmu stejným způsobem jako Siena – clo na maremmské pastviny (tzv. *Dogana dei Paschi*), pronájem rybolovu v Lago di Castiglione, což nevyžadovalo žádné vklady a přinášelo značné zisky do státní (v případě cel za pastviny) či do soukromé pokladny vládnoucího rodu (z pronájmu rybolovu).²⁰⁹ Lago di Castiglione se tak následně definitivně až do 18. století stalo hlavním ohniskem malaričnosti celé oblasti.²¹⁰

Po celou dobu vlády Medicejských Toskánsko zůstávalo rozděleno do dvou států – Florentského a Sienského s odlišnými zákony a úřady.²¹¹ V obou těchto původně samostatných státech zůstaly i po sloučení oblasti s vlastní městskou samosprávou. Jedním z důsledků této správní roztržičnosti byla i nadměru četná cla a mýta.²¹² Venkov sloužil pouze pro zásobování měst, o jeho práva a rozvoj se nikdo nestaral. S úrodou nebylo možno volně obchodovat, byly stanoveny vysoké odvody úrody, ceny obilí i chleba a podobně. Zákaz vývozu obilovin a další zemědělství omezující nařízení nejvíce postihovaly oblasti s větší vzdáleností od hlavního města, tedy především Maremmu. Nadřazenost Florencie se projevila i v omezení řemesel v ostatních toskánských městech, kde se například nesměla provozovat ta existující ve Florencii (tzv. *Arti fiorentine*); dané výrobky do nich byly dováženy, samozřejmě ještě prodražené četnými vnitrostátními cly a mýty. Bez nutnosti zlepšování pro neexistenci konkurence začaly vlastní florentské manufaktury zaostávat a neustále potřebovaly subvence ze státního rozpočtu, čímž urychlovaly růst státního dluhu.²¹³ Celý stát tak byl zbídačen a ožebračen, neexistovala důvěra ve spravedlnost úřadů a soudů a tak dále.²¹⁴

Medicejští za téměř dvě století své vlády nedokázali dát Maremmě přesnou funkci v rámci ekonomického rozvoje celého Toskánska. Vzhledem k tomu,

²⁰⁹ Bonnelli Conenna, L., *L'Agricoltura maremmana prima delle bonifiche: struttura agraria e proprietà fondiaria*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 11; Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 23; Barsanti, D., *La bonifica maremmana dal secolo XVI alla Reforma Agraria: linee di un difficile ma lungimirante intervento di valorizzazione territoriale*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 40.

²¹⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 40.

²¹¹ Baldasseroni, G., s. 13; Baker, G. R. F., s. 2-3; Bellucci, P., s. 15-16.

²¹² Baker, G. R. F., s. 12-13. Bellucci, s. 16, uvádí, že jich bylo 166.

²¹³ Bellucci, P., s. 16-21 a s. 27.

²¹⁴ Bellucci, P., s. 20-21. Od 16. století byly (i v Toskánsku) vydávány nejrůznější zákony na ochranu lesních porostů, které byly neregulovaně káceny kvůli zvětšování zemědělsky využitelných ploch nutných pro uspokojení poptávky rostoucí populace. Právě vykácení lesů ve vyšších oblastech vedlo k růstu četnosti a intenzity záplav v nížinách. Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 242-243.

že nedokázali zastávat koherentní linii v politice obecně, se jim tím spíše nemohlo zdařit vytvořit přesný plán bonifikace oblasti a následně jej uskutečňovat.²¹⁵

Od druhé poloviny 16. století tak pro Maremmu opět zůstalo nejdůležitějším odvětvím zemědělství pastevectví, kdy se zde sezónně zdržovala velká stáda, především ovcí.²¹⁶ Na maremmských pastvinách však převládala stáda cizích chovatelů, pro podporu místních byla vydávána různá nařízení, nejdůležitějším byla úprava vlastních statut. Roku 1572 byl vydán *Nuovo Statuto dei Paschi*, jenž stanovil nižší sazby pro místní chovatele oproti cizím.²¹⁷ Snižování rentabilnosti pěstování obilnin pokračovalo i v 17. století, což vedlo k dalšímu rozšiřování pastvin,²¹⁸ například v letech 1630–1692 se osívaná plocha zmenšila v jejich prospěch o 33%.²¹⁹

Nejběžnější byla v Maremmě latifundia obhospodařovaná z jednoho centra. Stejně jako jinde v Toskánsku byla i zde rozšířena hierarchie nájemců a podnájemců půdy. Nejpraktikovanějším způsobem obdělávání bylo jednoleté osetí obilím střídané dvěma lety ladu, během nichž byla pole využívána k pastvě, která byla zpoplatněna. Zisky plynoucí z pronájmu pastvin však nešly majitelům půdy, ale státu, a to prostřednictvím tzv. *Dogana dei Paschi*. Pro umožnění zcela svobodné pastvy bylo zakázáno jakkoli ohrazovat pole, v důsledku čehož byly obdělávané plochy vystaveny ničení zvířectvem stejně tak jako ty vyhrazené jako pastviny.²²⁰

V Toskánsku byla až do 18. století upřednostňována před vlastními bonifikačními a ozdravnými pracemi, které by řešily problém málo osídlených oblastí, jejich vnitřní či vnější kolonizace, což většinou vlivem malarických epidemií a jiných problémů vedlo k neúspěšnosti pokusů.²²¹

Sienská Maremma byla jedním z hlavních témat mnoha požadavků na změnu od počátku 80. let 16. století mnoha sienských i florentských pozorovatelů.²²²

Roku 1562 navštívili Maremmu společně Cosimo I. a František I.²²³ V 16. a 17. století došlo k pokusům o naplavování ve Val di Chiana, v okolí města Campiglia a

²¹⁵ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 40; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 117.

²¹⁶ Sereni, E., s. 198.

²¹⁷ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 24-28, kde opět rozebírá jednotlivé články. V této formě bylo platné až do 18. století.

²¹⁸ Baker, G. R. F., s. 21.

²¹⁹ Sereni, E., s. 246.

²²⁰ Bellucci, P., s. 231-232; Baker, G. R. F., s. 20. Bonifikační práce v severním Toskánsku probíhaly například za Cosima I., kdy šlo především o rozšiřování zemědělsky využitelné plochy pomocí mýcení v kopcovitých oblastech. Serpieri, A., s. 37.

²²¹ Sereni, E., s. 174; Baker, G. R. F., s. 24.

²²² Baker, G. R. F., s. 19.

²²³ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 41.

Piombino za pomoci vod řeky Cornia. Bylo vybudováno několik odvodňovacích a plavebních kanálů, byly učiněny pokusy o kolonizaci imigranty.²²⁴ Roku 1572 byl zbudován odvodňovací kanál v Padule di Montepescali. Následujícího roku došlo k opravě několika silnic. Roku 1576 došlo k vysušení několika menších ploch stojatých vod v oblasti Giuncarico, Colonna a Caldana. První dva medicejští velkovodové se však spíše starali o uspořádání nových pevností na pobřeží i ve vnitrozemí a o zvýšení počtu obyvatel oblasti pomocí kolonií imigrantů v Masse a Sovaně. Tyto pokusy bohužel skončily neúspěšně.²²⁵ Roku 1580 došlo k prokopání kanálu Molla vecchia.²²⁶

Soudržnější byla naopak politika veřejných prací Ferdinanda I., který nechal roku 1590 otevřít nemocnici v Grossetu, nařídil vymežit hranice Lago di Castiglione, započal s bonifikačními pracemi bažin v oblasti Pozzaione, Garofano a Ghirlanda, nechal zbudovat nádrže, studny a mosty v nejrůznějších obcích. Velice významné bylo založení *Ufficio dei Fossi di Grosseto* roku 1592.²²⁷ Tento zvláštní orgán byl zmocněn k organizování a provádění operačních plánů bonifikačních prací a k zajištění přežití a údržby děl proti lidské nedbalosti a proti devastacím dobyt看em. Roku 1592 bylo dále nařizeno zbudování kanálu Fossa Nuova sloužícího jakožto větší a přímější odvodný kanál Lago di Castiglione (v ceně 20.000 scudů). Cena tohoto kanálu byla značně navýšena kvůli odškodněním pro majitele mlýnů, jejichž provoz byl tímto omezen, a snížením nájmu o třetinu nájemcům rybolovu, kterým byla značně zmenšena takto využitelná plocha.²²⁸

Vliv nájemců byl značný, což dokazovaly například stavba hráze na pravém břehu řeky Ombrone roku 1603, která měla zabránit častému vylévání řeky bránícímu provozování rybolovu v bažině, či stavba dvou plavebních kanálů, Fossi Naviganti, spojujících řečiště Castiglione s Porticciolo di Grosseto (v linii Lago di Castiglione – fosso Martello – fosso S. Giovanni) jednoho v roce 1614, druhého 1694.²²⁹

Pro politiku Medicejských v Maremmě byla zásadní snaha vyhovět jak rybářům, tak chovatelům a pastevcům, stejně jako zemědělcům za pomoci mnohostranných děl

²²⁴ Serpieri, A., s. 38; Galgani, G., s. 257.

²²⁵ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 41-42.

²²⁶ Guerrini, G., s. 51, pozn. 1.

²²⁷ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 42; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 118. Guerrini, G., s. 51, pozn. 2, zmiňuje bez bližších informací, že již roku 1582 došlo k založení *Magistrato de' Fossi*.

²²⁸ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 42.

²²⁹ Tamtéž.

– například výše zmíněné plavební kanály měly sloužit jako ochrana proti povodním, i jako pohodlná napajedla pro dobytek, stejně jako dopravní tepny pro přepravu maremského obilí do přístavu v Castiglione della Pescaia, posledního přístavu v Maremmě po ztrátě území *Stato dei Presidi*. Zcela zavržen byl projekt naplavení či alespoň odvodnění za pomoci systému kanálů bažiny Padule di Castiglioncello předložený roku 1639 inženýry Cantagallina, Bartolotti a Gargioli.²³⁰

Bohužel, oba výše zmiňované kanály, stejně jako jakékoli jiné dílo v oblasti, bylo vystaveno rychlé degradaci pro nedostatek kontroly, nedostatečnou populaci oblasti, devastace způsobené volně se pasoucím dobytkem a přestupky regulačních nařízení o výši hladiny v jezeře nájemci rybolovu. Stejný osud potkal i regulační díla na řece Bruna a kanály Martello, Tanaro či Razzo po jejich vyčištění, stejně jako opravy hrází řeky Ombrone. Již tehdy však tyto práce prováděli specializovaní kopáči, pocházející obecně z jižní Itálie (tzv. *aquilani*), z oblasti Pisy (tzv. *pisani*) či Val di Chiana (tzv. *chinini*), kteří se do Maremmy stahovali v zimním období, lákáni vysokými mzdami navýšenými kvůli malarickému riziku a nedostatku místní pracovní síly.²³¹

Bonifikace za Medicejských tak byla vždy spíše narychlo připravenými vzájemně nesouvisějícími zásahy než součástí nějakého komplexnějšího plánování, prováděnými až když už je nebylo možno déle odkládat. Pro vyřešení stále se spíše zhoršujících podmínek Maremmy byl však právě komplexní dlouhodobý, pečlivě a kontinuálně prováděný plán zásadním pro naději na úspěšnost. Celá nížinatá oblast při pobřeží se tak proměnila v téměř souvislou linii bažin a stojaté vody. Lago di Castiglione se rozlilo na plochu 50–100 km².²³²

Za posledních medicejských velkovévodů ještě docházelo k dalšímu zvyšování koncentrace půdy v rukou velkých vlastníků, tj. šlechty a církve, kde byla většinou fixována skrze tzv. majetek mrtvé ruky (*manimorte*) či fideikomisy. Odhaduje se, že takto znehybněno bylo v 17. století vlastnictví až tři čtvrtin veškeré půdy v Toskánsku; její značná část byla částečně či zcela osvobozena od daní.²³³ Rozsah takto znehybněné půdy byl dalším faktorem, který zásadně stěžoval jakékoli bonifikační práce.

²³⁰ Tamtéž, s. 42-43.

²³¹ Tamtéž.

²³² Tamtéž, s. 41.

²³³ Serpieri, A., s. 37; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 246; Sereni, E., s. 247-252.

O situaci Maremmy za posledních Medicejských psalo více tehdejších osobností, jmenujme například Sallustia Bandiniho a jeho vlivného díla *Discorso sopra la Maremma di Siena*, či Aldobranda Paoliniho²³⁴ a jeho dílo *Della legittima libertà del commercio. Trattato del Dott. Aldobrando Gio. Battista Paolini pistoiese*, z něž obsáhlou citací, hodnotící situaci v Toskánsku za posledních Medičejských, uvádí Bellucci, P., na s. 18-20.

Pro shrnutí situace na konci období vlády rodu Medici nad Toskánskem a pocitů před příchodem Lotrinských se hodí citace z Bakerovy edice díla Sallustia Bandiniho: “... *odchod Medicejských ze scény vedl v mnohých ke zrodu naděje, že konečně bude možný nový přístup ke starým problémům.*”²³⁵

²³⁴ A. Paolini byl spisovatelem, ekonomem a advokátem.

²³⁵ “... *l'uscita dei Medici dalla scena fece nascere in molti la speranza che finalmente sarebbe stato possibile un nuovo approccio ai vecchi problemi.*” Baker, G. R. F., s. 30.

4. Kapitola - Bonifikace Maremmy za lotrinských velkovévodů

Nová dynastie považovala za nutné provedení základních reforem k ozdravení a posílení státu. Největší péči věnovala rozvoji a podpoře zemědělství, které považovala za nejdůležitější ekonomickou aktivitu velkovévodství, liberalizaci obchodu a manufaktur. Provádění veřejných prací mělo, kromě zlepšení podmínek života poddaných, umožnit a usnadnit svobodné aktivity v oblasti ekonomické a obchodní.²³⁶

Roku 1737 Sallustio Bandini popsal Maremmu následujícími slovy: „... *Kdokoli projíždějící Maremmu zřel přeúrodná pole zbídačená až do nehostinnosti, kde ani stáda se nepasou, opuštěné vinice, nezachranitelné olivové sady, poněvadž nebylo nikoho, kdo by sklízel jejich plody, toliká obydlí a celé hrady zřícené, nemohl by uvěřit tomu, že toto nejsou následky buď nepřátelského vpádu nebo nevídané morové epidemie...*“²³⁷ Jinde ve svém textu o ní napsal následující: „*dalo by se říci, že kdyby bylo možné amputovat z těla Itálie a Toskánska toto rozsáhlé území, rozšířením jeho hranic až k moři, aby jej mohlo zatopit, bylo by menším zlem... Tato pole jsou zcela zničena.*“²³⁸ Bandini si však byl vědom toho, že reformy a nařízení mající vést ke zlepšení situace Maremmy musí sledovat určitý plán, neboť „*jestliže mnozí zkušení lékaři by chtěli podávat nemocnému každý svůj lék, [...] bez ohledu na léky jakými nemocného zatížili ostatní, [...] způsobí jeho úmrtí.*“²³⁹

Hrabě Emanuele di Richecourt, krátce po příjezdu do země, o situaci ve státě řekl: „*chaos téměř bez možnosti řešení.*“²⁴⁰

²³⁶ Bellucci, P., s. 23.

²³⁷ „... *Chiunque passeggiando la Maremma vedesse quei fertilissimi campi ridotti in tal maniera selvaggi, che neppure gli armenti vi pascolano, quelle vigne abbandonate, quegli ulivi insalvaticiti per non trovare che il loro frutto raccolga, tante abitazioni ed intere castella diroccate, non saprebbe persuadersi come fossero effetti questi o di qualche nemica incursione o di qualche pestilenza straordinaria ...*“ Bandini, S., *Discorso sulla Maremma Toscana*, in Baker, G. R. F., s. 224. Citaci též uvádí Galgani, G., s. 266.

²³⁸ „*starei per dire, che se si potesse recidere dal corpo dell'Italia, e della Toscana questo vasto paese, allargando al mare i suoi confini, acciocché lo sommergesse, sarebbe minor male... Queste campagne sono annientate.*“ Bellucci, P., s. 230.

²³⁹ „*senz'aver riguardo alle medicine con cui gli altri hanno aggravato l'infermo, faranno di quell' un cadavere.*“ Bandini, S., *Discorso sulla Maremma Toscana*, in Baker, G. R. F., s. 254-255.

²⁴⁰ „*un chaos perque impossible a debrouiller.*“ Baker, G. R. F., s. 29.

Pro ozřejmení důležitosti zlepšení podmínek Maremmy přispěje jistě i následující statistický údaj – roku 1745 žilo v Maremmě, rozlohou asi 40 % celého Toskánska, jen 2,6 % jeho obyvatel.²⁴¹

V 18. století docházelo v Maremmě, Val di Nevole a Val di Chiana k bonifikačním pracím.²⁴² Roku 1739 došlo k dalšímu pokusu o kolonizaci Massy a Sovany.²⁴³ Po jeho neúspěchu byly do oblasti vysílány komise mající za úkol prozkoumat podmínky Maremmy. Tvořili je politikové (Emanuele di Richecourt, Pompeo Neri, Giovan Cristiano Miller, Stefano Bertolini, Francesco Bonci Andreucci a další) a hydrauličtí inženýři (například Leonardo Ximenes, Veraci, Fortini, Montucci, Grazzini). Po prozkoumání situace, včetně diskuzí s místními obyvateli, a jejich příčin na místě měly navrhnout způsob řešení.²⁴⁴ Následně v letech 1742–1764 došlo jednak k tradičním krokům nápravy, tj. k všeobecným pracím na údržbě vodních toků, provizorně byly opraveny kanály Martello, Tanaro, Razzo, S. Giovanni a řečiště Ombrone. Naopak inovativními kroky bylo například vyhlášení svobodného vývozu obilí z Maremmy roku 1738 (ač časově omezené), zrušení daní (*tasse*) roku 1745, zákony o lénech z roku 1749, hrozba vyvlastnění zanedbaných pozemků nepřítomných majitelů z roku 1746, propachtování pozemkového vlastnictví Opera del Duomo di Grosseto z roku 1764, výstavbou rozsáhlých salin, tzv. saline delle Marze, poblíž Castiglione roku 1758, atd.²⁴⁵

Roku 1760 byla vytvořena Deputace ve složení Andreucci, De Corny a Bertolini, jež měla detailněji prostudovat problematiku Maremmy, včetně otázky pastevectví a sezónních migrací. Tato deputace prohlásila, že nejvhodnějším produktem Maremmy je pastevectví a chovatelství a navrhovala zlepšit jejich podmínky za pomoci sjednocení práva na pastvu s vlastnickými právy pozemků. Jedním z důvodů byly

²⁴¹ Baker, G. R. F., s. 19-20; Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 9. Jak byly v této době rozsáhlé pobřežní bažiny je patrné z mapky na obr. 4.

²⁴² Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 248.

²⁴³ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 43; Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 10; Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 83; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 121. Serpieri, A., s. 60, uvádí, že do Massy Marittimy bylo tehdy přesídleno 10.000 Lotrinců. Guerrini, G., s. 79, uvádí, že se jednalo o 58 rodin do samotné Sovany a 14 do Sorana. Bellucci, P., s. 240, a Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 242, uvádějí, že v letech 1739-1740 bylo do oblasti přestěhováno 212 rodin z Lotrinska, z toho 67 do Sovany a 145 do Massy Marittimy. Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 241, zmiňuje některé podrobnosti k tomuto kolonizačnímu pokusu.

²⁴⁴ Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 10; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 121; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 43. Baker, G. R. F., s. 183, uvádí, že tyto komise ustanovoval až Petr Leopold. Pro potřeby řešení situace vznikali již v této době mapy oblasti, jedna z nich je reprodukována na obr. 10.

²⁴⁵ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 43-44.

také stále se snižující zisky státu plynoucí z *Dogana dei Paschi*.²⁴⁶ Definitivně to bylo potvrzeno motupropriem z 11. dubna 1778.²⁴⁷

Tak již za regentské správy docházelo k prvním krokům, které započaly zdlouhavou a namáhavou cestu k celkové obnově Maremmy. Konečně bylo jasné, že situaci nemůže vyřešit nucená kolonizace, či jen pouhé uspořádání vodstva v oblasti, že je nutné přistoupit jak k teritoriální obnově, tak k sociálně-ekonomické transformaci oblasti, změnou systému správy, zmodernizováním a zracionalizováním zemědělství a pozemkového vlastnictví a větší angažovaností státu ve veřejných pracích. Tak byla ještě před vlastním nástupem Petra Leopolda naznačena a pootevřena cesta, kterou se bude třeba ubírat.²⁴⁸

I. Petr Leopold

Velkovévoda Petr Leopold se o rozvoj Toskánska, zvláště zaostalé a zanedbané Maremmy přičinil administrativními, sociálními a technickými nařízeními. Uzavřel smlouvy s Vysokou Portou a s africkými státy, zaručující relativní bezpečnost toskánského námořního obchodu. Petr Leopold odstranil pozůstatky feudální jurisdikce a privilegií²⁴⁹ a každé omezení, které brzdilo rozvoj zemědělství. Vodohospodářské práce prováděné za jeho vlády směřovaly k vysušení bažinatých oblastí. Naopak pokus usadit v Maremmě lotrinské kolonisty skončil neúspěchem. Velkovévodovy snahy vedly k naprosté tržní liberalizaci půdy a jejích výnosů. Byla učiněna opatření podporující zemědělství, především v Maremmě, a zpracování hedvábí. Edikt ze 6. srpna 1766 opět ustavil na jeden rok, tj. do příští sklizně, osvobození od cel pro obilí zahraniční provenience. Zákon z 15. září 1766 potvrdil svobodu obchodu s obilím a výroby, prodeje a cen chleba v celém velkovévodství

²⁴⁶ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 83-85.

²⁴⁷ Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*, s. 102-103, kde se též nachází podrobnosti k nařízením obsaženým v tomto motupropriu.

²⁴⁸ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 44; Bellucci, P., s. 251-252; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 122.

²⁴⁹ Wandruszka, A., s. 129.

spojenou se zrušením mnohých existujících dávek a cel, a to již bez časového omezení. Tento edikt a zákon byly prvními kroky na cestě ke svobodě obchodu s obilím.²⁵⁰ V létě 1767 Petr Leopold zrušil dovozní poplatek na obilniny. Dne 18. září 1767 vydal obilní zákon, který znamenal uvolnění cen obilnin a svobodný obchod s nimi. Tímto zákonem skončila privilegia Florencie jakožto města a zemědělství získalo privilegované postavení.²⁵¹ Uvolňován byl i obchod s dalšími potravinami, například roku 1768 byl povolen svobodný vývoz dobytka a oleje z Maremmy, roku 1769 volný prodej ryb bez zdanění (*gabelle*).²⁵² Privilegia hlavního města byla zrušena spolu se sítí vnitřních cel a mýt dalšími nařízeními z let 1766–1773. Postupně, ale výrazně, byl omezován majetek „mrtvé ruky“ neboli církevních institucí (*manimorte*) a další donace těmto a systém fideikomisů. Roku 1769 došlo na návrh Francesca Gianniho k rozdělení majetku charitativního Výchovného ústavu sv. Bonifáce (*Conservatorio di San Bonifacio*). Původně se mělo jednat o pronájem s trvalou platností, kdy by byl odváděn roční příspěvek ústavu a půda by byla přístupná těm, co na ní pracují. Nakonec však byla většina půdy prodána a dále využívána podle tradičního pachtovního systému, tzv. *mezzandrie*.²⁵³

Díky využití rad a práce jezuity Leonarda Ximena se podařilo spoutat tok Ombrone mohutnými hrázemi, znovu zřítit plavební kanál oddělující se z Ombrone a vedoucí k moři; dále byly vykopány či vyčištěny různé odvodné kanály, například Molla, Molletta, Salica, San Giovanni a Martello.²⁵⁴ Přestože se Ximenes přikláněl k tehdejší teorii, že malaričnost oblasti způsobují výpary (tzv. *miasmi*) z organických

²⁵⁰ tamtéž, s. 172; Baker, s. 174.

²⁵¹ Peham, H., s. 94-5; Bellucci, P., s. 278; Baker, G. R. F., s. 174.

²⁵² Bellucci, P., s. 278.

²⁵³ Procacci, G., s. 195-197. Další podrobnosti o rozdělování půdy rolníkům viz Bellucci, P., s. 80-97.

²⁵⁴ Guerrini, G., s. 81; Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 23; Bellucci, P., s. 272; Barsanti, D., *Caratteri e problemi della bonifica maremmana da Pietro Leopoldo al Governo provvisorio toscano*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 40; Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 276-277. Ximenovy názory a návrhy, na jejichž základě došlo k těmto pracem, viz Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ...*, s. 141-161.

zbytků střídavě se nacházejících pod hladinou a na suchu (tzv. *cuora*), nepomýšlel na úplné vysoušení, za pomoci naplavování, jezera Lago di Castiglione²⁵⁵ či jiných bažin, jako padule di Bientina, di Fucecchio či di Massaciuccoli, pro jejich využití k chovu ryb a jakožto součásti dopravní infrastruktury oblasti.²⁵⁶ Navrhoval vybudovat pouze kanál (Fosso Maestro či Reale, též zvaný Canale di Rinfresco, dlouhý přibližně 15 km) ukončený objektem vybaveným stavidly (tzv. Casa Rossa, později někdy zvaný Casa Ximenes), který by mohl regulovat úroveň hladiny jezera a tak plochu zakrytou jeho vodami či obměňování příliš stojatých vod, čímž by se zabránilo vzniku nepříjemných výparů a tzv. *cuory*.²⁵⁷

V Castiglione Ximenes znovu vybuďoval, na troskách z roku 1614, přístav a do města přivedl kvalitní vodu.²⁵⁸ Dělníci prokopali plavební kanál propojující přístav v Castiglione a Grosseto²⁵⁹ a zbuďovali silnici spojující Grosseto a Tombolo. Kromě toho byly rozšířeny saliny v Marze.²⁶⁰

„Složitost Ximenovy «fyzické redukce», to, že začal bonifikační práce v místě, kde bylo ozdravení nejobtížnější, zhoršení výskytu malárie způsobené velkým množstvím prací v bažině a konečně souhrn intrik, nestoudného klientelismu, panovačnosti a arogance jej brzy připravili o sympatie vládcy. To byl konec strany bonifikátorů «techniků»; od té doby Petr Leopold vždy chtěl, aby obecné uspořádání vodstva bylo doprovázeno komplexní teritoriální politikou s cíly nejen hygienicko-zdravotními, ale také a především výrobními a sociálními schopnými pozvednout Maremmu ve všech

²⁵⁵ V této době se rozlévalo na ploše přibližně 110 km². Bellucci, P., s. 270.

²⁵⁶ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 44; Bellucci, P., s. 270; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 123-124.

²⁵⁷ Guerrini, G., s. 81; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 44-45; Bellucci, P., s. 270-272.; Agricoltura, Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 39-40; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 124. Ximenes o tomto kanále a objektu vybaveném stavidly podává detailnější informace v Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese* ..., s. 161-170. Návrh průčelí a příslušné řezy a půdorys tohoto objektu viz obr. 18-21.

²⁵⁸ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 45; Guerrini, G., s. 83; Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 40; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 124.

²⁵⁹ Serpieri, A., s. 60.

²⁶⁰ Guerrini, G., s. 83.

ohledech v souladu s plány celkové bonifikace (nová autonomní provincie, silnice, vodovody, propachtování, svobodný obchod, zjednodušení daňového a poplatkového aparátu, administrativní reformy, zrušení Dogana dei Paschi a obecního užívání, povzbuzení manufaktur, zrušení regálií a státních monopolů, prominutí dluhů obcí, atd.)²⁶¹

Roku 1781 vystřídal Ximena matematik Pietro Ferroni, který rozšířil hydraulické práce u Talamone, Pitigliano, Capalbio, Alberese a Massa (zde se před ním Ximenes pokusil o podzemní odvodňovací kanál, který se však příliš záhy ucpal) a učinil nepříliš úspěšné pokusy s naplavováním na nerozsáhlých plochách za pomoci vod řek Bruna a Ombrone.²⁶² Právě Ferroni odhalil některé nepřesné Ximenovy domněnky.²⁶³

Piu Fantonimu, kterého Petr Leopold do vedení melioračních prací jmenoval roku 1788, se celkové vysušení bažin jevilo bezodkladné, což mělo být provedeno pomocí derivačního kanálu vedoucího vody Ombrone z místa zvaného Bucacce k tzv. Acquisti. Nepřesnosti ve výpočtu ceny, nesprávný odhad technické náročnosti a špatný odhad obtíží, které by to přineslo hospodárnosti zemědělství a pastevectví oblasti, jej však zadržely.²⁶⁴ Sám Petr Leopold se o Fantoniho projektu vyjádřil, po seznámení se s jednotlivými klady a zápory, následovně: „Projekt je možný, ale je

²⁶¹ „La complessità della sua “riduzione fisica”, l’aver iniziato la bonifica nel luogo di più difficile risanamento, l’aggravarsi dell’infezione malarica provocata da tanti lavori in corso in padule ed infine tutto un insieme di intrighi, sfacciati clientelismi, prepotenze e presunzioni gli alienarono presto la simpatia del sovrano. Fu la fine del partito dei bonificatori “tecnici”; da allora Pietro Leopoldo volle sempre che una generale sistemazione idraulica fosse accompagnata da una politica complessiva del territorio con fini non soltanto igienico-sanitari ma anche e soprattutto produttivi e sociali in grado di risollevare la Maremma da ogni punto di vista secondo i piani di una bonifica integrale (nuova provincia autonoma, strade, acquedotti, allivelazioni, liberismo economico, semplificazione dell’apparato fiscale, riforma amministrativa, soppressione della Dogana dei Paschi e degli usi civici, incentivazione manifatturiera, soppressione delle regalie di monopolio statale, condono dei debiti delle comunità ecc.)” Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 45

²⁶² Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 45; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 124-125.

²⁶³ Tamtéž, s. 125.

²⁶⁴ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 45; Bellucci, P., s. 276; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 125.

*velice obtížný a tak vysokých nákladů a nejistého výsledku, jak říká sám Fantoni, že bylo rozhodnuto neuskutečnit jej.*²⁶⁵

Roku 1789 nastoupil do funkce *Soprintendente generale dei lavori di bonifica* ve Val di Chiana Vittorio Fossombroni, který zahájil zdejší bonifikaci za pomoci naplavování, k němuž koordinovaně využíval vod několika toků, jež byly spolu s dalšími toky, upraveny pro následný lepší odvod vysedimentovaných a nadbytečných vod.²⁶⁶

Roku 1787 podnikl Petr Leopold poslední inspekční cestu,²⁶⁷ které předcházela v Dolní sienské provincii (*Provincia Inferiore Senese*) cesta Francesca Diniho z roku 1786. Diniho zpráva, jenž z ní vzešla, je plná údajů o životním prostředí, městském i venkovském, o demografické situaci, typech plodin a druzích chovaného zvířectva. Snažila se především prověřit změny z let 1778–1786, kdy se uskutečnila celá řada reforem a změn velmi žádaných osvíceným panovníkem. Nejzajímavější údaje, některé rozdělené do tabulek podle Cancellerií, se týkaly demografie, urbanistiky, skladby chovaného zvířectva, rozlohy obdělávané půdy, oseté a pastvin, a také té s vinicemi, olivovými háji, kaštany a morušovníky pro výrobu hedvábí.²⁶⁸ K této cestě si Petr Leopold poznamenal: *„Celkově byla Maremma shledána po deseti letech velmi změněna k lepšímu, více vykáčená a obdělávaná, i dobytek lépe držen ačkoli v menším množství. Volně se pasoucí dobytek je mnohem vzácnější a stejně tak lidé jsou civilizovanější, jsouce méně rvaví, drsní a násilničtí; vzácnější jsou provinění, odpory, atd., [...] méně případů u soudů a provinění, která se zde řeší, jsou působena pouze dílem přespolních a lupičů z papežského státu, kteří se stále*

²⁶⁵ „Il progetto è possibile, ma ha tante difficoltà ed è di spesa sì eccessiva e d'incerta riuscita, come dice Fantoni, che è stato risoluto non farne nulla.“ Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena, *Relazioni sul governo della Toscana*, (ed. Salvestrini, A.), vol. III., Firenze 1969, s. 38. Citováno v Bellucci, P., s. 277.

²⁶⁶ Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 18.

²⁶⁷ Pravidelně je do Provincia Inferiore Senese podnikal od roku 1767. Bellucci, P., s. 278.

²⁶⁸ Bonelli Conenna, L., *La Maremma dei Lorena*, in Barsanti, D. (ed.) *Scritti di onore di Ilderando Imberciadori*, Pisa 1996, s. 167-169.

*uchylují do Pitigliana a Marsilie, kde lidé rodu Corsini, stále Římané, zaměstnávají ve svých službách veškeré podobné existence na hlídky, jako pohůnky, atd.*²⁶⁹

Již za vlády Petra Leopolda došlo k zásadnímu zlepšení ekonomické struktury oblasti, změnám ve vlastnictví a navýšení zemědělské produkce. Otevřela se tak cesta dalšímu pozitivnímu vývoji Maremmy.²⁷⁰

II. Ferdinand III. a období francouzské okupace

Politické události konce 18. a počátku 19. století odvrátily pozornost vládců od problémů Maremmy. Ferdinand III. v prvním období vlády nepřikročil k žádným krokům vedoucím k rozvoji této oblasti.

Za francouzské nadvlády (1801–1814) byly meliorační práce v Maremmě pozastaveny.²⁷¹ V této době se dokonce přestalo i s údržbou stávajících vodních děl. Přesto nechyběly názory, že situace by měla být řešena. Například roku 1810 si plukovník De Vincent, který pochopil vojensko-strategický význam pobřeží Maremmy, zvláště pak Grosseta, stěžoval na nemožnost jeho obrany pro nedostatek obyvatelstva zapříčiněný malaričností oblasti.²⁷² „Pro něj by stačilo na nejzákladnější «asanační práce» spočívající v «čištění kanálů a údržbě odvodňovacích kanálů stojatých vod, tedy na jednotvárné a stále stejné práce, které nevyžadují žádné nadání a jsou vhodné pro každý věk», používat «odsouzenec

²⁶⁹ „In genere la Maremma fu trovata [...] da 10 anni in qua molto mutata in meglio, più disboscata e coltivata, anche il bestiame meglio tenuto benché scemato. Il bestiame brado è assai più raro e la gente medesima è più incivilita, essendo meno rissosa, selvatica e brutale; sono più rari i delitti, resistenze, etc., [...] meno causa ai tribunali e i delitti che vi seguono succedono solo per opera dei forestieri e banditi dello Stato del Papa che sempre si rifugiano in Pitigliano e Marsiliana, ove la gente di Casa Corsini, sempre romani, impiegano al loro servizio tutta la gente simile per guardie, bifolchi, etc.“ Pietro Leopoldo, *Relazioni ...*, vol. III., s. 495. Citováno v Bellucci, P., s. 279.

²⁷⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 45-46.

²⁷¹ Tamtéž, s. 46; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 44.

²⁷² Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 44.

v okovech». Řešení zcela jistě zjednodušující, ale nezbytné a nemožné dále odkládat, protože «Uffizio dei Fossi je zrušeno a příjmy oblasti jsou ovlivněny, každá práce je odložena, nemoci se děsivě rozšiřují, země je každodenně pustošena.»²⁷³ Roku 1810 došlo dokonce k zrušení *Uffizio dei Fossi di Grosseto* a jeho nahrazení spíše nefunkční *Commission des eaux*.²⁷⁴

Téhož roku Baron de Lacuée, velmi dobře informovaný o hospodářské a zdravotní situaci Maremmy a se značnou znalostí diskuzí učenců Petra Leopolda, označil jakožto jediný možný způsob řešení celkové obnovy oblasti systém naplavování. I pro něj bylo Lago di Castiglione pro svou rozlohu a svou polohu hlavním zdrojem nákazy a škodlivých výparů. „*Předcházející kolonizace se ukázaly nevhodné, protože «pouze odstranění bažin a návrat kraje – nejnešťastnějšího v císařství – ke zdraví, umožní pomýšlet na jeho znovuosídlení.» A poněvadž navíc «jezero u Castiglione je příčinou, že navzdory dobrému opevnění je nemožné strážit Grosseto a Toskánsko je zcela otevřeno po celém pobřeží,» je nutné okamžitě přistoupit k radikální bonifikaci. «Jediný systém..., jenž zůstává k následování, je ten, který byl tak šťastně použit ve Val Dichianě..., naplavování.»²⁷⁵ K tomu mělo být využito vod řeky Ombrone. Lacuée dokonce načrtl dlouhý derivační kanál, odvozený od Fantoniho, který měl procházet jezerem skoro v celé jeho délce a odvádět z řeky*

²⁷³ „Per lui nei più elementari lavori di « assainnement » consistenti « en des curements de fossés et entretien de canaux d'écoulement pour les eaux stagnantes, des travaux uniformement et constamment les mêmes, qui n'exigent aucun talent et sont de toutes années », sarebbe bastato l'impiego dei « condannés aux fers ». Rimedio certamente semplicistico, ma indispensabile e non più procrastinabile dal momento che « l'Uffizio dei Fossi étant supprimé et le Domaine s'étant emparé des revenus, tout le travail se trouve suspendu, les maladies augmentent d'une manière éffrayante, le pays est journellement abandonné ».” Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 44-45.

²⁷⁴ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46.

²⁷⁵ „Le colonizzazioni precedenti si sono rivelate inadeguate, perché « ce n'est qu'après avoir détruit les marais et après avoir rendu le pays – le plus infortuné de l'empire – salubre, que l'on devra songer à le repeupler ». E siccome per di più « le lac de Castiglione est cause que malgré ses fortifications assez bonnes, i lest impossible de garde Grosseto et la Toscane est intierement ouverte en ce cite », occorre provedete subito ad una radicale bonifica. A questo punto « le seul système ... qui reste à suivre est celui qui a été mis si heurement en pratique dans le Val Dichiane..., celui des colmates ».” Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 45-46.

jen část jejich vod za pomoci nové hráze; to celé v ceně přesahující jeden a půl milionu franků.²⁷⁶

V době návratu Ferdinanda III. se tak oblasti, kde již začaly bonifikační práce, pro nedostatek údržby a péče nacházely v předchozím hydraulicky neuspořádaném stavu.²⁷⁷ V listopadu 1814 o stavu Maremmy referoval ing. Antonio Capretti. Ze zprávy vyplývá, že mnoho vodních děl bylo nefunkčních (například stavidla postavená Ximenem, tzv. *presa d'acqua Ximenes*, na řece Ombrone), jiná poškozená (pravobřežní hráze Ombrone), jiná ucpaná (například Canale di Rinfresco neboli Navigante) či poškozená volně se pasoucím dobyt看em. V důsledku toho „*celá nížeji položená část grossetského venkova... je pokryta téměř stojatou vodou a bahnem přineseným vodami Ombrone. Kanály jsou naplněny vodou až po vrcholek jejich břehů, což neumožňuje než jen velice pomalé odvodňování přilehlých ploch. Velká rozloha tak řečených Paduline zůstává po celou zimu a část jara zcela pokryta vodou... poněvadž stavidla jsou stále zavřená ve prospěch a pro užitek rybolovu.*“ V dezolátním stavu byly i silnice vedoucí oblastí. Capretti byl pověřen nápravou situace, respektive příslušnými opravami – byla opravena hráz Ombrone, vyčištěny kanály Molla, Molletta a Razzo. Práce na silnicích, především Grosseto-Siena a Grosseto-S. Rocco, byly „zadávány“ soukromníkům, tzv. *cottimanti*. V Castiglione se přistoupilo k opravám přístavu a vodovodu. Bylo též dokončeno vydláždění Grosseta.²⁷⁸

²⁷⁶ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 126; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 45-46.

²⁷⁷ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 46; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46.

²⁷⁸ „*tutto il piano basso della campagna grossetana ... è tutto coperto d'acqua quasi stagnante e di belletta recativi dall'Ombrone. I fossi sono ripieni d'acqua sino alla cima delle loro ripe, da non permettere che un lentissimo scolo ai piani adjacenti. La vasta estensione delle cosiddette Paduline restò durante l'inverno e di parte della primavera coperta tutta d'acqua ... per essere tenute sempre chiuse le cataratte delle bocchette a vantaggio e interesse della pesca.*“ Bellucci, P., s. 280-281; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 46-47.

Poté byli inženýři Capretti a Passerini zaměstnáni na znovuzavedení pravidelné údržby hydrografické sítě Maremmy, na obnovení silniční sítě mezi Grossetem a hranicí papežského státu, na rekonstrukci lázní v Roselle a na obnovení hutních provozů ve Valpianě, Accese a Follonice.²⁷⁹

Celková situace Maremmy se i nadále zhoršovala – za vrchol krize lze označit 20. léta 19. století, kdy byly centrální úřady doslova zavaleny žádostmi místních vlastníků o urychlené řešení problémů a bonifikace v širokém měřítku, hrozilo úplné vylidnění oblasti. Nápravné kroky měly vést alespoň k učinění krajiny obyvatelnou, popřípadě pomoci zemědělcům. Objevily se i žádosti o vysušení a „vyčištění“ Lago di Castiglione.²⁸⁰ Docházelo k varováním před projekty lidí bez zkušeností, což v minulosti za použití značných prostředků nevedlo k úspěšnému vyřešení komplexního problému Maremmy, ale naopak bylo vyzýváno k vytvoření komise složené z místních vlastníků a vedenou členy *Ufficio Regio*, sídlícího v Grossetu.²⁸¹

V průběhu post-napoleonského období vlády Ferdinanda III. dále došlo k významným melioračním pracím ve Val di Chiana, na kterém se podílel Vittorio Fossombroni a Alessandro Manetti²⁸² a jež byly spojeny s rozšířením místní silniční sítě.²⁸³

²⁷⁹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46; Rombai, L., *Viabilità e industria della Maremma grossetana nei secoli XVIII-XX*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 180.

²⁸⁰ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 47-48.

²⁸¹ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 47-48. Roku 1825 se Maremmou zabývala i *Accademia dei Georgofili*, kdy vyhlásila „soutěž“ na řešení jejích problémů. A Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 46. Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 311, uvádí, že „soutěž“ byla vyhlášena již roku 1824.

²⁸² O něm více viz kap. 6.V.

²⁸³ Baldasseroni, G., s. 45; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 47.

III. Leopold II.

Leopold II. si za svého krátkého pobytu ve Vídni roku 1826 uvědomil, že velkým panovníkem není ten, který dobývá nová území zbraněmi, ale ten, který v již existujících a zanedbaných provinciích vytváří nezbytné podmínky pro úplnou obnovu jejich prostředí a komplexní ekonomický rozvoj.²⁸⁴ Jakmile se mu s pomocí vlády, svěřené Fossombronimu, Cempinimu a Corsinimu, posledním velkým epigonům reformismu 18. století, podařilo urovnat nejtěžší problémy, začal s inspekčními cestami po státě, především po Maremmě. Od roku 1828 se tak po důkladném prostudování problematiky začaly velmi intenzivně řešit její problémy.

Leopold II. ve svých pamětech napsal: „*abych poznal podmínky Maremmy ve všech detailech, všechny listy jí se týkající, které jsem mohl najít v archivech, všechny knihy, které o ní pojednávaly, jsem sehnal, přečetl a udělal si z nich výpisky. Současně [jako potvrzení celistvého pojetí skutečně promyšlených příprav k řešení problému]²⁸⁵ jsem odjel na venkov studovat bažiny, proudění vody, vrstvení terénu, abych si vycvičil oči; zároveň jsem se cvičil v jízdě na koni i v cestování pěšky, abych se ve všech ohledech připravil na drahý a vysněný podnik: zvykal jsem si na nepřízeň počasí, rozmlouval jsem s venkovskými lidmi s praxí, s dobrými inženýry.*“²⁸⁶

Pro nezkušeného mladíka, zamilovaného do Maremmy, který nadřadil cit rozumu, aby v této provincii mohl vidět její záchranu a nejpravdivější a nejskutečnější „znovuzrození“ územní, ekonomické a civilní, to byla velká výzva.²⁸⁷

Ve svých pamětech vyznal: „*V mé duši zůstal hluboký pocit soustrasti s Maremmou.*

²⁸⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 13.

²⁸⁵ tamtéž, s. 14.

²⁸⁶ „*A [per] conoscere poi le condizioni della Maremma in ogni sua parte, tutto quanto di fogli relativi ad essa potei trovare nelli archivi, i libri tutti che di essa trattavano racolsi, lessi e spogliai. Contemporaneamente mi detti in campagna a studiar paduli, corsi acqua, giacitura di terreno, per formar l'occhio; insieme mi esercitavo a cavalcare e a viaggiare a piedi per prepararmi in ogni evento alla cara e desiderata impresa: mi abituavo alle intemperie, trattavo con gente pratica di campagna, con ingegneri buoni.*“ *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 105.

²⁸⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 13 Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 46-47.

Má krásná chřadnoucí dcera, všemi opuštěná, žila nepopsatelný život. Když jsem ji navštívil, zdálo se, že ke mně pozvedla s láskou své oči a vztáhla vyzáblé paže, jako by chtěla říci: «Ty mne nebudeš chtít opustit». A jestliže jsem, poté co jsem Maremmu spatřil a usoudil, že její stav je takový, že mě přesvědčil, abych se sám ujal jejího ozdravování, abych nepromarnil peníze v těžkém podniku a bez víry v dobrý výsledek, osobně jsem začal konat se vším záplem a vytrvalostí, až se z toho stalo heslo mého života, říkám, že ne vždy, co rozum radí, vyhovuje srdci, a Prozřetelnost boží nás vede po určitých jedinečných cestách a disponuje jistými okolnostmi, zdánlivě malými, které však vedou k velkým řešením.»²⁸⁸ Možná to vysvětluje, proč melioraci, ač nedoporučovanou státním zájmem a hospodářstvím, nemohl nikdo zastavit.

V počátcích byl pro způsob řešení důležitý názor, že příčina malárie spočívá v míšení sladké a slané vody. Gaetano Giorgini,²⁸⁹ inženýr z Luccy a přední zastánce této teorie, navrhoval plán prací zaměřený především na jejich oddělení prostřednictvím speciálních uzávěrů.²⁹⁰ A poněvadž podobný léčebný prostředek přinesl nemalé úspěchy v bažinách Padule di Viareggio a Padule di Porta, velkovévoda se s ním chtěl blíže seznámit. Nakonec dospěl k závěru, že tento zjednodušující prostředek nemůže uškodit a nestojí příliš peněz. Proto Gioginimu svěřil úkol, aby ho vyzkoušel v oblasti Castiglione.²⁹¹ Roku 1827 tak byl zbudován

²⁸⁸ „Nell’animo mio era rimasta compassione profonda di Maremma. Figlia mia bella languente da tutti abbandonata, vivea vita da non dirsi tale. Visitata da me pareva a me avesse volto gli occhi suoi con amore e stesse le braccia scarne quasi volesse dire: «Tu non mi vorrai abbandonare.» E se, dopo aver veduto Maremma ed aver giudicato esser tale la condizione sua da dissuadere io stesso d’imprendere a buonicarla per non profonder danari in impresa difficile e senza fiducia di buon risultato, io medesimo poi il cominciai a fare con ogni ardore e perseveranza da formarne l’impresa della vita mia, dirò che non sempre di quello che ragione suggerisce conviene il cuore, e Provvidenza conduce per certe vie singolari e dispone alcune circostanze, piccole in apparenza, le quali però influiscono in delle gravi soluzioni.“ *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 100-101.

²⁸⁹ O něm více viz kap. 6.VI.

²⁹⁰ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 13; Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 24; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 126-127.

²⁹¹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s.13-14; *Il governo di famiglia in Toscana...*, s. 107. Guerrini, G., s. 84, uvádí, že to bylo použito na Lago di Masaciuccoli na území republiky Lucca.

přes řečiště u Castiglione most se třemi stavidlovými propustěmi.²⁹² Leopold II. zblízka sledoval průběh prací, které však nepřinášely očekávané výsledky. Aniž by ztrácel čas, rozhodl se prověřit ve Val di Chiana opěvované výsledky meliorací pomocí naplavování (*bonifica per colmata*), kde se přesvědčil, že „přírodní prostředky“ jsou podstatně silnější, než si dokázal představit. Fossombroni sice nezavrhoval výše zmíněnou teorii týkající se míšení vod, ale trval na nutnosti vysoušení jezera u Castiglione, jehož výparům jiná teorie připisovala malaričnost Grossetska, prostřednictvím naplavenin přinesených kalnými vodami řeky Ombrone. Tak pomalu dozrával vodohospodářský projekt. Projekt by ale stál příliš mnoho peněz a i Fossombroni se stavěl proti, protože tvrdil, že v Maremmě nejsou tak vhodné podmínky jako ve Val di Chiana,²⁹³ aby bylo možno i přes vysoké výdaje doufat v dobrý výsledek. Řešení bylo oddáleno. V těchto dnech Leopoldovi II. farář z Poggibonsi doručil vynikající projekt na vysoušení Maremmy pomocí naplavenin, vytvořený v napoleonském období baronem Lacuèem.²⁹⁴ Přesto se první vizitační cesta Leopolda II. za této situace omezila jen na udělení administrativních nařízení pro pobřežní věže a na výměnu některých úředníků.²⁹⁵

Leopold II. přesvědčil Fossombroniho, jehož zkušenosti a autorita byly pro zahájení gigantické operace v Maremmě významné, aby ho doprovázel. Nakonec dokázal Fossombroniho pro tento podnik získat.²⁹⁶

Spolu s Fossombronim přijel do Maremmy grossetany 9. dubna 1828. Zdejší obyvatelé jej uvítali jako osvoboditele, hlavně díky rozšíření pověstí o blízkosti

²⁹² Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 50; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 126-127. Guerrini, G., s. 84, uvádí, že následně byla tato metoda použita i na stojaté vody u Talamone.

²⁹³ Toto jeho srovnávání podmínek obou oblastí se objevuje i v jeho *Memoria sulla Grossetana*, například v Parte I., Capitolo II. a na mnoha dalších místech.

²⁹⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 14; *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 105.

²⁹⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 12.

²⁹⁶ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 14.

vysoušení jezera Lago di Castiglione.²⁹⁷ Při této cestě se i Fossombroni nadchl pro myšlenku, kterou měl Leopold II. stále na mysli. V krátkém čase vypracoval plán, zveřejněný v jeho slavné *Discorso sopra la Maremma*.²⁹⁸ Tento plán, který byl následně uskutečňován, počítal se zahájením všeobecného naplavování grossetské nížiny nánosy z kalných vod řeky Ombrone.

Mladý panovník nakazil svým nadšením staré ministry Fossombroniho a Cempiniho a vrátil životnost své linii vlády. Vystihl také příznivou situaci státních financí a dobře si uvědomoval, že „*uzdravení Maremmy se zkoušelo za výjimečných, skutečně příhodných podmínek; stejně jako byl důvod domnívat se, že pokud by se podnik nezdařil teď, v jiné době by již nebyl zkoušen; a proto na mne doléhala stále větší odpovědnost.*“²⁹⁹

Fossombronim v rekordním čase vypracovaný plán prozkoumali a schválili vědec Pietro Paoli a rada ministrů. Dne 28. listopadu 1828 vydal Leopold II. známé motuproprio, jež zahajovalo největší naplavování, které evropská historie kdy poznala.³⁰⁰ Současně založil *Commissione per il Bonificazione della Maremma*,³⁰¹

²⁹⁷ Pro potřeby této cesty byla vytvořena mapa, která je zde reprodukována na obr. 14.

²⁹⁸ Byl vydán 10. srpna 1828. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, na s. 14; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 50. Barsanti uvádí, že tiskem byl vydán F. Tartini, *Memorie sul bonificazione delle Maremme toscane*, Firenze 1838, s. 367-476. Rukopis, ovšem s titulem *Memoria sulla Grossetana*, je ve dvou verzích uložen v ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 144. Pro potřeby tohoto díla vytvořil i hydrologickou mapu Lago di Castiglione a okolí, na obr. 15 je reprodukována jedna z jejích verzí.

²⁹⁹ „*Il risanamento di Maremma si tentava in condizioni eccezionali, veramente favorevoli; così come era pure ragione di presumere che, fallita l'impresa ora, non sarebbe stata in altro tempo tentata: ma perciò ne pesava su di me la responsabilità sempre più grave.*“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 107.

³⁰⁰ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 50; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 23; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 127-130. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15. Guerrini, G., s. 84, dokonce uvádí 17. října 1828. Galgani, G., s. 284, dokonce uvádí 27. prosince 1828.

³⁰¹ *Commissione di Bonificazione* byla zrušena roku 1833 a nahrazena *Uffizio di Buonificazione delle Maremme*, v jehož vedení zůstali jen Grandoni a Manetti. Rozlehlé území bylo rozděleno na čtyři okrsky, tzv. *Circondarj*, kam byli přiděleni čtyři asistenti: pro *Circondario di Grosseto* ing. Filippo Passerini, pro *Circondario di Giuncarico* zeměměřič Astolfo Soldateschi, pro *Circondario di Scarlino* ing. Costante Maestrelli a konečně pro *Circondario di Piombino* Gaetano Rosellini (pro zajímavost – byl bratrem zakladatele italské egyptologie, slavného Ippolita Roselliniho). Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 51, pozn. 37. K organizaci inženýrů v rámci *Corpo degli Ingegneri* v celém Toskánsku a jejich pravomocí vzhledem k těm obcím viz Giuntini, A., *La formazione didattica e il*

kteřá měla za úkol řízení a koordinaci prací, péči o dělníky a další související úkoly. Tato komise byla přímo podřízena Leopoldovi II. a řízena prostřednictvím Segreteria di Finanze. V jejím čele stál Ferdinando Capei;³⁰² dále v ní působili Giacomo Grandoni³⁰³ ve funkci „*Ministro Economo*“ a Alessandro Manetti jako „*Architetto Idraulico*“.³⁰⁴

Podle předpokladů založených především na chybném určení procentuální míry přemíst'ovaného erodovaného materiálu mělo být naplavení podle Fossombronihohotovo v pouhých osmi letech, podle obezřetnějšího odhadu ing. Alessandra Manettiho během dvaadvaceti let.³⁰⁵ Vlastní průběh melioračních prací v Maremmě řídil Manetti, velmi spolehlivý a ještě schopnější organizátor, schopný mezi masu téměř čtyř tisíc dělníků zavést řád.³⁰⁶

V dubnu 1829 se uskutečnila další velkovévodova cesta do Maremmy, tentokráte již s cílem stanovit místo pro začátek derivačního kanálu vedeného z řeky Ombrone (*Primo Diversivo d'Ombrone*). Ze dvou možných míst derivace vod (Svolta San

ruolo nell'amministrazione granducale dell'ingegnere della Toscana di Leopoldo II., in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 402-409.

³⁰² Ferdinando Capei předtím působil jako správce korunního majetku ve Val di Chiana. Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 51, pozn. 37.

³⁰³ Giacomo Grandoni měl také funkci Provveditore della Camera Comunitativa v Grossetu. Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 51, pozn. 37.

³⁰⁴ Barsanti, D., *Caratteri e problemi* ..., s. 51; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 243; Serpieri, A., s. 61.

³⁰⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, s. 246; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 132. Fossombroni v Parte II., Capitolo III spisu *Memoria sulla Grossetana* se této problematice věnuje, vypočítává množství naplavenin v jednotlivých řekách v Maremmě a množství, které je tak možno každoročně naplavit. Bellucci, P., s. 286; Guerrini, G., s. 99, dodávají, že Manettiho odhad dvacetidvou let byl z roku 1834, a dále, že Tartini roku 1838 považoval za potřebnou dobu dvacet let, Salvagnoli roku 1861 let patnáct a konečně Giorgini roku 1863 dvanáct (podle Guerriniho patnáct) let.

³⁰⁶ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47; Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787-1865)*, s. 246; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 30. Bellucci, P., s. 290-291, uvádí, že podle Manettiho počet dělníků během této kampaně dosáhl krátce úrovně mezi 3.500-3.900.

Martino, Bucacce) byla nakonec zvolena lokalita Bucacce pro následující vhodnější sklonitost kanálu.³⁰⁷

Primo Diversivo byl zcela prokopán během první sezóny prací, tedy v zimě a na jaře 1829–1830. Kanál dlouhý téměř 8 km³⁰⁸ byl zbudován ve 160 dnech s využitím 2.500 dělníků.³⁰⁹ Na rozdíl od následujících let, kdy bylo preferováno dílčí úkoly projektů pronajímat jednotlivým soukromníkům, vůdcům dělníků, tzv. *caporali*, tuto stavbu zcela organizoval stát.³¹⁰ Dne 26. dubna 1830 byl Primo Diversivo dell'Ombrone slavnostně otevřen.³¹¹ Na upomínku byl zbudován cippus v místě *derivace*.³¹²

Na počátku roku 1830 Leopold II. přímo v Maremmě určil na základě dobře propracovaného plánu celkové meliorace silniční infrastrukturu nezbytnou pro zajištění spojení Grossetska se zbytkem země, například novou silnicí Emilia-Aurelia z Grosseta do Cendini.³¹³

V průběhu kampaně z přelomu let 1830–1831 byly uskutečněny práce zaměřené na definitivní uspořádání Primo Diversivo d'Ombrone a na přípravu všeho potřebného pro dokončení *vie Aurelie*. Nadbyteční dělníci, kteří do země stále proudili a jimž se velkovévoda cítil povinován zajistit práci, pracovali na melioraci

³⁰⁷ Guerrini, G., s. 86; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48.

³⁰⁸ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48, uvádí, že byl dlouhý 9 km s průtokem 470 m³/s. Bellucci, P., s. 278, uvádí, že postupně byl prodlužován (vzhledem k postupu naplávování) až na téměř 17 km a jeho dno rozšířeno na 14 m.

³⁰⁹ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 56; Bellucci, P., s. 283; Guerrini, G., s. 86-87. Imberciadori, I., *Relazione introduttiva*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 7, a Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, uvádí jako rok, kdy byly prováděny práce na Primo diversivo d'Ombrone, rok 1828. Imberciadori, I., *Relazione ...*, s. 7, a Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 11, dodávají, že v průběhu prvního roku prací probíhajících v šíleném tempu přišlo o život kvůli zhoubným horečkám 90 osob, a to nejen z řad dělníků, ale i dozorujících inženýrů. Do dokončení kanálů se, podle Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 11-12, počet obětí vyšplhal na 800 osob.

³¹⁰ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 56; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47-48.

³¹¹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 16-17. Pro jistou představu o vzhledu derivačního přehrazení řeky Ombrone, pohled na stavbu a současný stav jak její tak vlastního Primo Diversivo viz obr. 22-31.

³¹² Guerrini, G., s. 87. Spolu s částí derivačního přehrazení zachycen na obr. 26.

³¹³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 16.

Scarlinské bažiny (*Padule di Scarlino*), kde nejprve, stejně jako na jiných místech, zjišťoval nebezpečnost práce sám Leopold II.³¹⁴ Za této inspekční cesty došel k závěru, že byla správná představa o nutnosti dovedení propojovacího kanálu k úpatí vrchů u Scarlina, odklonění toku Pecory z bažiny a zbudování uzávěrového objektu s mostovkou u Puntone.

Dne 8. dubna 1831 byl při ukončování další sezóny prací za použití levných prostředků opraven kanál Primo Diversivo, ve Scarlinsku byl otevřen kanál l'Allacciante a další menší kanály. „*Voda a hnis vytékaly ze zhoubné bažiny jako z rozříznuté mořské houby, nesnesitelný smrad v nížině odpařovalo žhavé slunce. [...] Pecora byla prohloubena a opatřena hrázemi. Follonica začínala žít.*“³¹⁵ Mezitím práce na via Emilia-Aurelia pokračovaly vzhledem ke své rozsáhlosti pomaleji.

Kampaň z přelomu let 1831–32 probíhala ve spolupráci Manettiho a vědce Paola Saviho. Bylo rozhodnuto o urychlení procesu naplavování prostřednictvím otevření druhého derivačního kanálu, *Secondo Diversivo d'Ombrone*,³¹⁶ podél již existující linie starého plavebního kanálu, Navigante Ximenes. Z Leopoldových vlastních zdrojů byla financována oprava budov krátce předtím zakoupené Badioly. Práce na pravidelné údržbě Primo Diversivo se mezitím ukázaly obtížnější, než se předpokládalo, a byly nutné všechny síly a vytrvalost pisánských a quaratinských kopáčů pro znovuotevření kanálu, což se uskutečňovalo pod bdělým dohledem velkovévody, který se této riskantní operace osobně účastnil a řídil ji.³¹⁷

³¹⁴ Tamtéž, s. 16-17.

³¹⁵ „*Acqua e sanie di mortifero padule gemeva come da spugna tagliata, fetore insopportabile esalava compresso dal sol cocente in quella tem[n]uta bassa ... La Pecora era scavata e arginata. Follonica cominciava a vivere.*“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 135.

³¹⁶ Bellucci, P., s. 284, uvádí, že původní plánovaná délka byla přibližně 4 km, následně byl, stejně jako Primo Diversivo, prodlužován, a to až na 12 km. Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48, dodává, že místo jeho derivace bylo v lokalitě Barca di Grosseto a jeho průtok 235 m³/s. Představu o jeho stavbě, vzhledu a mostu přes něj viz obr. 31-34.

³¹⁷ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 18.

Nejdůležitějším cílem třetí kampaně bylo prokopání Secondo Diversivo. Velkovévodu velmi mrzelo, že „nemohl jsem být osobně přítomen: manželka umírala v Pise. Manetti psal, že veškerá práce krumpáči dobře pokračuje, řád a pravidelnost udělaly mnoho. Častá a jasná hlášení komise poskytovala údaje o průběhu kampaně a repliky na ně byly rychlé a přesné. Dvě zasedání konaná v Pise se týkala Maremmy. ... Jakmile drahá žena vydechla naposledy [24. března 1832], vydal jsem se do Maremmy oplakávaje zde tu, která mne opustila, a Maremma byla také tak zpuštěná a plná smutku, jako mé srdce,“³¹⁸ aby zkontroloval práce na řece Cornia, ve Follonice, v Masse, ve Scarlinu a v Grossetu.

Jako stále nutnější se jevílo vybudování silničního spojení Maremmy s vnitrozemím a s horním Laziem, v bažině samé otevření nového odtokového kanálu vod již neobsahujících materiál pro sedimentaci (*acque chiare*). Tento nový odtokový kanál byl vybudován v zimě 1833–1834 v Tombolu a 27. ledna 1834 nazván S. Leopoldo.³¹⁹

Následujícího září výjimečně silné bouře spolu s následnými povodněmi na řece Ombrone způsobily protržení hrází derivačních kanálů a dokonce zaplavení grossetské nížiny a vie Emilie-Aurelie. V listopadu Leopold II. přispěchal do Grosseta právě včas, aby mohl pomáhat Manettimu, který pytlí s pískem a kamením bezodkladně opravoval trhliny a poškození vodních děl způsobené rozvodněnou řekou Ombrone.³²⁰

³¹⁸ „non potei assistervi di persona: la sposa era vicina a morte in Pisa. Manetti scriveva che il lavoro tutto a zappone progrediva bene, ordine e regolarità avevano fatto molto. I frequenti e lucidi rapporti della commissione davano conto dell'andamento della campagna ed avevano repliche pronte e precise. Due sessioni relative a Maremma furono tenute a Pisa. ... Raccolto l'ultimo respiro della buona sposa, corsi in Maremma lei piangendo che mi avea lasciato, e Maremma desolata e piena di lutto, come il cuor mio“ *Il governo di famiglia in Toscana* ..., s. 207.

³¹⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 18; *Il governo di famiglia in Toscana* ..., s. 211; Bellucci, P., s. 285.

³²⁰ *Il governo di famiglia in Toscana* ..., s. 211-212.

V dalším období deník o událostech v Maremmě mlčí a navazuje až v roce 1838, kdy se Leopold II. s celou velkovévodskou rodinou zúčastnil dostihů na místech, kde byl proces naplavování již v pokročilém stádiu realizace. *„Má drahá rodina mě dostihla v Grossetu. Mnozí z Toskánska tam také přišli a bylo vymyšleno konání dostihů na naplaveninách. Objevily se mnohé kočáry: vedle cesty, která pro ně byla zbudována mezi rákosím, byly po stranách díry se žebříky, aby všichni mohli sestoupit na starou půdu bažin, přesvědčit se o množství zeminy navršené naplavováním. Náš stan byl na hrázi, a rozezněl se hudbou píšťal. Mnoho lidí přišlo na tuto jednoduchou slavnost; účastníci mě zdravili, někteří plakali dojetím...“*³²¹

Jak velké úsilí a jakou péči Leopold II. věnoval uzdravení Maremmy, dokládají jeho vlastní slova: *„V Maremmě jsem se s veškerou péčí účastnil melioračních prací, které Manetti upravoval podle okolností napodobující přírodu, a současně byly uváděny v platnost mnohá vládní nařízení na podporu provincie, která byla stále ještě sklíčená dlouhou dobu trvající opuštěností. Bylo nutné, aby choré byla věnována milující péče od rodiny i od přátel, rodily se naděje, projevovala se dobrá znamení, rodily se chutě zdravého člověka; ale to není vše, k činění jako zdravý jsou nutné síly. Dlouhý a pracný je proces rekonvalescence, lékař má mnoho práce, aby šetřil síly uzdravujícího, dodával mu odvahy a dovedl ho k úplnému zdraví. Proces naplavování postupoval v Grossetsku pravidelně a šťastně, ale stále ještě zbývalo mnoho práce. Když Manetti viděl účinnost velkých odvodných kanálů, navrhl na jaře roku 1840, aby byla zdvojnásobena šíře [a tudíž průtok] prvního derivačního kanálu, a v říjnu mu bylo nařízeno, aby odložil všechny ostatní práce a dělal jen na tom: tak*

³²¹ *„La famiglia cara mi raggiunse a Grosseto. Molti di Toscana eranvi convenuti, e si pensò fare un palio sulle colmate. Numerose comparvero le carrozze: accanto alla via per esse aperta fra le canne erano buche laterali con scalette perché tutti potessero scendere al suolo antico del padule, persuadersi dell' altezza della terra imposta colle colmate. Nostra tenda era sull' argine e risuonò dal canneto la musica ascosa. Molta gente venne a quella semplice festa; i compagni mi salutarono, alcuni piangevano dall'emozione...“* Tamtéž, s. 213.

se v roce 1841 nedělalo nic jiného kromě hráze a silnice z Orbetella na poloostrov Monte Argentario, která spojovala město Orbetello s oběma přístavy v Porto S. Stefano a Porto d'Ercole.³²²

Roku 1841 došlo k celotoskánskému sčítání obyvatelstva, v jehož rámci bylo mimo jiné též zjišťováno povolání a bydliště.³²³ Téhož roku, přesněji 7. února, prezentoval Salvagnoli Marchetti *Memorie economicostatistiche sulle Maremme toscane* (tiskem vyšlo ve Florencii roku 1846) v *Accademia dei Georgofili*, kde mimo jiné o postupu prací, ač byl jinak odpůrcem prováděného způsobu bonifikace, napsal následující: „*Již, díky systému velkých naplavování, se rychle zmenšuje Lago di Castiglione, a zmenšují se také jezera di Scarlino a di Piombino, největší a nejškodlivější ohniska infekce. Již díky vysušování byly pro obdělávání navráceny kusy země, jako byly jezera di Rimigliano (v oblasti Campigliese) a di Bernardo (v Grossetsku). Pohodlné cesty procházejí Maremmou nedávají jen oživnout římským dílům, ale také navracejí výrobce a obchod s výrobky a lidi do provincie, která se zdála uvězněna mezi mořem a malárií.*“³²⁴

³²² „*In Maremma io assistevo con ogni diligenza ai lavori di buonificazione che Manetti modificava a seconda delle circostanze, andando dietro a natura, ed entravano contemporaneamente in esercizio le molte provvidenze governative a sostenere la provincia che, inferma da lunga mano, era tuttora scoraggiata per il lungo sofferto abbandono. Era necessario fosse prestata custodia amorosa all'infermo dai parenti e dalli amici, nascevano delle speranze, si mostravano dei fenomeni buoni, nascevano le voglie dell'uomo sano: ma non é tutto, forse si richiedono a far da sano. Lungo e laborioso é il processo della convalescenza, molto é da fare al medico per salvare le forze, sostenere il coraggio e condurre l'infermo a salute. Le colmate della Grossetana si avanzavano con andamento regolare e felice, ma sempre molto restando da fare. Veduto l'effetto delli potenti emissari, Manetti avea proposto, nella primavera del 1840, di raddoppiare di ampiezza il diversivo primo, e nell'ottobre fu ordinato a Manetti aggiornasse ogni altro lavoro e quello solo facesse: nel 1841, oltre a questo non si fece altro che l'argine e la strada di Orbetello al monte Argentale, per rilegare la città di Orbetello ed i due porti di Santo Stefano e Port'Ercole.*“ Tamtéž, s. 269-270.

³²³ U bydliště byla zjišťována i jeho typologie. Údaje takto zjištěné detailněji rozebírá například Rombai, L., *Il paesaggio agrario ...*, s. 130-137.

³²⁴ „*Già, mercè il sistema delle grandi colmate, va diminuendo rapidamente il Lago di Castiglione, e diminuiscono ancora i Laghi di Scarlino e di Piombino, i più grandi ed i più nocivi centri di infezione. Già per l'essicamento sono stati alla cultura restituiti gli spazj di terreno, i quali furono i Laghi di Rimigliano (nel Campigliese) e di Bernardo (nel Grossetano). Comode strade attraversano la Maremma facendo non solo rivivere le opere romane, ma ritornando alle industrie ed al commercio i prodotti e le genti di una provincia che pareva carcerata fra il mare e la malaria.*“ Baldasseroni, G., s. 75-76. Částečně citováno v Bellucci, P., s. 286.

Primo Diversivo byl prohlouben z 20 na 40 loktů. Vše pokračovalo dobře, dokud v únoru 1844 nepřišla na řece Ombrone strašlivá povodeň s katastrofálními následky: hráze byly protrženy, kanál S. Leopoldo proudil jako řeka, naplavovaná zemina se nahnula do níže položených obytných částí města Castiglione, kde se řeka přelila přes přístavní hráz a zaplavila celnici. Tehdy bylo rozhodnuto o prokopání propojovacího kanálu l'Allacciate di Macchiascondona pro sběr vod již neobsahujících hlinitý materiál a vybudování odtokového kanálu u objektu Casa Rossa pro usnadnění odtoku z bažiny.³²⁵

Při té příležitosti bylo otevřeno tzv. „velkovévodovo ústí“ poblíž castiglionského mostu; u Scarlina začalo zahrazování vesnice Puntone od moře. Došlo k vylepšení odklonění Pecory, jenž byla vedena mimo bažinu a její ústí do moře bylo posunuto k městečku Portigliani. Dále byla schválena výstavba silnice z Manciana přes Pitigliano k sienské poštovní, která vede z Merse přes Mantarrenti, Massu a Colle do Florencie. Dělníci vyhloubili stoky v Grossetu ústící do Ombrone a zbudovali vodovod do Orbetella.³²⁶

Nicméně přes použité hygienicko-zdravotní prostředky, znásobení lékařských obvodů a zvětšení nemocnic obyvatelstvo i nadále decimovala malárie, která zaznamenala zdrcující zhoršení počínaje rokem 1836.³²⁷

V těchto letech velkého úsilí o znovuzrození Maremmy obyvatelé Grossetska postavili Leopoldovi II. mramorový monument na Piazza delle Catene, dnešní Piazza Dante Alighieri (květen 1846).³²⁸

Poté se v deníku zmínky stávají stále vzácnějšími. Od prvního útěku se snižovalo úsilí o melioraci a i velkovévodových cest do oblasti ubývalo. Další zmínka je až

³²⁵ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie* ..., s. 19.

³²⁶ tamtéž, s. 19-20.

³²⁷ tamtéž, s. 20.

³²⁸ tamtéž, s. 20; Cavoli, s. 157.

ze srpna roku 1855 v souvislosti s celotoskánskou epidemií cholery, která postihla i Maremmu, a se současným zesílením malárie.³²⁹

Když se podařilo epidemii překonat a zdálo se, že se do Toskánska navrátil i jistý politický klid, Leopold II. v doprovodu ministra Baldasseroniho opět navštívil Maremmu a 21. dubna 1857 byl přímo v Grossetu. Zkontroloval místo, kde docházelo k úpravě importovaných zemědělských strojů pro toskánské, především maremské podmínky.³³⁰

Na zcela naplavených plochách se úspěšně započalo s prvními setím a osazováním. Vše nasvědčovalo tomu, že se dílo daří. Hlavní práce na bažině se mohly považovat za dokončené. Řeky Bruna a Sovata byly regulované. Kanál l'Allacciante, do nějž byly sváděny vody již neobsahující hlinitý materiál pro usazování, byl téměř hotov. Zbývalo naplavení jedné sníženiny poblíž Raspollina a celé části bažiny ležící blízko moře. Vody Primo Diversivo naplňovaly sedimentační nádrže (*casse di colmata*) před Badiolou a rozlehlou zátokou u Botrony.³³¹

Po dobu bonifikačních prací vláda (prostřednictvím *Uffizio dei Fossi*) vyplácela soukromým majitelům pozemků 5 % jejich odhadní ceny s tím, že po jejich dokončení měl majitel zaplatit jejich zhodnocení ve prospěch *Uffizio dei Fossi*. Náklady na toto roční odškodné se vzhledem k délce doby, po níž práce probíhaly, staly nakonec vyššími, než by bylo vlastní odkoupení pozemku. Placení zhodnocení vedlo k závažným rozporům ve chvíli, kdy mělo dojít k jeho proplácení, které většina majitelů považovala buď za nulové či minimální.³³²

Manetti připravoval projekt na melioraci panství Alberese a velkovévoda pro jeho usnadnění zakoupil sousední panství Giuncola, v němž ležela přibližně polovina

³²⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 21.

³³⁰ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 471-2.

³³¹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 22.

³³² Serpieri, A., s. 52, pozn. 1; Bellucci, P., s. 301; Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 56-59.

této bažiny. Panství Alberese od té doby prosperovalo díky využití moderních zemědělských systémů. Byly zde olivové háje a sady morušovníků, dále byl zaveden chov šlechtěných ovcí (včetně merínských ceněných pro vlnu) a koní.³³³

Byla upravena silnice „*strada delle Collacchie*“ vedoucí z městečka Manciano přes Scansano a Grosseto do města Follonica (dnešní SS 322), Scarlinská bažina byla téměř celá naplavovaná. Mezitím byl projektován odtokový a regulační kanál z Portigliani.

Další intenzivní činnost Leopoldovi II. znemožnil jeho špatný zdravotní stav a nepříznivé politické události. Na druhou stranu však pro celkové zlepšování stavu Grossetska již nebyla jeho přítomnost nutná tak trvalá. „*V polovině roku 1858 v provincii zahrnující Maremmu, mou krásnou, bohatou a nešťastnou dceru, byly dokončeny téměř všechny práce nutné k jejímu fysickému ozdravení, stále více získávala sílu, bohatla, celé Toskánsko pociťovalo prospěch z jejího zúrodnování.*“³³⁴

V 50. letech polevila intenzita bonifikačních prací v Maremmě. Vlastníci, kteří předtím mnohdy o jejich prospěšnosti diskutovali či byli zásadně proti, se okamžitě dožadovali jejich pokračování.³³⁵ Nejdůležitější, i pro následující vývoj, byl Bettino Ricasoli a jeho názory. Ten roku 1857 napsal: „*obrození Maremmy... závisí především na úspěšnosti hydraulických prací, započatých vládou... Je zvláště bolestné, že vláda, již náleží bojovat [se sklíčeností maremských zemědělců], koná tak, že ji podněcuje... Změkčilost s níž po několik let pokračují bonifikační práce, šetrnost s jakou jsou podporovány státní pokladnou, zjevná nedostatečnost použitých prostředků, daly vzniknout mínění, že sama vláda počíná ztrácet víru v sebe a své*

³³³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 22; *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 474.

³³⁴ „*Sulla metà dell'anno 1858 la provincia di Maremma, la figlia bella, ricca e sventurata, terminati quasi i lavori necessari al fisico suo risanamento, sempre più acquistava vigore, cresceva di ricchezze, tutta Toscana risentiva il beneficio del di lei boniframento.*“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 508.

³³⁵ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 50; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 61.

*dílo... A běda jestli by se tento podnik chtěl zřici svého vznešeného charakteru, aby se snížil na úroveň pouhé malicherné spekulace... Je to velký podnik, který je zároveň civilizační a humánní.*³³⁶

Poslední krátká cesta po Maremmě se uskutečnila 8. ledna 1859, kdy Leopold II. odjel do objektu Casa Rossa „*aby dal poslední dispozice pro rázný krok k dokončení naplavování Castiglionské bažiny.*“³³⁷ Předtím tato místa navštívil s papežem, který přijel do země 23. srpna 1858.³³⁸

Meliorace se však po prvních všeobecných ilusích ohledně rychlého vyzvednutí terénu naplaveninami stále více jevila jako dlouhodobá činnost a Leopold II. měl předtuchu, že ji nedokáže dokončit. Proto začal zaučovat nástupce: Ferdinanda IV. a Baldasseroniho.³³⁹

Ferdinand IV. a Baldasseroni ho doprovázeli během celé poslední návštěvy, přičemž „*museli pomoci s dokončením mého drahého a užitečného podniku, na kterém závisel život a štěstí mnohých. Maremma vypadala jako by již vstoupila do období plné rekonvalescence: ale bylo zřejmé, že rekonvalescence je pouhou cestou ke zdraví, která je dlouhá a nelehká pokaždé, když nemoc trvala příliš dlouho a když po dlouhou dobu byli jedinými společníky každodenní opuštěnost a sklíčenost. Zdraví*

³³⁶ „*la rigenerazione della Maremma... dipende principalmente dal successo delle operazioni idrauliche, imprese dal governo... È soprattutto doloroso che il governo al quale spetterebbe di combattere [lo scoraggiamento degli agricoltori maremmani], operi in modo da fomentarlo... La mollezza colla quale sono proseguiti da alcuni anni i lavori di bonificazione, la parsimonia colla quale sono dall'erario soccorsi, la insufficienza evidente dei mezzi impiegati, ha fatto nascere l'opinione che il governo stesso cominci a diffidare di sé e della sua opera... E guai se questa impresa volesse spogliarsi del suo nobile carattere per ridursi ai termini di una gretta speculazione ... Essa è una grande impresa, che è ad un tempo di civiltà ed umanità.*“ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 61.

³³⁷ „*a dare le ultime disposizioni per un colpo risoluto a compire la colmazione del padule di Castiglioni.*“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 513.

³³⁸ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 489-492. Papež však nebyl jediným váženým hostem, kterému byl ukázán průběh velkolepých prací v Maremmě. Leopold II. se jimi „chlubil“, stejně jako například neapolský král vykopávkami antických Pompejí.

³³⁹ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 23.

*nemůže být dosaženo, dokud nemocný nenajde znovu síly, aby mohl sám činit jako dělají jiní své věci. Zvolenou cestu bylo nutné sledovat.*³⁴⁰

Velkovévoda Leopold II. a jeho vláda vytvořili materiální podmínky neodmyslitelné pro svobodný rozvoj podnikatelských záměrů a zajišťovali zachování své péče. Také soukromníci se museli přičinit. *„Viditelné rány, páchnoucí bažiny, které bývaly velmi četné, jak bylo možné vidět, byly téměř všechny pokryty novou zeminou či odvodněné. ... Zemědělství bylo nutné pro dokončení melioračních prací, jen ono ve všech podrobnostech reguluje vody, vysušuje pole a dává růst vhodným plodinám, získává z darů země prostředky pro obdělávání půdy. ... Počet obyvatelstva se v Maremmě zvýšil přibližně o 4.000 ... Obyvatelstvo i v méně vhodných místech se zdálo zdravější, bylo pracovitější a odvážnější; množství a závažnost nemocí poklesla. Zbývalo jen dohlédnout na dokončení prací a všemožně pomáhat. První část léčby byla prováděna s využitím mocných přírodních sil, neboť jiní se postarali o mnohé potřebné, proto dobu dokončení nebylo možné určit před samotným dokončením, třebaže v lokálních podmínkách nebylo vzdáleno, a o bažině Padule di Castiglione se dalo říci, že dokončení prací není příliš vzdálené. Bylo nutné udržovat regulaci odtoků, neboť kdyby toto bylo opomenuto, vody by se mohly opět rozlít.*³⁴¹ Vazba Leopolda II. na Maremmu, která začala v době jeho nástupu na

³⁴⁰ „dovevano soccorrere a finire la cara ed utile impresa in cui era impegnata la vita e la fortuna di tanti. Maremma apparve entrata in vera convalescenza: ma non era nascosto che convalescenza non é che la via alla salute, e questa é lunga e difficile ogni qual volta la malattia é di lungo tempo, e diuturno abbandono e scoraggiamento sieno compagni. Salute non si può dir riacquistata fino a tanto che l'infermo non abbia ritruovati i mezzi di far da sé come prima e come altri il fanno li negozi suoi. La via presa era da seguitarsi.“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 477.

³⁴¹ „Le piaghe apparenti, i fetidi paduli che molti erano, quasi tutti si vedevano coperti di terra nuova o scolati. ... Agricoltura [é] necessaria al compimento del bonificamento, essa é che nel molteplice dettaglio regola le acque, scola i campi e pone le piante buone, trae dal frutto della terra i mezzi ad esercitare il suolo. La popolazione di Maremma si era accresciuta di circa 4 000 individui ... La popolazione anche nei luoghi infelici appariva più sana all'aspetto, più operosa e coraggiosa; il numero e la gravità delle infermità era scemato. Occorreva perseverare a finire i lavori ed assistere, come fu detto nel principio, d'ogni maniera. La prima parte della cura si faceva coi mezzi potenti della natura, ché altri sopperivano a tanto bisogno, per ciò l'epoca del compimento non era dato di prefinire, benché nelle condizioni locali non fosse lontana, e per il padule di Castiglione potesse dirsi

velkovévodský stolec a skončila jeho smrtí, byla trvalou konstantou jeho života a stalo se z ní silné pouto a téměř posedlost. V tomto vztahu mu byla Maremma adoptivní dcerou, pro jejíž uzdravení neváhal vzdorovat pomocí odvážného, zaníceného, neúnavného a velice drahého zásahu lidským předsudkům mnohých, a to i ve vysokých kruzích administrativy a mezi vlastníky v Maremmě, a nepříznivým přírodním podmínkám úzce propojených s hydro-geologickým uspořádáním, jako jsou bažinatost a malaričnost.³⁴²

V dalším roce již velkovévoda nemohl milovanou Maremmu navštívit; je známo, že mimo žalu nad ztracenou Toskánou bylo to jedno z jeho největších trápení, a to natolik, že se nedokázal smířit s tím, že již nemusí dávat pokyny pro bonifikační práce. Na to si také stěžovala jeho druhá manželka Antoinetta di Borbone-Napoli v listě synu Ferdinandu IV., jehož pasáž cituje Barsanti:³⁴³ „*Otec myslí na Maremmu, představ si, že chce poslat příkazy kvůli kanálům a nemohu ho přesvědčit, že už s tím nemůže nic dělat.*“

Zúrodňování Maremmy lze bezpochyby pokládat za největší úspěch dosažený tímto velkovévodou, který v průběhu 30 let radikálně změnil vzhled celé oblasti. Kdyby tuto obtížnou a zdlouhavou činnost nezačal on, byla by asi stěží kdy provedena. Na druhou stranu však byla i limitem jeho vlády, která nepochybně dokázala v teritoriální politice obrovské činy podle moderní koncepce infrastruktury. Nevšímal si totiž bouřlivých proměn vnitřní, italské a mezinárodní politické situace a stále neodmyslitelnějších potřeb na otevření trhů pro minimálně národní obchod. Omezený politický postoj člověka, který je příliš vázán na staré pojetí izolovaného

assai vicina. Bisognava tenere il regolamento dei scoli, ché trascurati questi, le acque potevano spargersi di nuovo.“ Tamtéž, s. 477-8.

³⁴² Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 25.

³⁴³ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 24-25: „*Papà pensa alla Maremma, figurati che vuol mandare ordini per i canali a non puol persuaderli che adesso lui non ci puol far niente.*“ V pozn. 49 zde uvádí, že byl otištěn v Salvestrini, A., *Il movimento antiunitario in Toscana*, (1859–66), Firenze 1967, s. 3.

velkovévodského Toskánska, a možná právě tato jeho úplná a výhradní oddanost civilizační misi Maremmy znemožnila Leopoldovi II. přemýšlet o jiných problémech, které ho zastihly nepřipraveného v době vrcholení italského národního obrození (*risorgimento italiano*).³⁴⁴

Bonifikačními pracemi Leopolda II. bylo v oblasti Grosseto a Scarlino získáno celkem 7.448 ha³⁴⁵ z 11.393 ha, z toho za pomoci naplavování 6.618 ha a klasickým odvodněním za použití kanálů 830 ha.³⁴⁶ „Samozřejmě nebylo vše učiněno nejlepším možným způsobem: roku 1859 zbývaly rozsáhlé bažiny u Raspollina a podél Tombolo u Castiglione; na četných plochách stojaté vody v jižní části Maremmy bylo teprve třeba s pracemi začít, například na 1304 ha v oblasti Orbetella (bažiny u Camporegio, Basse, Burano, Talamone, Nizzi, většinou v soukromém vlastnictví); nesmí však být opomenuto, že Leopold II., věrný programu Petra Leopolda, prováděl současně s hydraulickou bonifikací i skutečnou komplexní bonifikací.“³⁴⁷ Právě při provádění bonifikačních prací Leopold II., ač osočovaný protitoltrinskou literaturou a historiografií 19. století, prokázal nemalé organizační a rozhodovací schopnosti.³⁴⁸

³⁴⁴ Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 25.

³⁴⁵ Údaje o rozloze získané půdy se rozcházejí. Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 24, uvádí 8.706 ha. Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, 22; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 131-132; a Serpieri, A., s. 61, oproti tomu uvádějí celkovou získanou rozlohu 9.000 ha. Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 24, uvádí dokonce 105 km² bonifikované maremské nížiny (celkovou plochu potom, na s. 9, 715 km²). Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 268, uvádí, že bylo bonifikováno 10.000 ha a zbývalo jich vysušit ještě 50.000.

³⁴⁶ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 50. V severnější Maremmě Pisaně došlo k dokončení bonifikačních prací již kolem roku 1842, Bellucci, P., s. 264. Rozsah změn způsobených bonifikačními pracemi Leopolda II. v oblasti Lago di Castiglione je velmi patrný při srovnání starších vyobrazení oblasti a mapy z roku 1863 reprodukované zde na obr. 16.

³⁴⁷ „Certamente non tutto era stato fatto nel migliore dei modi: estesi impaludamenti nel 1859 permanevano verso Raspollino e lungo il Tombolo castiglionesese; molte aree acquitrinose della Maremma meridionale restavano ancora da aggredire come i 1304 ha dell'Orbetellano (paduli di Camporegio, Basse, Burano, Talamone, Nizzi per lo più privati); ma va anche ricordato che Leopoldo II., fedele al programma dell'avo Pietro Leopoldo, operò una vera bonifica integrale contemporanea a quella idraulica.“ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 50-51.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 51.

5. Kapitola - Další otázky řešené spolu s přeměnou krajiny

V předchozí kapitole byly mnohé problematiky, které úzce souvisely s bonifikačními pracemi prováděnými za lotrinských velkovévoduů, pouze naznačeny. V této kapitole se některým z nich budu věnovat podrobněji.

I. Infrastruktura

Lotrinští ve svých reformách zohledňovali význam silniční sítě pro zemědělství a obchodní vztahy, budovali a zahušťovali vnitrostátní síť i spojnice s okolními státy. Právě výstavba silnic patřila mezi první veřejné práce, které Lotrinští po příchodu do Toskánska uskutečňovali, poněvadž většina z nich byla v té době nesjízdných. Tak již od Františka Štěpána, respektive regentské správy, začali s jejich zlepšováním pro možnost využití povozy.³⁴⁹

Z konstrukčních typů silnic byly v nížinách nejčastěji používány šterkované. Ty byly nejlevnější ve stavební fázi, ale náročnější na údržbu (například oproti dlážděným). Nutně podél sebe vyžadovaly pečlivě udržované odvodné kanály, které cestu chránily před ničivým vlivem vod.³⁵⁰ Údržbou silnic byli od počátku regentství pověřováni majitelé, jejichž pozemky k cestám přiléhaly.³⁵¹

Zvláště od Petra Leopolda bylo, především na důležitějších silnicích, upřednostňováno stavět kamenné mosty oproti dřevěným a alespoň dřevěné mosty oproti původním brodům či přívozům. Nové silnice či modernizace stávajících pečlivě plánovali a projektovali specialisté, přičemž pamatovali i na místa pro občerstvení či odpočinek cestujících a podobně.³⁵²

Velké významné silnice byly budovány zcela v režii státu. Na jejich projektování a výstavbě se podílel zástup inženýrů, podřízených „hlavnímu inženýrovi“ (*capo ingegnere*) Giuseppe Salvettimu a „královským matematikům“ (*matematici regi*) Leonardu Ximenovi a Pietru Ferronimu. Menší silnice lokálnějšího charakteru

³⁴⁹ Bellucci, P., s. 312-313; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 181-182; Ciuffoletti, Z., Rombai, L., *La Toscana dei Lorena. Introduzione*, s. 14.

³⁵⁰ Bellucci, P., s. 313; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 181.

³⁵¹ Bellucci, P., s. 313.

³⁵² Tamtéž, s. 313-315.

budovaly jednotlivé obce a řídili je místní technici.³⁵³ Za Leopolda II. došlo, po vzniku sboru *Corpo degli Ingegneri di Acque e Strade* (podřízen Manettimu), k centralizaci výstavby silnic, od té doby byla zcela v režii státu.³⁵⁴

Pro oblast Maremmy byly v době vlády lotrinské dynastie za významné považovány následující silnice.

Podél pobřeží vedla již od starověku *Via Aurelia-Aemilia*,³⁵⁵ později zvaná například *Strada dei Cavalleggeri* nebo jen „*Přímořská*“ (*Littorale*), která propojovala Livorno s Piombinem. Její první oprava za Lotrinských proběhla již v roce 1753, tehdy ovšem jen za účelem usnadnění jejího zdolávání na koni pro snazší strážení břehů. Za Petra Leopolda vedla přes Rosignano, Bibbonu, Castagneto a Campiglia až do Torrenuova. V letech 1816–1823, tedy za Ferdinanda III., byla prodloužena až do Grosseta a Orbetella.³⁵⁶ V letech 1829–1832 docházelo k jejímu prodlužování z Grosseta do Pisy a z Orbetella do Chiarone.³⁵⁷ Přesto ještě roku 1832 zbývalo asi 10 km mezi Livornem a Grossetem, které byly sjízdné jen pro jezdce. V letech 1834–1843 došlo k jejímu prodloužení až do Civittavecchie v papežském státu.³⁵⁸

Jako Consolare Grossetana, nebo méně často jako Maremmana, byla označována silnice vedoucí ze Sieny do Grosseta přes Paganico a Batignano. V této linii existovala cesta již od roku 1626. První opravu za vlády lotrinské dynastie zahájil Petr Leopold krátce po nástupu, tedy roku 1765. Náročné práce zahrnující opravy mostů a můstků, opěrných zdí, vlastního šterkování atd. roku 1782 nebyly ještě zcela dokončeny. Roku 1785 Petr Leopold schválil návrh Ferroniho na přebudování čtyř dřevěných mostů na kamenné, ty byly dokončeny roku 1787.³⁵⁹

Roku 1788 začaly práce na silnici spojující Grosseto s Castiglione della Pescaia, kde se setkávala s přímořskou.³⁶⁰ V letech 1765–1785 byla stavěna silnice Massa Marittima-Follonica (zvaná *Massetana*).³⁶¹

³⁵³ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 182.

³⁵⁴ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 182. Tento sbor byl zřízen roku 1825. Vichi, P., *Per un'analisi della viabilità toscana in età lorenese*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 462.

³⁵⁵ Tato silnice je zachycena i na slavné Tavola Peutengeriana. Galgani, G., s. 11.

³⁵⁶ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183; Bellucci, P., s. 332.

³⁵⁷ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

³⁵⁸ Bellucci, P., s. 332-334.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 335-336. Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183, uvádí, že stavba byla dokončena roku 1790.

³⁶⁰ Bellucci, P., s. 336.

³⁶¹ Tamtéž, s. 348; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

Za Ferdinanda III. došlo v Maremmě k úpravě silnice San Vincenzo-Piombino či Santa Fiora-Scansano.³⁶²

Za Leopolda II. byly do roku 1833 otevřeny v Maremmě nové silnice mezi Grossetem, Campiglií, Suveretem a Piombinem.³⁶³ Ve 30. letech byly zbudovány silnice Scansano-Arcidosso (řečená *del Monte Amiata*), Manciano-Pitigliano-Sorano-Cassia Romana (či *via Senese*). V letech 1842–1855 se jednalo o silnice Poggibonsi-Colle Val d'Elsa-Follonica a Follonica-Montarrenti-Siena. V letech 1843–1847 byla postavena Grosseto-Castiglione della Pescaia-Follonica. Dále se jednalo o silnice Massa Marittima-Siena, Volterra-Pomarance-Massa-Aurelia. Ve 40. letech byla zbudovány i silnici po hrázi jezera Stagno di Orbetello vedoucí do Porto Santo Stefano.³⁶⁴

Podrobné zprávy o jejich trasírování, problémech se zajištěním materiálů, průběhu staveb a podobně je možno nalézt v pravidelných zprávách zasílaných na *Segreteria di Finanze* členy *Commissione di Bonificazione*, respektive členy její nástupnické instituce *Uffizio del Buonificazione delle Maremme*, především Manettim.³⁶⁵

K roku 1857 byly v Maremmě dobudovány silnice Siena-Grosseto, Poggibonsi-Colle-Massa-Follonica, Volterra-Pomarance-Massa- via Aurelia, Manciano-Scansano-Grosseto, via Cassia-Pitigliano-Manciano- via Aurelia, Paganico-Castel del Piano v celkové délce přibližně 526 km.³⁶⁶ Jejich stavba byla sice jak fyzicky, tak finančně náročná, ale silnice byly provedeny velice kvalitně a v dobré vzájemné provázanosti a efektivně spojovaly města, další obce a výrobní centra Maremmy.³⁶⁷

Méně úspěšné byly pokusy o obnovu tradičního spojení Grosseta s Castiglione della Pescaia po vodě; například v 60. a 70. letech 18. století se Ximenes snažil o obnovu tzv. *Canale Navigante Grossetano*. Následně postup bonifikačních prací, tedy konkrétněji naplavování, tuto alternativu zcela znemožnil.³⁶⁸

Od poloviny 40. let 19. století byly soukromníkům poskytovány koncese na stavbu železnic, které se však až do zániku velkovodství nestaly prioritou státu,

³⁶² Bellucci, P., s. 348.

³⁶³ Tamtéž, s. 333.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 348; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

³⁶⁵ ASF, Uffizio di Buonificazione delle Maremme. Odpovědi na ně se potom nacházejí v ASG, Genio Civile, Uffizio del Buonificazione delle Maremme a ASG, Uffizio dei fossi.

³⁶⁶ Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 24, uvádí, že celková délka nových či opravených silnic v Maremmě byla 293 km. V této oblasti bylo podle něj zbudováno 186 mostů.

³⁶⁷ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183.

³⁶⁸ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 183-184.

přestože se pro mnohé koncesionáře jednalo pouze o spekulace, nikoli o skutečný zájem o výstavbu, a zásah státu by byl na místě. K většímu stavebnímu rozmachu tohoto typu dopravy tak došlo až v 60. letech díky zájmu Bettina Ricasoliho.³⁶⁹

Přesto dopravní infrastruktury vybudované lotrinskými velkovévody jsou nejtrvalejšími a nejskutečnějšími projevy jejich reformních snah vedoucích k unifikaci státu, k tvorbě jednotného národního trhu, ke svobodě vlastnictví, obchodu a volby práce, stejně jako ke svobodě pohybu obyvatel.³⁷⁰

II. Péče o dělníky

Lotrinští si již od svého příchodu uvědomovali problematičnost značného množství bezzemků, nádeníků a nezaměstnaných. K roku 1770 patřilo, přibližně z jednoho milionu obyvatel Toskánska, do této kategorie 40.000 osob. Téhož roku podle návrhu vzešlého z *Accademia dei Georgofili* byli členové této skupiny rozděleni do tří kategorií: a) chlapci ve věku 10–15 let a starci (nevhodní na náročnou práci), b) mladíci mezi 15–20 lety a muži průměrné síly a schopností, c) mladí a muži velmi silní, velice zkušený a schopní. Podle těchto kategorií byly stanoveny i denní mzdy. Zároveň došlo k jejich organizaci do skupin (o 20 až 100 lidech) vedených dozorcí, „desátníky“ či „setníky“ (*caporali* či *centurioni*). Měli být zaměstnáni na velkých pracích organizovaných vládcem, institucemi či obcemi. Stanoveny byly i další podrobnosti související s jejich zaměstnáváním.³⁷¹ Přesto ještě za Petra Leopolda byli námezdní dělníci ať již z území velkovévodství či zpoza jeho hranic nuceni během období stráveného na pracích v Maremmě přežívat o nekvalitní vodě a stravě, často bez jakéhokoli přístřeší, o lékařské péči nemluvě. Tuto situaci,

³⁶⁹ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 184. K jednotlivým budovaným trasám viz Bellucci, P., s. 354-397.

³⁷⁰ Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 179.

³⁷¹ Bellucci, P., s. 76-78, který dodává, že není zcela jistá míra respektování a aplikace výše zmíněného v praxi.

zvláště pro ty přicházející na práce během letních měsíců, vystihuje jedno maremské přísloví: „*V Maremmě se zbohatne za rok a zemře se za šest měsíců.*“³⁷²

Leopold II. se v souvislosti s velkými bonifikačními pracemi velmi pečlivě staral o organizaci nejlepšího systému péče pro tisíce dělníků, kteří přicházeli ze všech koutů Toskánska a Itálie. Jejich masový příliv také usnadnily hluboká hospodářská krize a vysoká nezaměstnanost v tomto období.³⁷³ Mnohé problémy spojené s tak velkým dílem a takovou koncentrací dělníků řešil Leopold II. osobně.

„Byla věnována velká péče na přípravu nemocnic [aby se předešlo vzniku malarických infekcí a epidemií krvnatého tyfu vyvolaných koncentrací ubohých podvyživených dělníků]³⁷⁴ a sanatorií, aby se uzdravení muži mohli vrátit buď do svých domovů nebo do práce. Byla vybrána nejlepší kasárna, bylo myšleno i na slámu na lehátka a na její výměnu. Nezapomnělo se na slamníky, na kterých by mohli dělníci ležet, na hrnce na teplou polévku na večer; bylo pomyšleno i na pitnou vodu, která jim byla donášena, na to, aby měly oheň a světlo; desinfekčními prostředky byla čištěna kasárna, jež měla hlídače nebo kasárníky, kteří by hlídali věci pracujících a aby vše připravili na večerní návrat dělníků. Byly zajištěny sanitky pro odvoz těch, jež onemocněli při práci; byli přiděleni lékaři, jeden navštěvující kasárna a jiný pro lidi na stavbě. Bylo pomyšleno také na zdravotnost obydlí v Grossetu; bylo rozhodnuto o převelení celé švadrony jezdeckva pro zajištění pořádku; byla vyžádána spížírna na postní stravu, vzrostl počet kněží pro duchovní služby; byl určen způsob dohledu na pracích a forma pravidelných zpráv.“³⁷⁵

³⁷² „*In Maremma si arricchisce in un anno e si muore in sei mesi.*“ Bellucci, P., s. 241-244.

³⁷³ tamtéž, s. 15; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 47.

³⁷⁴ Dodává ve své citaci Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie ...*, s. 15-16.

³⁷⁵ „*Si spese quindi molta cura a preparar li spedali, e le convalescenze, perché risanati gli uomini o potesser tornar alle lor case o riprender lavoro. Si scelsero le caserme migliori, si pensò alla paglia per lo sdraio ed alla muta di essa. Ai sacconi su cui giacer i lavoranti, alle marmitte per la zuppa calda la sera; si pensò che acqua salubre fosse portata loro, avesser fuoco e lume; disinfettanti purgare le caserme, queste avesser custodi o casermieri che guardasser la roba delli uomini, preparassero per la sera al lor ritorno. Si provvidero le ambulanze per portar allo spedale quelli che fossero infermati sul lavoro; i medici furono destinati, l'uno visitatore della caserma ed altro delli uomini sul lavoro. Fu pensato alla salubrità di viveri in Grosseto; fu deciso portare uno squadrone completo di cavalleria per mantenersi l'ordine; fu chiesta la dispensa dal cibo magro, cresciuto il numero de' sacerdoti per il servizio spirituale, stabilito il modo dell' ispezione ai lavori e de' rapporti regolari.*“ *Il governo di famiglia in Toscana ...*, s. 111. Pro představu, jak mohly vypadat objekty určené pro nocleh dělníků, ale i pastevců viz obr. 40.

Dělníci byli za Leopolda II. organizováni do asi padesátičlenných³⁷⁶ skupin, tzv. *squadre*, vedených dozorců (*caporali*). Právě s nimi byly uzavírány dohody na dílčí práce, oni ručili za včasné a kvalitní provedení prací. Někteří z těchto dozorců se spíše snažili o spekulace než o provádění prací. Dále bylo nutno řešit osobní nesnášenlivosti mezi některými z nich, což mělo dokonce vliv na jejich nasazování na jednotlivé práce. Většinou se dávala přednost již osvědčeným skupinám a jejich velitelům než zcela novým. Jisté problémy s péčí vznikaly kvůli pronajímání, formou jakési veřejné soutěže, zásobování dělníků potravinami, zajištění jejich ubytování atd., kdy mnozí nájemci dbali spíše o své obohacení než o to dostát svým závazkům. Takto vyvstalé nedostatky následně řešili členové *Commissione della Bonifica*, respektive *Uffizio del Buonificazione*, především Grandoni.³⁷⁷

III. Malárie

Malárie byla jedním ze základních problémů, jež bylo třeba řešit v rámci bonifikace oblasti. Teorie o jejích příčinách stály u kořenů návrhů na řešení problémů celé Maremmy. O intenzitě jejího výskytu v oblasti v čase jsem již pojednala v předcházejících kapitolách (především ve 3. kapitole), proto se této otázce zde již nebudu věnovat a zaměřím se právě na teorie o příčinách a následná řešení, včetně těch ryze lékařských.

Tradičním způsobem praktikovaným v Maremmě i jiných malarických oblastech byly migrace (*transumanza*), kdy bylo v období největšího výskytu onemocnění, tj. od jara do podzimu, preferováno zdržovat se mimo oblast. Proto se většina sídlišť nacházela na mírných vyvýšeninách v okolí a do vlastních bažinatých oblastí, například kvůli pastvě stád, se lidé dočasně stěhovali jen v méně nebezpečných zimních měsících.³⁷⁸

Leonardo Ximenes viděl příčinu malárie v Maremmě v přílišné rozlehlosti bažin a ploch stojatých vod v oblasti. Z těchto ploch, podle něj, docházelo k uvolňování zkázonosných výparů (tzv. *miasmi*), které otravovaly ovzduší. Řešením měla být

³⁷⁶ Bellucci, P., s. 291; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 55.

³⁷⁷ Podrobnosti k této problematice je možno nalézt ve zprávách zasílaných *Commissione del Buonificazione*, či následně *Uffizio del Buonificazione*.

³⁷⁸ Nejvíce informací o tomto způsobu využívání Maremmy je možno nalézt v Barsanti, D., *Allevamento e transumanza...*

„fyzická úprava“ (*riduzione fisica*) oblasti, tedy snaha o hydrologické uspořádání krajiny za pomoci kanálů a úpravy vodních toků vedoucí k odvedení nadbytečných vod a obměňování těch, které nebylo možno z oblasti odvést (například plochy Lago di Castiglione).³⁷⁹

Pietro Ferroni spatřoval příčiny malárie v míšení sladkých a slaných vod. Řešením mělo být zabránění jejich míšení systémem hrází se stavidly, které by v době odlivu umožňovaly odtok sladké vody do moře, ale v době přílivu bránily pronikání mořské vody opačným směrem. Toto oddělování se mělo týkat i vod minerálních od ostatních.³⁸⁰

Zhoršování situace, shodně pro obě teorie, přinášelo tlení rostlin, popřípadě těl živočichů, v místech střídavě pod hladinou a nad ní, tedy tvorba tzv. *cuora*.³⁸¹

Roku 1838 Tartini shrnul celou problematiku následujícími slovy: „Bylo známo, že vypařování rozlitých stojatých vod se nachází ve spojení s mořem. Je faktem ověřeným praktickými poznatky, že míšení vod sladkých s vodami mořskými, kdy v tenké vrstvě zakrývají mělčiny, a především, když jsou dlouhodoběji vystaveny slunečnímu žáru, zanechávají zhoubné výpary. Dalším faktem obdobně ověřeným je, že mnoho rostlin a živočichů, které mají ve zvyku vyskytovat se ve stojatých vodách v hojném počtu, zmírají při kontaktu se slanými vodami, a rozkládají se. Ale není známo zda páchnoucí otravné výpary, tzv. *miasmi*, jsou výsledkem hnití rostlin a živočichů; nebo zda je může způsobovat pouhé míšení vod sladkých se slanými, které samo o sobě představuje zvláštní jevy. Věda neprokázala ani v prvním ani v druhém z těchto případů, jaká chemická dělení a slučování probíhají, jaká je povaha škodlivých výparů, jaký vliv na ně má teplota, přímé působení slunce, různé druhy půdy. Ještě méně je známo jak tyto výpary ovlivňují hospodárnost lidského života, a za jakých podmínek, v jakém prostoru, v jakém čase se mohou stát více škodlivé.“³⁸²

³⁷⁹ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes. Uno scienista nella Toscana lorenese del Settecento*, Firenze 1987, s. 49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 39; Bellucci, P., s. 222-223. Ximenes se sám detailněji k příčinám malárie, podle něj nezdravého ovzduší, vyjadřuje na s. 32-51, kdy na s. 38-44 především srovnává situaci v Maremmě s dalšími oblastmi v Itálii ale i v Evropě a s tamními teoriemi o jejích příčinách.

³⁸⁰ Bellucci, P., s. 223; Pietro Leopoldo, *Relazioni ...*, vol III, s.23 a s. 506. Tato teorie byla poprvé formulována již roku 1686 profesorem Silviem Delaborè a následně roku 1739 profesorem Lancisim. Galgani, G., s. 45.

³⁸¹ To zdůrazňuje i Pietro Leopoldo, *Relazioni ...*, vol. III., s. 23.

³⁸² „*Sapevasi che le esalazioni dei ristagni di acqua sparsi si trovavano in comunicazione col mare. È un fatto provato da positivi riscontri che la miscela delle acque dolci con le acque del mare, quando con sottili strati coprono un basso fondo, e in specie quando sono più lungamente esposte al calore del sole, tramandano esalazioni micidiali. Altro fatto ugualmente accertato si è che molti vegetabili e animali, i quali soglion trovarsi in abbondanza ove ristagnano acque dolci, muoiono per il contatto*“

Inženýr Capretti zastával názor, že Lago di Castiglione by nemělo být vysušováno, ale jen „promýváno“ tekoucí vodou, především by mělo být zabráněno styku slaných a sladkých vod.³⁸³ Lékař a inspektor zdravotní péče v Maremmě Salvagnoli Marchetti se přikláněl, stejně jako například již zmiňovaný Giorgini, k teorii o škodlivosti míšení vod.³⁸⁴ K zastáncům druhé teorie patřili například Fossombroni či Manetti.³⁸⁵

O zájmu o malárii svědčí i četná označení, s nimiž se můžeme setkat. Nejčastější označení by se dalo přeložit jako „špatný vzduch“ či „zlo ze vzduchu“ (*mal'aria*); dále se pak jednalo o termíny „maremská zimnice“ (*febbre maremmana*), „přerušovaná zimnice“ (*febbre intermittente*) či dokonce „třetidenní zimnice“ (tedy podle periody záchvatů, *febbre terzana*). Poměrně časté bylo i označení „zlo bez tváře“ (*male senza volto*).³⁸⁶

V lékařských zprávách Salvagnoli Marchettiho a jiných lékařů vyslaných do Maremmy, aby se zde starali o zdravotní stav dělníků bonifikačních prací i stálého obyvatelstva, bylo rozlišováno mnoho typů horeček podle periody a dalších specifických příznaků. A přestože každý lékař měl poněkud subjektivizované dělení, byly sepisovány přehledy, kolik nemocných jakým typem horečky trpělo, jak byli léčeni, včetně účinnosti léčebné metody.³⁸⁷ Pro úspěšnost léčby obyvatel a dělníků považovali, například Salvagnoli Marchetti a Targioni Tozzetti, zásadní i zlepšení hygienických podmínek, v nichž dotyční žili.³⁸⁸ Za velice důležité bylo považováno i zřizování rekonvalescentních ústavů, vzhledem k četnosti opakování nemoci u dělníků, kteří se příliš záhy po propuštění z nemocnic vraceli k tvrdé práci v rámci bonifikačních děl či v zemědělství.³⁸⁹

delle acque salse, e si putrefanno. Non è però ben noto se i miasmi pestilenziali siano il risultato della putrefazione di piante e di animali; o se possa produrli anche la semplice miscela di acque dolci e salate, la quale di per se stessa presenta fenomeni assai singolari. La scienza non ha mostrato nell'uno o nell'altro di questi due casi, quali chimiche decomposizioni e ricomposizioni accadano, qual sia la natura delle esalazioni nocive, quale influenza vi esercitino la temperatura, l'azione diretta del sole, le varie qualità dei terreni. Molto meno si conosce come tali esalazioni agiscano sull'economia della vita umana, e in quali circostanze, dentro quale spazio, in quali tempi possano riuscirle maggiormente dannose.” Bellucci, P., s. 223-224.

³⁸³ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 46-47

³⁸⁴ Bellucci, P., s. 224 a s. 285.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 285. Fossombroni své teorie obsáhle vysvětluje v *Memoria sulla Grossetana*, Parte II., Capitolo II.

³⁸⁶ Bellucci, P., s. 222.

³⁸⁷ ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, filza 165.

³⁸⁸ Bellucci, P., s. 225.

³⁸⁹ Více viz zprávy *Commissione del Boniframento*, respektive *Uffizio del Buoniframento delle Maremme*, především Grandoniho.

Roku 1851 Salvagnoli Marchetti a Targioni Tozzetti hodnotili vliv postupujících bonifikačních prací na malaričnost oblasti následovně: „*Grosseto nebylo nikdy učiněno zcela zdravým a obyvatelným bez nebezpečí v létě v žádném roce od roku 1828. Ani nebylo možné doufat ani se nemohl uskutečnit tak šťastný a žádaný výsledek bonifikačních prací, dříve než budou zcela dokončeny, a to nejen v grossetské nížině. To, co bylo vyzorováno a vyplývá z osvědčených faktů, je to, že od roku 1840 a později zde došlo k značnému zlepšení zdravotních podmínek v provincii Grosseto; zlepšení dokázané ze zmenšení vážnosti a počtu místních nemocí. Zlepšení vyplývá z úředních dokumentů, jako jsou především statistiky nemocnic.*“³⁹⁰

Převratné bylo, že již ve 30. letech 19. století bylo překročeno, kromě tradičnějších metod jako přikládání pijavic,³⁹¹ k pokusům léčit zimnice za pomoci chininu. Následně se mezi lékaři pracujícími v Maremmě odehrávala diskuze o účinnosti této léčby na „různé typy“ zimnic.³⁹²

Vlastního parazita skutečně způsobujícího malárii objevil až roku 1880 francouzský vojenský lékař Alphonse Laveran. Roku 1885 příslušníci tzv. římské školy (Marchiafava, Celli, Bignami a další) rozpoznali, jakožto prostředek způsobující přenos onemocnění, komára rodu *Anopheles*.³⁹³ Roku 1898 byla Giustinem Fortunatem a Leopoldem Franchettim v Itálii založena *Società per gli*

³⁹⁰ „*Grosseto non è stata mai resa perfettamente salubre ed abitabile senza pericolo nella estate in alcun anno dal 1828 in poi. Né poteva sperarsi né verificarsi tal felice e desiderato risultato dalle opere di bonificazione, prima che fossero perfettamente compiute, ed ancora non lo sono nella pianura Grossetana. Quello che si è osservato, e risulta da fatti provati, si è che dal 1840 in poi vi è stato un notevole miglioramento nelle condizioni sanitarie della provincia di Grosseto; miglioramento dimostrato dalla diminuzione nella gravità e nel numero delle malattie endemiche. Il miglioramento risulta da documenti ufficiali, come in specie sono le statistiche degli spedali.*” Bellucci, P., s. 300.

³⁹¹ Ještě roku 1927, tedy v době, kdy účinnost léčby za pomoci chininu byla prokázána, jeden jihoitalský doktor psal o četných způsobech pověřivého lidového léčitelství, které se místní obyvatelé praktikovali souběžně s moderními racionálními způsoby léčby. Jednalo se například o odvary ze sporýše, zeměžluče, pelyňku, ožanky, semínek z vlčích bobů, pavučin; nemocný měl požívat vlastní moč, šťávu z odporného hmyzu atd. Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 244.

³⁹² ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 165; Bellucci, P., s. 224. Cherubini, A., *Considerazioni storiche sulla malaria nell'Ottocento*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 209, uvádí, že chinin byl do Evropy přivezen již roku 1640, od té doby výjimečně používán v prášku či jako tinktura.

³⁹³ Cherubini, A., s. 208-209; Serpieri, A., s. 297; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 245-246; Novello, A., *La bonifica in Italia. Legislazione, credito e lotta alla malaria dall'Unità al fascismo*, Milano 2007, s. 60 a pozn. 165. Hlavní zásluhy na objevení přenašeče bývají přikládány italskému zoologovi Giovanu Battistu Grassimu, avšak ke stejnému závěru současně dospěl i anglický lékař a bakteriolog Ronald Ross. Galgani, G., s. 15, uvádí, že Ross identifikoval druh komára roku 1890. Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 25, tvrdí, že objevitelem byl Grassi ale až roku 1898.

Studi della Malaria, která se zabývala studiem této nemoci.³⁹⁴ Masové použití chininu jakožto léku na malárii a zároveň na její prevenci se v Itálii začalo užívat až od roku 1900.³⁹⁵

Přestože v průběhu vlády Lotrinských v Toskánsku ještě nebyla vyřešena otázka původu malárie a převážně nebyl praktikován jednoznačně nejlepší způsob léčby za pomoci chininu, je patrné, že mnohé aplikované postupy přesto směřovaly k řešení problému. Například umenšením ploch stojatých vod, případně jejich promýváním čerstvými vodami, byla snížena jejich příhodnost pro larvální stadium komárů. Vždyť již samo starší řešení sezónní migrací mělo svou účinnost – praktikováno bylo ostatně i během rozsáhlých bonifikačních prací, které se odehrávaly pouze v zimních měsících, následně v oblasti zůstaly jen malé skupinky dělníků pro nejnnutnější práce, včetně několika dozorujících inženýrů a několika lékařů, ostatní dělníci byli propuštěni a úřady se přestěhovaly do zdravějších oblastí. Z dlouhodobého hlediska, i přes dočasně zvýšený výskyt onemocnění pro velkou koncentraci dělníků v oblasti, se jednalo o krok správným směrem, stejně jako první pokusy léčit zimniční horečky za pomoci chininu, sledování pacientů (například byla sledována i míra odolnosti či náchylnosti vůči onemocnění vzhledem k původu) a vložení rekonvalescentního mezidobí mezi hospitalizaci a úplný návrat do práce.

IV. Jiné

Pro vlastní provádění bonifikačních prací, organizaci a dohled nad dělníky bylo zapotřebí značného množství inženýrů. Přesto tito byli po dlouhou dobu, například oproti architektům, považováni spíše za „pouhé techniky“.³⁹⁶ Za vlády Leopolda II. došlo k prvnímu systematictějšímu zorganizování vzdělávání inženýrů po francouzském vzoru.³⁹⁷ Do té doby bylo jejich vzdělávání bez striktní organizace stejně jako samotné jejich zaměření. Zásadním prvkem v Leopoldově politice v této

³⁹⁴ Novello, A., s. 115 a násl.; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 245; na následujících stranách podrobněji k činnosti společnosti do roku 1908 dle zprávy Angela Celliho.

³⁹⁵ Cherubini, A., s. 210; Novello, A., s. 231.

³⁹⁶ Giuntini, A., s. 391-392.

³⁹⁷ Ve Francii vznikl roku 1747 *Corps des Ponts et Chaussées*. Následně roku 1794 vznikla *Ecole Polytechnique*, kopírující předchozí *Ecole des Ponts*. Právě v průběhu Velké francouzské revoluce došlo k definitivnímu oddělení architektů od inženýrů, oddělením *Ecole Polytechnique* a *Ecole des Beaux Arts*. Tamtéž, s. 392.

oblasti bylo ustanovení *Corpo degli Ingegneri* roku 1825. Pro přijetí do této organizace bylo třeba projít vstupní zkouškou z oblasti techniky, zpočátku se však nevyžadovalo absolvování nějakého vyššího specializovaného vzdělání, tato podmínka byla začleněna až od roku 1838 (respektive povinné absolvování alespoň dvou let studia na *Accademia di Belle Arti di Firenze*). Inženýři náležející do výše zmíněného sboru se aktivně a intenzivně podíleli nejen na vlastních bonifikačních pracích, tedy přeměně krajiny, rozvoji dopravní infrastruktury, ale i na rozvoji průmyslu a dalších odvětví.³⁹⁸ Pro další profesní rozvoj pro ně bylo nutné, aby inženýři sledovali pokroky ve vědě a technice a jejich aplikaci v Evropě, a tak následně efektivněji a účelněji mohli provádět zadané. Prvním ředitelem sboru *Corpo degli Ingegneri* byl jmenován Giuliano Frullani; pravděpodobným inspirátorem byl však Alessandro Manetti, který se také podílel na formulaci jeho řádu. Spolu s Frullanim byli do rady jmenováni Giuseppe Del Rosso a Gaetano Giorgini.³⁹⁹ Dne 31. prosince 1834 došlo k přeměně *Corpo degli Ingegneri* v autonomní *Direzione del Corpo degli Ingegneri di Acque e Strade*, jejímž ředitelem se stal Manetti.⁴⁰⁰ Rozsáhlé pravomoce členů *Corpo degli Ingegneri*, které jim usnadňovaly realizaci zadaných úkolů, se někdy až ostře střetávaly s těmi, v některých ohledech menšími, jednotlivých obcí. Tyto rozpory byly zvláště patrné v době, kdy vláda Leopolda II. začala připravovat reformu místní správy, tj. kolem roku 1847. Pro mnohé se tato diskuze stala bojem proti centralismu ústřední vlády, za jehož symbol byla považována i právě osoba a status inženýra.⁴⁰¹ Zákonem z 9. března 1848 došlo k celkové proměně administrativního uspořádání velkovévodství, v souvislosti s nímž došlo i ke změnám v organizaci a pravomocích do oblastí přidělených inženýrů. Přes kritiku na jeho osobu a četné změny byl do vedení, tentokrát jako *Direttore dei Lavori di Acque e Strade*, jmenován Manetti, jehož pravomoci a odpovědnost se ve skutečnosti nijak zásadně nezměnily.⁴⁰²

S bonifikačními pracemi nepřímo souvisela jedna otázka, která ani dnes není zcela běžnou, totiž provádění, dnešní terminologií řečeno, záchranného archeologického výzkumu. Pokud během výkopových prací, probíhajících při

³⁹⁸ Tamtéž, s. 392-399.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 401.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 404, který dále dodává, že právo tehdy došlo k oddělení prací na katastru od těch prováděných inženýry, a to i díky souběžnému vytvoření *Imperiale e Reale Ufficio per la Conservazione del Catasto*.

⁴⁰¹ Tamtéž, s.405-409.

⁴⁰² Podrobněji k této reformě viz tamtéž, s. 409-411.

budování kanálů, stavbě silnic či jiných objektů, došlo k nálezům starých struktur, vlastní práce byly přerušeny a na místě byl proveden archeologický výzkum. O výzkumu, stejně jako o samotných pracích, referovaly pravidelné zprávy. Vzhledem k tomu, že opět i z vlastních bonifikačních prací byla pořizována kresebná dokumentace, nepřekvapí, že byla pořizována i během tohoto typu prací.⁴⁰³ Přestože zcela nesplňoval dnešní přísná kritéria, již sama myšlenka a její provedení podle tehdejších měřítek je faktem poměrně vzácným. Vždyť i dnes se mnozí investoři při realizaci staveb snaží právě tomuto kroku, k němuž jsou ze zákona vázáni, vyhnout.

O úspěšnosti bonifikačních prací a jejich efektivitě na ozdravení ovzduší a růst populace zřejmě nejlépe svědčí demografické statistiky. Ty se během vlády lotrinské dynastie vyvíjely a zpřesňovaly. Byly pořizovány matriky narození, sňatků a úmrtí podle nařízení Tridentského koncilu stejně jako jinde v Evropě. Jak jsem již uvedla v podkapitole 5.III, lékaři ve svých zprávách, zvláště za Leopolda II., uváděli počty ošetřených nemocných podle nemocí spolu s informací o délce a mnohdy i způsobu léčby, popřípadě počty hospitalizovaných podle stejných kritérií. Mimo to došlo za vlády lotrinských k několikerému sčítání obyvatelstva a to v roce 1765,⁴⁰⁴ 1784, 1825 a 1841.⁴⁰⁵ Dále v době vlády Leopolda II., konkrétněji již od roku 1814 do roku 1844, docházelo k porovnávání údajů o celkovém počtu obyvatel, mortality a přirozeného přírůstku po desetiletích. Právě poslední dvě zmiňované skupiny demografických dat umožňují snadno zjistit efektivitu ozdravných opatření. V letech 1784–1825 celkově populace velkovévodství vzrostla z 983.522 na 1.232.287 obyvatel (tedy o 25 %), samotné Provincia Inferiore Senese z 35.582 na 47.526 (tedy

⁴⁰³ Doklady o tom můžeme opět nalézt ve zprávách *Commissione del Bonificazione*, respektive *Ufficio del Buonificazione delle Maremme*, především pak těch Manettiho a jednotlivých *Ingegneri del Circondario*. Dokladem o jednom systematickém archeologickém výzkumu uskutečněném v oblasti Maremmy jsou dopisy Giorgia Angioliniho zasílané Lambertu Frescobaldimu, Segretario Particolare Leopolda II., uložené v ASF, Asburgo-Lorena, filza 108, BADIOLA, n. 46/24. Příklad kresebné dokumentace bonifikačních prací kromě již zmiňovaných vyobrazení i obr. 35, obr. 36 a obr. 37 (k němuž je pro srovnání dáno vyobrazení současného stavu řeky Bruna, obr. 39, dokazujícím, že již tehdy byl nalezen nejvhodnější tvar koryta pro regulované toky). Pro příklad kresebné dokumentace k archeologickým pracím pořizené v průběhu prací viz obr. 41.

⁴⁰⁴ Záznamy o něm bohužel zmizely, dochovaly se jen některé údaje použité pro srovnání uvedené ve zprávě o sčítání z roku 1784. Pro zde prováděné srovnání však dochované údaje nelze využít, poněvadž jsou uspořádány nikoli podle správního dělení ale podle církevního, která územně liší.

⁴⁰⁵ Toto sčítání již splňovalo většinou soudobých kritérií pro podobné průzkumy. Dokonce nebylo zaměřeno jen na pouhé sčítání obyvatelstva, ale, stejně jako předchozí sčítání zjišťovalo i jejich povolání, náboženství, nově i na typologii obydlí. Podrobněji k tomuto sčítání obyvatel, s přihlédnutím především k *Provincia di Pisa* viz Doveri, A., *Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia di Pisa alla metà dell'Ottocento. Uno studio sul „censimento“ toscano del 1841*, Firenze 1990, kde v Capitolo I., tj. s. 2-38, lze nalézt všeobecnější informace o sčítání, jeho přípravě a podkladech pro něj.

o 34 %).⁴⁰⁶ Při srovnání údajů z let 1814–1844 zjistíme, že celkový počet obyvatelstva Toskánska vzrostl z 1.154.686 na 1.531.740 (tedy o 33 %), v *Compartimento Grossetano* ve stejné době z 53.175 na 77.345 (tedy o 45 %).⁴⁰⁷ Největší nárůst populace v tomto období zaznamenalo Castiglione della Pescaia v *Provincia Inferiore Senese*, které ze 640 obyvatel roku 1814 dosáhlo roku 1844 počtu 1.744 (tedy nárůst o téměř 173 %).⁴⁰⁸ Celkově tak podíl počtu obyvatel *Provincia Inferiore Senese* na celkovém počtu obyvatel velkovévodství dosáhl roku 1784 úrovně 3,6 %, roku 1814 4,6 % a konečně roku 1844 5 %. Jak je patrné z tohoto stručného náhledu do statistických údajů, již samotné reformy Petra Leopolda napomohly demografickému růstu oblasti, a to ve větší míře, než jaký byl v té době celostátní průměr. Tento růst ještě urychlily intenzivní bonifikační práce uskutečňované za Leopolda II. Proto lze říci, že oba panovníci svými snahami napomohli, v tomto případě z demografického pohledu, rozvoji provincie.

⁴⁰⁶ Pro srovnání ve stejné době vzrostl počet obyvatel *Stato fiorentino* z 470.685 na 582.569 (tedy o 24 %), *Stato Pisano* z 199.572 na 278.545 (tedy o 40 %), *Provincia Superiore Senese* z 111.635 na 129.123 (tedy o 16 %) a *Stato Aretino* ze 166.048 na 194.524 (tedy o 17%). V tomto období byla obcí s největším nárůstem Castellina Marittima v *Compartimento Pisano*, jejíž počet obyvatel vzrostl o 150 % (ze 422 na 1.056 obyvatel). V *Provincia Inferiore Senese* se jednalo o Marciano s přírůstkem o 90 % (z 1.533 na 1.812 obyvatel). Grosseto v tomto období vyrostlo z 1.850 na 2.676 obyvatel (tedy o 45 %). Údaje převzaty z ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 104, ins. 1.

⁴⁰⁷ Pro srovnání ve stejné době vzrostl počet obyvatel *Compartimento Fiorentino* z 544.865 na 721.723 (tedy o 32 %), *Compartimento Pisano* z 250.908 na 354.806 (tedy o 41 %), *Compartimento Senese* z 115.303 na 140.583 (tedy o 22 %) a v *Compartimento Aretino* ze 190.435 na 237.283 (tedy o 25 %). Údaje převzaty z ASF, Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 104, ins. 2.

⁴⁰⁸ Tamtéž. Detailnější rozbor různých aspektů demografického vývoje Toskánska viz například del Pantà, L., *La struttura del regime demografico della Toscana nell'età dei Lorena*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989, s. 535-553 či del Pantà, L., *La Popolazione della Maremma nell'Ottocento preunitario: regime demografico naturale, mobilità temporanea e ripopolamento*, in in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 65-104.

6. Kapitola - Nejvýznamnější osobnosti projektování a realizace prací

I. Leonardo Ximenes (1716–1786)

Narodil se v Trapani do rodiny původem ze Španělska. Jeho výchova a studia, zaměřené spíše na teologii a probíhající v Trapani, v Římě, Sieně a Florencii, byly rodiči svěřeny jezuitům. Roku 1750 do tohoto církevního řádu vstoupil.⁴⁰⁹ Následně byl přeložen do florentského kláštera S. Giovannino a stal se vychovatelem dětí markýze Vincenza Riccardiho.⁴¹⁰ Zaměřoval se na studium přírodních věd (geografických, matematických a astronomických).⁴¹¹ V letech 1751–1752 začal výsledky vědecké činnosti publikovat v *Novelle Letterarie* vedených Giovannim Lamim, kterému byl představen Riccardim. Záhy si získal pozornost a ochranu předsedy Regentské rady Emanuela di Richecourt, velkého příznivce aplikace výsledků vědeckého bádání (zvláště v oblasti geografie a kartografie) v praxi, především pro potřeby politicko-administrativní a ekonomicko-sociální.⁴¹²

V prostorách kláštera S. Giovannino shromažďoval Ximenes četné tituly vlastní odborné knihovny, jež v době jeho úmrtí čítala přes 700 titulů a přes 2000 svazků předních evropských vědců a myslitelů, ale i klasických autorů a významných spisovatelů.⁴¹³

Roku 1750 byl pověřen opravou mapy Toskánska (*Carta Geografica della Toscana*). Ke splnění tohoto úkolu použil četná astronomická a geodetická měření. V souvislosti s prací na mapě vznikla v S. Giovannino astronomická observatoř, která v místě zůstala i po zrušení jezuitského řádu roku 1773. Souběžně do roku 1777 pracoval i na reformě měř.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 133; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 27-28; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 97.

⁴¹⁰ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 133; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 29-30.

⁴¹¹ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 133.

⁴¹² Tamtéž; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 30-33.

⁴¹³ Detailněji k obsahu jeho knihovny viz Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 33-37.

⁴¹⁴ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 133; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, 37-43. Na obr. 12 je verze jeho mapy v podobě publikované v jeho *Della fisica*

Roku 1755 byl jmenován *Geografo di Sua Maestà Imperiale*.⁴¹⁵ Následně se více než „čistě“ vědě věnoval její aplikaci na řešení problémů, zvláště na projektování a na technické řízení zákroků souvisejících s hydraulickou bonifikací, úpravou vodních toků, výstavbou silnic (a to včetně mostů, hostinců a dalších zařízení), vodovodů či dokonce řešení hraničních sporů se sousedními státy. Roku 1766 mu byl udělen titul královského matematika (*matematico regio*).⁴¹⁶

Zásadní je jeho dílo v oblasti hydraulických bonifikací (jak kanalizací, tak naplavování), které nebyly omezeny jen na samotné Toskánsko; jednalo se i o práce v Popádí, v Romagni, v Pontinských bažinách v okolí Říma, v Toskánsku samotném pak v Grossetské Maremmě, v nížinách u Pisy, v oblasti Bientiny, ale i na územích s menší rozlohou jako Fucecchio, Valdinievole či Valdichiana a jinde. Problémy bažin v nížinách Pisy se zabýval dokonce opakovaně a to v letech 1757, 1761–1762, 1776, v této oblasti docházelo ke kombinaci tradičního odvodňování za pomoci kanálů, z nichž některé byly využívány i jako dopravní tepny, a naplavování.⁴¹⁷ V Grossetské Maremmě se jednalo především o obnovení splavnosti v oblasti Lago di Castiglione, Bientina a Fucecchio, kde v 60. a 70. letech dal zbudovat nové vodní cesty (*Canale Imperiale* a *Navigante Grossetano*). Splavnění dalších kanálů či toků zůstalo jen v projektech.⁴¹⁸ Právě na Padule di Bientina poprvé vyzkoušel komplexní plán „fyzické redukce“ (*fisica riduzione*), mající za cíl přesnou regulaci rozsahu zaplavených ploch pro jejich široké využití (tedy jak pro zemědělství, pastevectví, tak pro rybolov).⁴¹⁹

Ximenes svoji „fyzickou redukci“ definuje následujícími slovy: „*Tato redukce nespočívá v ničem jiném než v prokopání kanálů, hlavních odtoků z maremských nížin [...] Spočívá v usnadnění odtoku vod z jezer a menších mokřin [...] Spočívá v uzavření otvorů v hrázích řek, atd.*“⁴²⁰ Pro vlastní obnovu považoval za zásadní

riduzione. Jedním z významných kartografů Petra Leopolda byl Morozzi, příklad jeho specifického stylu mapové kresby viz obr. 11, který zachycuje území Potesteria di Grosseto.

⁴¹⁵ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 133-134; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 14 a s. 45.

⁴¹⁶ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 134; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 13-14, kde ke zmiňovaným úkolům podrobněji s. 46 a násl.

⁴¹⁷ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, 134-135.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 135; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 14-15.

⁴¹⁹ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 135. Více k v oblasti probíhajícím pracím viz Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 69-76.

⁴²⁰ „*Questa riduzione in altro non consiste, che nel ricavamento de' Canali, Scoli maestri delle Pianure Maremmane [...] Consiste nel facilitare il discarico alle acque de' Laghi, e delle Paduline [...] Consiste nel serrare le aperte Arginature de' Fiumi, ecc.*“ Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese...*, Prefazione, s. IV. Citace uvedena například v Bellucci, P., s. 267.

hydraulickou bonifikaci a teprve po ní a v souvislosti s ní další stavby a zákony, nikoli jen pouhé zákony, což opět nejlépe dokazují jeho vlastní slova týkající se konkrétněji Maremmy: „... *hlavní maremskou nectnost je nutno klást fyzickému uspořádání vod a ovzduší... proto ten, který by pro odhad či neznalost hledal okamžitou nápravu pouze v zákonech zemědělských, nebo v občanských, nebo v ekonomických, nebo v těch vztahujících se ke štěstí obchodu, by nic nezískal.*“⁴²¹

Oblasti Grossetské Maremmy se věnoval od roku 1758, kdy spolu s inženýrem Ferdinandem Grazzini vytvořil projekt a podílel se na realizaci nových salin, tzv. Saline delle Marze nedaleko Castiglione della Pescaia. Roku 1759 vypracoval projekt na bonifikaci grossetské nížiny *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quali si aggiungono quattro perizie interno alle operazioni della Pianura Grossetana ed all'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù matematico di Sua Altezza Reale,*⁴²² kde se po pečlivém studiu problematiky na místě, opět přiklonil k nutnosti „fyzické redukce“, kdy za pomoci kanálů a úpravy vodních toků mělo dojít k ozdravení prostředí, ekonomickému, sociálnímu a zdravotnímu Maremmy, neboť současně měly být prováděny i práce na obnově infrastruktury (silnice, plavební kanály, vodovody), rozvoji ekonomiky, řemesel, zemědělství. Práce v této oblasti probíhaly především v letech 1765–1780.⁴²³

Nadšení Petra Leopolda pro Ximenovo dílo v Maremmě postupně opadalo, i vzhledem k množícím se stížnostem na něj a jeho počínání, změnu velkovévodova názoru prokazují i jeho vlastní slova z roku 1770: „... *po vyslyšení všech odvolání proti otci Ximenovi, jsem poznal, že obyvatelé Maremmy jsou s ním nespokojení, protože se tváří příliš důležitě, disponuje ochranou Florencie, nenaslouchá lidem a jedná s nimi povýšeně [...]* Že se snaží ponížít řečený úřad [uffizio de' fossi], zrušit

⁴²¹ „...*il vizio fondamentale maremano abbia a riporsi nella fisica costituzione delle acque e dell'aria... onde chi per presunzione o per ignoranza cercasse immediatamente il rimedio soltanto nelle leggi agrarie, o nelle civili, o nelle economiche, o in quelle relative alla felicità del commercio, egli nulla otterrebbe.*“ Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ...*, s. 31. Citováno například v Bellucci, P., s. 268-269. V bodech Ximenes příčiny katastrofálního stavu Maremmy a jednotlivé aspekty „fyzické redukce“ jejích bažin a následnému ozdravení zdůrazňuje v Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ...*, s. 129.

⁴²² Tiskem vyšel ve Florencii v tiskárně Francesca Mouckeho roku 1769. Většinou nebývá pro svou délku uváděn plný název, ale jen *Della fisica riduzione della Maremma Senese* i jen *Della fisica riduzione*.

⁴²³ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 138; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 66-74, kde jsou jednotlivé práce a stavby detailněji popsány. V průběhu těchto prací, konkrétněji roku 1778, byla vytvořena mapa odrážející mimo jiné i tehdejší stav usedlostí a kanálů, její reprodukci je obr. 13.

jej a na jeho místo dosadit svou deputaci, snažíc se na sebe strhnout všechny záležitosti obcí a hospodářské [...] jsou zde špatné způsoby a opovržení, s nimiž otec Ximenes jedná a znechucuje všechny v oblasti, rozsévajíc především despotismus a touhu, aby to byl jen on jediný, kdo bude rozkazovat a konat v Maremmě [...] jsouc jako člověk falešný, prohaný, zlomyslný, mstivý a násilnický, na nějž není spolehnutí.“⁴²⁴

Výsledky nákladné fyzické redukce se neprojevovaly dostatečně rychle, a tak roku 1773 Petr Leopold omezil finanční dotace projektu⁴²⁵ a nechal pečlivě prověřit veškerou související dokumentaci. V letech 1774–1776 komise vedená Ximenovým rivalem Pietrem Ferronim prokázala meze tohoto typu bonifikačních prací, kdy došlo k zahájení příliš mnoha prací na rozsáhlém území. Ferroniho komise také neviděla jejich dostatečnou výhodnost z dlouhodobého hlediska. Omezení finančních dotací vlastní práce omezilo na pouhou údržbu již dokončených děl. Z vedení prací byl Ximenes oficiálně odvolán až roku 1781.⁴²⁶

Roku 1787 shrnul Petr Leopold dvanáctileté Ximenovo působení a jím prováděné práce následujícími slovy: „stály obrovské částky a z větší části byly neužitečné a škodlivé. Navrhl obrátit Ombrone od Buccacce do bažiny, aby se zde sám vysedimentoval, ale poté odmítl předpoklad, který jediný by byl užitečný; opravil hráze Ombrone v nížině u Grosseta a to se podařilo podle možností. Prokopál kanál Molla a to se nezdařilo. Zbudoval nový plavební kanál z Ombrone do Lago di Castiglione a do řečiště: tento byl pro obměnu vod jezera těmi z Ombrone příliš malý a zcela neužitečný, zbudoval mu podpůrný a mlýn, který nikdy nemohl mlít. Kanál pro plavbu v bažině nebyl šťastný, protože se okamžitě pokazil, naopak připojil své vody k těm mokřadu a způsobil zde mnoho škod. Horní Navigante se okamžitě zaplnil a nemohl nikdy sloužit, protože měl nedostatečný násep. Postavil objekt se stavidly, bocchette nebo také catteratte, dvě míle od Castiglione na jezeře a tento se ukázal

⁴²⁴ „... sentiti tutti i ricorsi contro il padre Ximenes, ho saputo che i maremmani ne sono molto malcontenti perché si dà troppa aria, vanta protezione in Firenze, non ascolta le genti e le tratta con altura [...] Che cerca di avvilire detto uffizio, di annularlo e di mettere la sua deputazione al luogo suo, cercando di tirare a sé tutti gli affari della comunità ed economici[...] vi è la cattiva maniera ed il disprezzo coi quali il padre Ximenes tratta e disgusta tutti del paese, seminando massime di despotismo ed il desiderio che avrebbe di comandare e fare lui solo in Maremma [...] essendo come uomo falso, bugiardo, maligno, vendicativo e violento, di cui non vi è da fidarsi.” Pietro Leopoldo, *Relazioni ...*, vol. III, s. 139 a s. 159. Citováno například v Bellucci, P., s. 273-274;

⁴²⁵ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 60, dokonce uvádějí, že v této době začal Petr Leopold považovat za „vzdušné zámky“ (*progetti aerei*).

⁴²⁶ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 138; Bellucci, P., s. 274; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 75-77, kde na s. 77 uvádí, že Ximenes byl oficiálně odvolán v prosinci roku 1780, ale fakticky byl z vedení prací v Maremmě vytlačován již v letech 1776-1777.

*dobrým a trvalým. Vyčistil a dal do pořádku řečiště a přístav v Castiglione, a toto dílo bylo dobré, s výhradou, že poslední loket přidaný k molu jej zasypal a zcela zničil. Zbudoval suchý dok, čili Bilogio v Castiglione, s nímž vytvořil zákazonosnou bažinu a zbytečnou práci a nyní je nutné suchý dok zasypat. Postavil různé kanály a díla pro rybolov v bažině, které všechny špatně dopadly, stejně jako ty zbudované pro mořský rybolov. Postavil studnu v Castiglione, která je dobře vymyšleným a dobře vedeným dílem, ale s malou trvanlivostí.*⁴²⁷

Ximenes se snažil proti vzneseným nařčením bránit a obhajovat své postupy, projekty, prokázat jejich účinnost a prospěšnost, a to hned od chvíle, kdy se dověděl o svém odvolání.⁴²⁸

Přestože byla umenšena jeho pozice v Toskánsku neznamenal to, že by neprojektoval a neřídil další práce – podílel se na stavbách silnic a mostů v Toskánsku i jinde, na bonifikaci krajiny v hranicích velkovévodství i mimo ně.⁴²⁹

Dopisoval si s předními představiteli svých oborů, především z Francie, informace o novinkách čerpal i z tisků a periodik. Většinou z vlastních prostředků si opatřoval i nové technologické pomůcky, a to jak pro bádání astronomické, tak pro práci inženýra v terénu. Pravděpodobně se při řešení teritoriálních otázek jako vůbec první zaměřil na studium předchozího vývoje a pokusů v oblasti.⁴³⁰

Po 30 let byl přední autoritou velkovévodství v otázkách vědy a techniky.⁴³¹ Před smrtí ještě ve Florencii založil veřejné katedry astronomie a hydrauliky, které svěřil

⁴²⁷ „costarono somme grandiose e furono per la maggior parte inutili e nocivi. Propose di voltar l'Ombrone dalle Buccacce nel padule per ricolmarlo poi da sé, ma poi rigettò la proposizione che sarebbe stata l'unica utile, rassettar l'argine d'Ombrone nella pianura di Grosseto e questo riuscì passabilmente. Scavò il fosso della Molla e questo non riuscì. Fece un canale navigante nuovo dall'Ombrone al lago di Castiglione e la fiumara: questo per rinfresco del lago coll'acque dell'Ombrone era troppo piccolo e di nessuna utilità, vi fece un sostegno ed un mulino che non poté mai macinare. Il fosso per la navigazione del padule non fu buono perché rovinò subito, anzi riunì le acque con quelle della padulina e vi fece molto male. Il Navigante superiore si riempì subito e non poté mai servire perché non aveva scarpa sufficiente. Fece la fabbrica delle bocchette o sia cateratte, a due miglia da Castiglione sul lago e queste riuscirono buone e stabili. Vuotò e accomodò la fiumara ed il porto di Castiglione e questo lavoro fu buono, alla riserva che l'ultimo braccio aggiunto al molo lo interri e lo rovinò tutto. Fece la darsena o sia Bilogio a Castiglione, colla quale formò un padule pestifero ed un lavoro inutile ed ora bisogna riempir la darsena. Fece vari fossi e lavori per la pesca nel padule, i quali tutti riuscirono male come pure quelli fatti per la pesca di mare. Fece la fonte di Castiglione che è un lavoro bene ideato e ben diretto, ma di poca stabilità.” Pietro Leopoldo, *Relazioni ...*, vol. III, s. 505-506. Citováno například v Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 77-78.

⁴²⁸ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 78-79.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 90 a násl.; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 143-144.

⁴³⁰ Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 17-19 a s. 98.

⁴³¹ Tamtéž, s. 14; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, s. 134.

dvěma piaristickým otcům, Gaetanu del Riccovi a Stanislavovi Canovaiovi.⁴³² Nebyl jen jednostranně zaměřený pouze na technickou stránku věci, ale vždy se snažil problémy řešit v co nejširších souvislostech.⁴³³ V tom se v jeho stopách vydal i jeho rival a nástupce v úřadu „královského matematika“ Ferroni.⁴³⁴

Ximenovy plány bonifikačních prací vždy zohledňovaly lokální okolnosti a měly vést k celkovému rozvoji oblasti (tedy včetně budování infrastruktury, silnic a splavných kanálů, zohlednění zlepšení hygienických podmínek, zlepšení podmínek obyvatel a následné zvýšení populace apod.), proto je možné je klasifikovat jako celkovou bonifikaci.⁴³⁵

II. Pietro Ferroni (1745–1822)

Pietro Ferroni se narodil ve Florencii. Přírodní vědy studoval nejprve v Římě na Collegio Nazareno (či degli Scolopi) a potom na universitě v Pise, kde absolvoval přednášky práva a matematických věd.⁴³⁶ Roku 1770 získal titul *matematico regio*, následně se měl podílet na výuce inženýrů a architektů ve Florencii, od roku 1773 vyučoval matematiku v Pise.⁴³⁷ Těšil se značné důvěře Petra Leopolda, který velmi záhy rozpoznal jeho kvality a oddanost; není proto divu, že po téměř dvě desetiletí byl Ferroni přední osobností teritoriální politiky státu.⁴³⁸

Z možných řešení se vždy snažil najít nejracionálnější, a to jak v rovině vědecko-technické, tak v rovině geograficko-ekonomické. Jeho největším záporem byla přílišná arogance a sebestřednost, kvůli níž si získal řadu nepřátel, což se projevilo především po odchodu Petra Leopolda do Vídně.

⁴³² Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 99-100.

⁴³³ Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 144-145; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 17; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 97-99.

⁴³⁴ Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, s. 144-145; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 17.

⁴³⁵ Barsanti, Rombai, Leonardo Ximenes, s. 50-51; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 21-23 a s. 97-99; Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ...*, s. 192-193; Bellucci, P., s. 274.

⁴³⁶ Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, s. 153.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 153; Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes ...*, s. 12.

⁴³⁸ Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, s. 153-154.

Podílel se především na stavbách silnic. Poslední z nich dokončoval v letech 1791–1794, následně po letech horečné činnosti nebyly úkoly, které by zastával. Projekty, jež vypracoval, byly odloženy na příhodnější dobu.⁴³⁹

Ferroniho hlavní rival Vittorio Fossombroni, který již od roku 1788 řídil práce ve Val di Chiana, byl roku 1794 Ferdinandem III. pověřen, aby vypracoval zprávu týkající se problémů jednotlivých oblastí s návrhy, kterak je řešit (události mu však znemožnily ji dokončit); svěřeni tohoto úkolu jiné osobě bylo znakem úpadku vlivu a ztráty přízně Ferroniho, kterého tak nakonec potkal podobný osud jako Ximena.⁴⁴⁰

Ferronimu nepomohla k návratu do popředí ani francouzská invaze a jeho sympatie k revolučním myšlenkám, naopak byl souzen pro jakobinismus. Přesto si až do smrti podržel titul královského matematika, který se však stal spíše čestným titulem. Pokračoval ve vyučování především věd matematických, ekonomických a literární. Namísto politické kariéry tak rozvíjel vědeckou, díky četným diskuzím, mnohdy za přítomnosti nejvyšších představitelů státu, si uchovával věhlas.⁴⁴¹

Roku 1817 byl jmenován do *Deputazione per il Catasto* spolu s dalšími předními odborníky v oblasti matematických, astronomických a ekonomicko-zemědělských věd (například Giovanni Inghirami, Pietro Paoli, Giuliano Frullani, Giovanni Fabbroni, Emilio Pucci, Lapo de' Ricci či Gaetano Cellai). Na vypracování katastru, díla choulostivého a složitého pro obtíže rázu politicko-zemědělského a matematicko-geodeticko-kartografického, se podílel s plným nasazením až do smrti. Přínosem jistě byla jeho zkušenost s pokusem o vytvoření katastru učiněným Petrem Leopoldem v letech 1778–1787 (tehdy dokončení zabránil přílišný odpor vlastníků).⁴⁴²

Většina jeho děl vyšla po roce 1790 tiskem. Během více než dvaceti let, během nichž se věnoval vědecké práci, prokázal velký přehled a informovanost o nejnovějších poznatcích z celé Evropy, zajímal se však i o historii věd, jimiž se zabýval.⁴⁴³

Pro bonifikační práce považoval za zásadní specifický přístup ke každé oblasti a navrhování nejvhodnějšího řešení až po důkladném prostudování problematiky na místě. Oproti Ximenem upřednostňovanému systému odvodnění za pomoci kanálů

⁴³⁹ Tamtéž, s. 154-155.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 155.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 155-156.

⁴⁴² Tamtéž, s. 156-157.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 157.

(podle Ferroniho takto získané půdy nebyly příliš úrodné), preferoval spíše naplavování či smíšený způsob bonifikace; i přes tuto preferenci pro něj bylo zásadní před vlastním vypracováváním projektů a tedy překládáním návrhu způsobu řešení, detailní studium v místě, a to nejen aspektů přírodních, ale i zdravotních, lidských a pečlivá měření.⁴⁴⁴

Ve spisu *Delle Maremme* (vydaném roku 1823) zavrhl řešení prováděné Ximenem, tedy bonifikaci od nejvíce postižených oblastí; jakož vhodnější řešení navrhol naopak zlepšení podmínek ve „zdravých“ okrajích a s bonifikačními pracemi postupovat koncentricky směrem k nejpostiženějším místům.⁴⁴⁵

S jeho jménem je spojena především bonifikace Padule di Fucecchio (téměř zcela dokončená) a spodní části Valdinievole. Podzemním odvodným kanálem se mu podařilo v 70. letech 18. století vysušit malou bažinatou oblast poblíž Sieny, zvanou Pian del Lago.⁴⁴⁶

Jak již bylo řečeno, Ferroni byl jmenován do vedení komise, která měla prověřit účinnost bonifikačních prací prováděných Ximenem v *Provincia Inferiore Senese*. Do komise, která se do oblasti vydala 21. října 1775, patřili dále Giuseppe Salvetti, lékař Angelo Gatti a politik Michele Ciani. Její členové detailně prostudovali celou oblast. Výsledky pozorování publikovali především v *Relazione generale* 29. července, z níž je patrné komplexní pochopení problematiky (a kritika postupu Ximenových prací).⁴⁴⁷ Na počátku 80. let se pokusil o naplavování části Lago di Castiglione vodami Ombrone, jenže jím vybraná část ležela dokonce nad úrovní řečiště, což vedlo k neúspěšnosti pokusu. Roku 1784 tak dospěl, stejně jako kdysi Ximenes, k tomu, že nejlepším řešením je využití jezera k chovu sladkovodních ryb.⁴⁴⁸

Ferroni byl mimo jiné velkým zastáncem a propagátorem vodní dopravy, projektoval mnohé kanály určené k tomuto účelu. Zajímavým byl jeho projekt na vybudování kanálu souběžného s Arnem, splavným jen během několika deštivých měsíců, který by umožňoval transport po vodě od moře až do Florencie, respektive Ponte a Signa.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 160.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 161.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 172-174.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 176-178.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 178; Bellucci, P., s. 276.

⁴⁴⁹ Tento projekt byl naposledy posuzován roku 1811 francouzskými inženýry. Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, s. 183-184.

Stejně jako Ximenes patřil i Ferroni mezi ty, kteří byli schopni posuzovat problémy nejen z jednoho pohledu, ale snažil se uchopit je co nejširěji. Jen v tomto přístupu viděl možnost najít nejvhodnější možné řešení. Nakonec, stejně jako Ximenes, dospěl k názoru, že není možné jakkoli vysušit rozsáhlé pobřežní bažiny, a to jak vzhledem k přílišné technické náročnosti, tak pro jejich využívání k rybolovu.⁴⁵⁰

Za jeho působení ve vedení prací došlo k velkému rozmachu kartografie v Toskánsku, jež byla podmíněna právě nutností detailního proměření krajiny pro plánování bonifikací a tras silnic.⁴⁵¹

III. Pio Fantoni (1721–1804)

Pio Fantoni nebyl jen hydraulickým inženýrem. Jeho kvality se projevovaly i v dalších oblastech jako například v matematice, hydrodynamice a sociální politice. Stejně jako další hydraulici té doby byl i zdatným vědcem, projektantem, odhadcem nákladů a často i vedoucím prací, který měl pravomoci rozhodovat o nájmech, s čímž souvisela i značná politická odpovědnost.

Povahu měl nerudnou, což mu často ztěžovalo vztahy s dalšími lidmi z oboru. Pečlivě si střežil nezávislost a svobodu rozhodování.⁴⁵²

Nejprve studoval literaturu na jezuitské koleji, potom byl poslán studovat teologii a na kněze ke svému strýci, arciknězi v Granarolu, jakmile ale tento zemřel opustil církevní studia a začal se věnovat studiu matematiky na škole Vincenza Riccati v Bologni. Od roku 1750 vyučoval geometrii na tamní univerzitě. Následujícího roku byl pozván k papeži Benediktu XIV. do Říma, potom jel navštívit Vídeň, kde se seznámil například s Gottfriedem van Swietenem. Právě do této doby je možno klást počátek jeho věhlasu.⁴⁵³

Roku 1760 publikoval, ač anonymně, své první dílo k hydraulice – *Nuovo real progetto che libera ed assicura le tre provincie di Bologna, di Ferrara e di Ravenna dalle inondazioni*. Jeho kariéru hydraulika lze rozdělit do dvou období – v letech

⁴⁵⁰ Salvadori, R. G., *Pio Fantoni (1721–1804)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 184–185.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 185–188, kde jsou uvedeny i příklady map vytvořených v tomto období.

⁴⁵² Tamtéž, s. 195.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 196.

1760–1785 působil ve službách papeže, kdy se v letech 1760–1766/67 zabýval především problémy v Emilia-Romagna a Venetu a v období 1766/67–1785 pontinských bažin; druhé období od roku 1785 do vpádu francouzských vojsk působil v Toskánsku ve službách Petra Leopolda a ve službách z něj ne zcela nadšeného Ferdinanda III. Během tohoto působení se zaměřil na bonifikace Lago di Bientina, Valdichiana, krom hydraulických prací na řece Arno mezi Florencií a Pisou se zabýval těmi týkajícími se Maremmy. Není zcela jisté, zda se této činnosti věnoval i v době francouzské okupace.⁴⁵⁴

Ve většině spisů spíše vyjadřoval své názory, rady, zprávy z inspekčních cest, jen málo z nich bylo vlastními projekty a z nich se ještě méně skutečně realizovalo. Mnohé z jeho myšlenek se ukázaly jako správné, díky čemuž došlo později k realizaci některých jeho dalších projektů.

Jeho dvěma nejvýznamnějšími díly jsou *Della inalveazione de' fiumi del Bolognese e della Romagna* a *Memoria sul bonificamento della pianura grossetana*.⁴⁵⁵

Zdá se, že byl vyhledáván pro své schopnosti, svou erudici, cit nalézt přijatelné řešení, ale nebyl dostatečně schopný v oblasti politicko-administrativní, tj. nedokázal přesvědčit ty, kteří by jeho projekty financovali, o nutnosti je realizovat.⁴⁵⁶

V 60. letech se dostal do zásadního sporu s Ximenem ohledně způsobu bonifikace pádské delty, kde řešení situace stěžovaly spory mezi hydrauliky (kvůli vzájemné konkurenci a nevraživosti) i mezi státy, jejichž území se mělo to či ono řešení nějak dotknout (především kvůli otázkám financování, organizace a míry případného užítku pro zúčastněné).⁴⁵⁷

Po těchto bouřlivých sporech a kritice opustil Bolognu. Jeho dalším působištěm se stal Řím, kde byl ovšem prvními úkoly v oblasti hydrauliky a bonifikačních prací pověřen až po polovině 70. let. Od roku 1780 jednal jakožto člen komise papežského státu (spolu s kardinálem Benedettem Passioneiem, inženýry Andreou Viciem a Dominikem Sardim) s Toskánským velkovévodstvím (ve jménu Petra Leopolda jednali hrabě Federico Barbolani da Montauto, Pietro Ferroni a inženýr Giuseppe Salvetti) o bonifikačních pracích ve Val di Chiana, ležící na hranici obou států.

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 196.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 197.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 197-198.

⁴⁵⁷ Vzhledem k tomu, že oblast Popadí není tématem této práce, pro podrobnější informace viz tamtéž, s. 198-204.

Hlavní obava papežského státu v této otázce se soustředovala na možné přesměrování některých toků místo do Arna do Tibery, čímž by byl navýšen její průtok. Na přelomu let 1780–1781 došlo k sepsání dohody, Concordato, jehož obsah by se dal shrnout do dvou hlavních bodů: dva menší toky, dříve ústící do Tibery, budou odvedeny do Lago di Chiusi; a bude zbudována „dělicí hráz“, která napříště zamezí překračováním hranic obou států vodami.⁴⁵⁸ Konflikty s okolím jej dostihly i zde, roku 1785 se proto přestěhoval do Pisy.⁴⁵⁹

Období strávené v Toskánsku bylo Fantoniho nejpłodnějším. Roku 1787 jej Petr Leopold vyzval, aby vyjádřil svůj názor na navrhované bonifikační práce v oblasti bažin kolem Lago di Bientina (území, o nějž se Toskánsko dělilo s Republikou Lucca). Mezi předloženými návrhy byl i ten Ximenův. Fantoni nakonec předložil vlastní návrh – vést vody oblasti skrze speciální zařízení pod Arnem a dále kanálem do Lago al Calambrone, odkud by se vlévaly do moře. Toto řešení vyhovovalo Luce, která zamítala jakékoli řešení, jež by vedlo vody z Bientiny do Arna. Naopak proti byli majitelé pozemků na levém břehu Arna obávající se přílišného zvýšení povodňového nebezpečí. Realizaci projektu nakonec zabránila i jeho vysoká cena a nedostatečná technická vyspělost doby.⁴⁶⁰

Fantoni se dále snažil o zprovoznění plavebního kanálu spojujícího Pisu a Livorno, řídil práce na opravě sádky (*pescaia*) na Arnu mezi Pisou a Florencií nedaleko Castelfranco di Sotto, atd.⁴⁶¹

V letech 1788–1790 se Fantoni zabýval problematikou Maremmy a Valdichiany. Petr Leopold pravděpodobně předpokládal, že se Fantoni vzhledem k rivalitě a nesnášenlivosti mezi ním a jeho dvěma předchůdci, bude ze všech sil snažit najít co nejlepší řešení. První inspekci oblasti provedl Fantoni ještě na jaře 1788, spolu s ing. Giuseppem Salvettim a doktorem Piazzinim; po zpracování sesbíraných materiálů prezentoval po šesti měsících vlastní zprávu, v níž navrhl čtyři možné způsoby řešení. Prvním mělo být naplavení Lago di Castiglione vodami Ombrone vedenými do oblasti z lokality Bucacce; druhým byl stejný cíl jen odkloněním pouze části vod řeky, třetím přeměna jezera v „nádrž pro chov ryb“ podobnou uspořádání ve Valli di Comacchio v Popádí; posledním bylo usměrnit přirozené naplavování za použití

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 204-205; Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 225-226.

⁴⁵⁹ Salvadori, R. G., *Pio Fantoni (1721–1804)*, s. 205.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 206, který dodává, že tuto myšlenku v letech 1853–1863 propracoval Manetti.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 206-207.

levných prostředků, tj. udržováním „čistých“ řečišť Bruny, Sovany a kanálů vedoucích do bažinaté oblasti a otevřením menšího derivačního kanálu se stavidly v pravé hrázi Ombrone. Za nejlepší z celkového pohledu považoval první řešení, ale nedoporučoval jeho přednostní provedení pro přílišnou nákladnost, technickou obtížnost a poněvadž v tom neviděl přínos z hlediska ozdravení oblasti v užším slova smyslu. Druhou možnost sám považoval jen za teoretickou, třetí zavrhoval zcela (nepřinesla by nic víc než „žalostný výlov“ a byla by na škodu dalším plochám, které by nutně byly zaplaveny). Toto rozhodné zavržení mohlo být i v souvislosti s faktem, že něco podobného navrhoval před lety Ximenes. Jako jediné možné řešení tedy ve skutečnosti navrhoval jen poslední variantu.⁴⁶²

Přesto, že sám navrhovatel tuto možnost zavrhl, byla později za nejlepší považována první, zejména pro svou komplexnost; jediným, kdo s tímto všeobecným kladným pohledem na ni nesouhlasil, byl Fossombroni, jenž ji považoval za výsledek neznalosti a povrchnosti autora. Pro Fossombroniho byla jako nejvhodnější pro odklonění části vod Ombrone možná dvě místa ležící nížeji než Fantoniho Bucacce (jednalo se o zákrut Svolta di S. Martino a v blízkosti Canale Navigante). Bonifikační práce prováděné v Maremmě od roku 1828 sledovaly linii stanovenou Fossombronim. Roku 1859, vzhledem k jejich příliš pomalému postupu, je Salvagnoli Marchetti kritizoval následujícími slovy: „*jaké nesmírné částky a kolik let by bylo ušetřeno [...], kdyby byl býval sledován plán Fantoniho!*“⁴⁶³

V létě 1790 se Fantoni v otázce bonifikací Valdichiana vyslovil ve prospěch Fossombroniho oproti Ferronimu.⁴⁶⁴

Fantoni celý profesní život zasvětil hydraulice, hledání způsobů, jak získávat nové plochy pro zemědělství, jak zamezovat povodním, či alespoň kterak omezit jejich ničivou sílu, jak omezit mrhání prostředků ze státního rozpočtu, jak chránit vodní díla před ničivou činností především dobytka, apod.⁴⁶⁵

⁴⁶² Tamtéž, s. 207-209.

⁴⁶³ „*Quante somme ingenti e quanti anni sarebbero stati risparmiati [...], se si fosse seguito il piano del Fantoni!*“ Tamtéž, s. 209.

⁴⁶⁴ K této otázce více viz tamtéž, s. 209-211; Biagianni, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 228; Bellucci, P., s. 219.

⁴⁶⁵ Salvadori, R. G., *Pio Fantoni (1721–1804)*, s. 211-212.

IV. Vittorio Fossombroni (1754–1844)

Fossombroni nebyl jen významným politikem, ale i hydraulikem. Jako první systematicky a dlouhodobě aplikoval systém naplavování v rámci bonifikačních prací ve Val di Chiana.⁴⁶⁶

Narodil se roku 1754 v Arezzu, zemřel ve Florencii. Studoval na universitě v Pise, kde se především zajímal o matematiku, fyziku a hydrauliku, naopak nikterak ho nezaujala filosofická pojednání. Mezi jeho učitele patřili astronom a hydraulik Tommaso Perelli a fyzik a lékař Lorenzo Pignotti. Po studiích se ve Florencii stýkal s předními inženýry a matematiky, například Ferronim, Fabbroniem, Ximenem, Salvettim, Paolettim či Veracim.⁴⁶⁷

Od mládí se zajímal o problémy rodného kraje, především bažinaté Valdichiany. Seznámil se projekty a návrhy na řešení jejich problémů předloženými Petru Leopoldovi, například Ximenem či Perellim, zabývajícími se hydraulickou bonifikací, výstavbou silnic a obydlí, které by vyhovovaly potřebám psecifického nájemního systému, tzv. *mezzadrie*, a zlepšily hygienicko-zdravotní podmínky obyvatel.⁴⁶⁸

Roku 1782 jej Petr Leopold jmenoval vizitátorem venkovských majetků Řádu sv. Štěpána (*Ordine di Santo Stefano*), který vlastnil ve Val di Chiana rozsáhlé pozemky. Do té doby byly pozemky dávány v devítiletý nájem, nájemci přetěžovali zemědělce, zpronevěřovali poskytované prostředky a především nikterak nedbali o bonifikace pronajatých pozemků. Petr Leopold rozhodl, že po vypršení posledních nájemních smluv, budou majetky Řádu spravovány centrálně a pověřil tímto úkolem Fossombroniho. Během tohoto působení mohl Fossombroni zblízka vidět neefektivnost nekoordinovaných bonifikačních prací prováděných Řádem či na pozemcích spravovaných *Scrittoio delle Regie Possessioni* (tj. Správa soukromých majetků velkovévodské rodiny), které nedbaly zájmů menších vlastníků, neřešily obecnější problémy údolí a neměly žádný komplexnější plán. Právě na základě takto

⁴⁶⁶ Biagiante, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 215-216.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 216; Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 111.

⁴⁶⁸ Biagiante, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 216-217.

získaných zkušeností vznikl jeho spis *Memorie idraulico-storiche della Val di Chiana*, který předložil Petru Leopoldu roku 1788 (vydán 1789).⁴⁶⁹

V tomto spise po historickém výkladu o původu soudobého stavu doporučoval nasměrovat vody nikoli na jih do Tibery, ale na sever do Arna, což mělo být provedeno pomocí naplavení především jižní části údolí a prokopáním kanálu (Canale maestro), do nějž by byly svedeny všechny vodní toky po vysedimentování.⁴⁷⁰ Před realizací projektu navrhovaného Fossombroni Petr Leopold jmenoval sedmičlennou *Deputazione locale*, v níž figurovali největší pozemkoví vlastníci oblasti, mající za úkol navrhnout a realizovat řešení situace; za pět let její existence (1783–1788) se její členové nedokázali na ničem dohodnout. Proto ji Petr Leopold roku 1788 zrušil a místo ní vytvořil trojčlennou *Deputazione*, z nichž dva jmenoval osobně (jedním byl zástupce Řádu Svatého Štěpána, druhým někdo ze správců *Scrittoio delle Regie Possessioni*), poslední člen byl volen z vlastníků platících daň na Canale Maestro. Velkovévoda jmenoval za první instituci Fossombroniho, který zároveň byl jmenován vrchním dozorcem nad všemi naplavováními, za druhou Vagnoliho. Fossombroni byl přímo odpovědný ústřední vládě, nebyl nikterak podřízen rozmarům místních vlastníků. Přesto mnohé jeho kroky byly ve shodě s nimi; jednalo se například o udržování, po dlouhé měsíce, splavného Canale Maestro, umožňujíc tak přepravu například potravin do Florencie. Problémy vyvstaly v okamžiku, kdy nechal snížit přibližně o metr hráz jednoho z regulačních kanálů, místní majitelé nebyli takovýmto novinkám nikterak nakloněni.⁴⁷¹ Pokud ovšem chtěl oblast skutečně ozdravit, nemohl brát na podobné lokální protesty zřetel. Roku 1792 byla pozastavena činnost deputace, Fossombroni si ale podržel funkci vrchního dozorce nad bonifikačními pracemi v oblasti až do roku 1827.⁴⁷²

Původně byla doba rovnoměrného naplavování na celé ploše odhadována na 62 let, ve skutečnosti byl dlouhodobějším úkonem. Samotný Fossombroni viděl důvody pomalejšího postupu v četném střídání vlád v Toskánsku (neklidné období Velké francouzské revoluce a následná okupace velkovévodství), jejichž podpora bonifikačních prací, a vůbec zájem o ně nebyl příliš konstantní; další důvodem pro

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 217 a s. 220-221; Bellucci, P., s. 217; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 103-104.

⁴⁷⁰ Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 217-218 a 220-222; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 104.

⁴⁷¹ Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 218-220.

⁴⁷² Tamtéž, s. 220; Bellucci, P., s. 217.

něj bylo provádění naplavování za pomoci vod mnoha toků, jejichž využití nebylo dostatečně koordinováno. Možná zásadnější byl Fossombroniho odpor snížit hráz, zvanou *Chiusa dei monaci*, nacházející se v severní části údolí, která omezovala vtok Canale Maestro do Arna především z obavy, že by tímto krokem vzrostlo nebezpečí povodní pro Florencii; jejím snížením by se ale zároveň zmenšila i výška, jíž bylo nutno naplavit, aby mohlo dojít k přesměrování svažitosti toho údolí na orientaci jih-sever.⁴⁷³

Po odchodu Petra Leopolda do Vídně se Fossombroni začal více věnovat politice, přestože si podržel řídicí funkci pro bonifikační práce ve Val di Chianě. Ferdinand III. v něj měl velkou důvěru a velice si jej vážil, proto jeho pravomoci ve vedení prací byly ještě rozšiřovány. Byl pověřován četnými úkoly a konzultacemi v oblasti hydrauliky a bonifikačních prací, ale i v jiných otázkách (například výroby hedvábí).⁴⁷⁴

V prvním období vlády Ferdinanda III. zastával Fossombroni četné vysoké úřady, například v letech 1796–99 byl ministrem zahraničních věcí, v této funkci byl vyslán roku 1797 hájit neutralitu Toskánska před Napoleonem v Miláně. Roku 1798 jej Ferdinand III. jmenoval ředitelem *Segreteria di Stato*. V oblasti ekonomiky se přikláněl k úplné liberalizaci trhu.⁴⁷⁵

Po francouzské invazi v březnu 1799 Fossombroni emigroval spolu s dalšími čelnými představiteli ke dvoru Ferdinanda IV. na Sicílii, ale již na podzim téhož roku se spolu s Neri Corsinim vrátil zpět. Během francouzské okupace nezastával nejvyšší úřady jako za vlády Ferdinanda III., přesto byl jmenován do různých komisí zaměřených na bonifikační práce a řešení financí státu. Velkým úspěchem skončila jeho jednání roku 1805 v Miláně s Napoleonem, kdy se mu podařilo snížit roční příspěvek Toskánska do císařské pokladny na pouhých 60.000 lir. Roku 1808, po vyhlášení císařství, byl jmenován senátorem v Paříži, kam se také přestěhoval, a hrabětem Říše. Za vlády Napoleona zastával mimo jiné četné čestné úřady, například

⁴⁷³ Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 222; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 104–105. Více o historii a významu zmíněné hráze viz Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 222–227. Bellucci, P., s. 213, uvádí, že Leonardo Ximenes navrhol její snížení a prokázal, že tento zásah by neměl vliv na míru rizika záplav Arna a tedy na ohrožení Florencie.

⁴⁷⁴ Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 229.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 229.

byl předsedou komise vědců mající za úkol prostudovat a navrhnout projekt na bonifikaci Agra romana a pontinských bažin.⁴⁷⁶

Po návratu Ferdinanda III. byl opět jmenován do *Segreteria di Stato* a ministrem zahraničí, pečlivě se přiklonil k restauračním silám v Evropě. Snad pro svou bývalou spolupráci s Francouzi byl považován za realistu a politika schopného pohybovat se ve spleťtí situaci křehké rovnováhy, kterou se snažil upevnit Vídeňský kongres. Během „sta dní“ po útěku Napoleona z Elby jej Ferdinand III. před krátkodobým opuštěním země pověřil vedením Provisorní vlády. Po bitvě u Waterloo, ještě před návratem velkovévody, byl jmenován *Ministro Segretario di Stato* odpovědným za zahraniční i vnitřní politiku. V tomto období se spolu s Neri Corsinim, který byl zplnomocněncem Toskánska na Vídeňském kongresu, zasloužil o územní rozšíření Toskánska. V otázkách vnitřní politiky obnovil svobodný obchod s potravinami.⁴⁷⁷

Fossombroniho vliv v post-napoleonském Toskánsku byl nesmírný, byl nepopíratelným ministerským předsedou, který se nenechal unášet idealismem, ale dával přednost praktickým řešením. V tomto období byla dokončena ekonomicko-hydraulická bonifikace Val di Chiana (zde byl do čela nově vytvořené *Amministrazione idraulica della Val di Chiana* jmenován Federico Capei) a započata bonifikace Maremmy.⁴⁷⁸

Pro bonifikační práce v Maremmě Fossombroni upřednostňoval využít pro naplavování jen část vod Ombrone. Leopold II. nechal jeho projekt posoudit matematikem Pietrem Paolim. Současně se Fossombroni začal postupně vzdávat svých četných funkcí, především pro pokročilý věk.⁴⁷⁹

Manetti, který se postupně stal nejdůležitějším mužem v oblasti bonifikačních prací, upravoval mnohé z Fossombroniho projektů – například od roku 1838 definitivně upustil od snahy o kompletní naplavení Val di Chiana a začal jej na příhodných místech kombinovat s vysušováním. Bonifikační práce v oblasti výrazně urychlilo i Manettiho rozhodnutí snížit o 3,6 m hráz Chiusa dei monaci.⁴⁸⁰

Fossombroni byl v oblasti bonifikačních prací a hydrauliky uznávanou autoritou. K prosazování vlastních projektů a návrhů dokázal velmi dobře využít i svého politického postavení. Právě vysoké politické úřady a role v lotrinské politice, jakou

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 229-230.

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 230-231.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 231.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 232-233.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 233; Serpieri, A., s. 61; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 105-110.

sehrával, jej chránily od nepřátelství a přílišné kritiky ostatních inženýrů, matematiků a hydrauliků, které jinak byly často motivovány především snahou dostat se do přízně vládců, a tím získat co nejprestižnější funkci.⁴⁸¹

V. Alessandro Manetti (1787–1865)

Manetti se narodil roku 1787 ve Florencii do rodiny architekta Giuseppa Manettiho.⁴⁸² Jeho výchova probíhala na církevních školách. Matematiku studoval u Pietra Paoliho na universitě v Pise. Po návratu do Florencie studoval u Cosima De' Rossiho, místo-ředitele *Accademia di Belle Arti*. Jeho studia pokračovala pod vedením Guglielma Gouryho, vrchního inženýra *Dipartimento dell'Arno*, který jej, jako jediného Itala, poslal roku 1808⁴⁸³ na studia na *Ecole des Ponts et Chaussées* v Paříži, kde studoval, aniž by předtím, jak bylo zvykem, absolvoval *Ecole Polytechnique*. S nejmodernějšími technologiemi používanými v Evropě, s jejich teorií i aplikací v praxi se seznámil Právě na pařížských studiích - v teoretické rovině probíhala v Paříži od listopadu do dubna, dále byl po zbytek roku vyslán na „pracovní stáže“, kdy se buď po boku nějakého inženýra či pro některý department císařství podílel na realizaci veřejných prací.⁴⁸⁴ Tak byl roku 1809 vyslán do Neuss v Porýní, kde probíhala stavba velkých plavebních kanálů. O rok později v Nizozemí prověřoval hráze a podílel se na úpravě přístavu v Antverpách. Roku 1811 byl vyslán na prefekturu v Draguignan v Departmentu Varo, kde opravoval pobřežní silnici Cannes-Nice. Již tehdy byl hodnocen jako „*sám vzdělaný a zdvořilý stále mistrně se chovající mezi osobnostmi a úředníky, oblíbený u císařských inženýrů pro svou preciznost, svou schopnost sebeobětování a pro své dychtění dovědět se o jakémkoli novém technickém objevu.*“⁴⁸⁵

Roku 1814 se vrátil do Toskánska, kde získal úřad pouhého *Aiuto Ingegnere* v *Camera delle Comunità*. Jeho nadřízený Neri Zocchi jej zpočátku ponižoval tím, že

⁴⁸¹ Biagianni, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, s. 234.

⁴⁸² Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 237.

⁴⁸³ Giuntini, A., s. 414, uvádí, že nastoupil roku 1809.

⁴⁸⁴ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 237-238.

⁴⁸⁵ „*sempre a perfetto suo agio fra personaggi e funzionari colti e gentili, benvenuto dagli ingegneri imperiali per la sua precisione, il suo spirito di abnegazione e per la sua frenesia di apprendere qualsiasi nuovo ritrovato tecnico.*“ Tamtéž, s. 238.

jej zaměstnával jako obyčejného kopistu, teprve po čase objevil jeho kvality a nechal jej projektovat první zděné mosty, jeden poblíž S. Casciano a druhý u Poggibonsi.⁴⁸⁶

Fossombroni (v té době vrchní dozorce teprve nedávno ustanovené *Direzione Economico-Idraulica per la bonifica della Valdichiana*), který si Manettiho talentu všiml již ve Francii, mu následně dopomohl ke jmenování inženýrem pro oblast Arezza. V této funkci v letech 1815–1816 Manetti zbudoval četné dřevěné mosty přes toky a kanály ve Valdichiana tak úsporně a přitom tak funkčně, že jej sám Ferdinand III. pověřil stavbou mnohem většího mostu přes Cecinu v místě přívozu na via Maremmana (realizován v letech 1821–1822). Roku 1817 vyprojektoval a postavil silnici mezi Sienou a Monte S. Savino. Téhož roku byl jmenován zástupcem Toskánska v rakousko-piemontské technické komisi ustanovené pro stavbu vojenské silnice Parma-Sarzana vedoucí přes Val di Magra, jejíž jednání, nakonec bezvýsledná vzhledem k jejímu předčasnému rozpuštění, se odehrála roku 1818 v Miláně.⁴⁸⁷

V letech 1819–1822 vytvářel Manetti soubor průřezů a nivelací Canale Maestro ve Valdichiana a s ním souvisejícího systému naplavení; byl členem toskánské delegace, jež o problému bonifikace tohoto údolí jednala se zástupci papežského státu, a komise pověřené dozorem nad úpravami některých úseků toku Arna. V této době se začal zabývat možností snížení hráze Chiusa dei Monaci a jeho důsledky, které viděl především v urychlení bonifikačních prací ve Val di Chiana, a to bez ohrožení bezpečnosti Florencie; svá tvrzení podložil velkým množstvím technických údajů zjištěných místním měřením a pozorováním, poněvadž si uvědomoval své mládí a nedostatečnou autoritu pro zlomení staletých předsudků. Dále navrhoval otevření ještě jednoho souběžného odvodňovacího kanálu, regulovaného pomocí zařízení se třemi propustěmi se stavidly.⁴⁸⁸ Toto řešení bylo kompromisem mezi Fossombroniho před časem navrženým plánem celkového naplavení údolí, od něhož sám navrhovatel postupně upouštěl, a realitou vedoucí ke snížení nákladnosti, urychlení prací a omezení souvisejících problémů.⁴⁸⁹

Již zde je patrný přístup, který Manetti využíval u všech prací po celý život, tedy pečlivé studium starších spisů týkajících se dané problematiky, následně

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 238.

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 238.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 238-240.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 240; Bellucci, P., s. 220-221.

konfrontované s detailním průzkumem a měřením na místě. Navrhované řešení pak ještě vycházelo z jeho znalostí nejmodernějších technologií.⁴⁹⁰

Mnohé z jeho spisů, zpráv či map vyšly tiskem, jiné jsou uchovávány v rukopisech v toskánských archivech. Vytisknuto byl například spis *Carte idrauliche dello stato antico e moderno della Valle di Chiana e livellazione generale dei canali maestri della medesima con un saggio sulla storia del suo bonificamento e sul metodo con cui vi si eseguiscono le colmate*.⁴⁹¹

Roku 1820 byl Manetti poprvé poslán do Maremmy – tehdy u Folloniky a Magony zjišťoval možnost splavnění náhonu do Valpiana. Další jeho návštěva oblasti se uskutečnila roku 1823, kdy prověřoval stavbu silnice do Orbetella a výši nákladů, respektive jejich výši požadovanou nájemcem prací; dále spolu s Ferronim zjišťoval, zda nedošlo k porušení nařízení o výši hráze sádky zvané degli Acquisti na Bruně a vypracoval návrh na finanční dotace pro *Uffizio dei Fossi di Grosseto*, jež by této instituci umožnila péči i o vodní díla a toky v nově přičleněném *Stato dei Presidi*. Posledním úkolem toho roku bylo vytvoření projektu pro stavbu silnice mezi Pescia a S. Marcello Pistoiese.⁴⁹²

Roku 1824 navštívil Manetti spolu s ing. Filippem Passerinim Montauto a panství Marsiliana, kde hledal způsob, jak oblast ochránit před povodněmi způsobovanými řekou Fiora; mělo jím být zbudování různých hrází. Téhož roku byl přizván k posouzení Fossombroniho a velkovévodova návrhu vybudovat ve Val di Chiana podzemní odvodňovací kanál. Jeho odůvodněné zavržení projektu Fossombroni jen těžce nesl.⁴⁹³

Z výše naznačeného je vidět, jak byl tento stále ještě mladý inženýr pracovně vytížen, jaký již tehdy byl přikládán význam jeho názorům a postřehům. Jeho pracovní nasazení nepolevovalo ani v následujících letech, není proto možné a ani obsahem této práce vyličit všechny jeho aktivity.

Dne 1. listopadu 1825 byl Manetti jmenován pod-inspektorem pro oblast Compartimento Fiorentino v nově založené *Direzione delle Acque e Strade*.⁴⁹⁴ Motupropriem z roku 1828, které zahajovalo bonifikační práce v Maremmě, byl jmenován do funkce *Architetta Idraulika* nově zřízené *Commissione*. Stejně jako

⁴⁹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 240-241.

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 241.

⁴⁹² Tamtéž, s. 241-242.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 242.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 243; Giuntini, A., s. 414, uvádí, že funkci pod-inspektora zastával v *Corpo degli Ingegneri*.

u svých předcházejících úkolů, i po nominaci do tohoto úřadu Manetti nejprve prostudoval veškeré dostupné materiály a provedl pozorování a měření v oblasti. V letech 1828–1848 řídil práce v Maremmě zcela autonomně, prokazuje neobvyklé organizační a administrativní schopnosti při realizaci velkolepých prací v horečnatém tempu.⁴⁹⁵ V Maremmě nebyly pod jeho vedením budovány jen kanály a infrastruktura, ale i artéské studny a vodovody, nové budovy škol, celnic, nemocnice, obydlí, hřbitovy, kanalizace, dláždění ve městech atd.⁴⁹⁶

Od roku 1828 trávil každoročně období od října do května v Maremmě, přes všechna odříkání a protivenství (například jej, stejně jako dělníky či jiné inženýry, sužovaly malarické záchvaty), která se mu stavěla do cesty, nepochyboval o brzkém ozdravění oblasti. Po zbytek roku se zabýval dalšími veřejnými pracemi organizovanými státem.⁴⁹⁷

Roku 1833 Manetti zbudoval první visutý most v Toskánsku za použití konopných lan přes Ombrone Pistoiese v Poggio a Caiano, po vzoru mostu v Duverges nad Seinou, který prostudoval při cestě do Paříže roku 1830.⁴⁹⁸

Roku 1834, po smrti Frullaniho, se stal prozatímním ředitelem *Dipartimento di Acque e Strade* a *Catasto*.⁴⁹⁹ Teprve roku 1837 byl definitivně jmenován *Direttore Generale effettivo di Acque e Strade* a *Corpo degli Ingegneri* (Giorgini se současně stal ředitelem *Imperiale e Reale Ufficio per la Conservazione del Catasto*). V těchto funkcích zůstal až do roku 1859. Za jeho vedení se obě instituce otevřely nejmodernějším evropským poznatkům a zkušenostem v oblasti inženýrských pracích.⁵⁰⁰

Za jeho nejdůležitější spisy bývají považovány *Sulla stabile sistemazione delle acque di Valdichiana* (vydán 1840) a *Sulla sistemazione delle acque della Valdichiana e sul bonificamento delle Maremme*. Význam druhého umocňuje to, že zde byly poprvé pojednány společně problémy obou oblastí; dále pak proto, že

⁴⁹⁵ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 243–244. Podrobnější popis prováděných bonifikačních prací je uveden v kapitole 4.IV, jím organizované stavby silnic jsou pojednány též v kapitole 5.I.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 245–246.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 246.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 246; Giuntini, A., s. 414.

⁴⁹⁹ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246. Giuntini, A., s. 404 a s. 414, uvádí, že se stal rovnou ředitelem.

⁵⁰⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 246–248.

představují definitivní řešení prováděné Manettim, upravené zkušenostmi z praxe, ale i vlivem souvisejících diskuzí.⁵⁰¹

Roku 1844 jel opět do Nizozemí, aby posoudil postup tamních prací po třiceti letech, a především, aby prozkoumal účinnost použití vodních pump pro mechanické vysušování. Tuto metodu však pro oblast Maremmy nedoporučoval.⁵⁰²

Manettiho postavení nejvíce ohrozila obrovská povodeň na Arnu v listopadu 1844, kdy se většina odborníků i laiků domnívala, že za její neobvyklou ničivost mohou práce uskutečněné ve Valdichiana, především snížení hráze Chiusa dei Monaci prosazené právě Manettim. Naštěstí se mu podařilo dokázat, že většina vod byla původem z jiného přítoku Arna než Chiany, ze Sieve.⁵⁰³

Roku 1848 byl Manetti za své věrné služby jmenován státním radou (*Consigliere di Stato*). Téhož roku vydal spis *Alcune parole sulla istituzione toscana del Corpo degli Ingegneri di Acque e strade, specialmente in ciò che concerne il servizio delle Comunità* na obranu jím jmenovaných okresních inženýrů, kteří byli všeobecně kritizováni, kde svá tvrzení opět podkládal výsledky pečlivých šetření. Dále se pokusil ospravedlnit a zdůvodnit nutnost nezávislosti orgánů technického charakteru zabývajících se veřejně prospěšnými úkoly na institucích rázu politického, ať již centrálních či lokálních, a jejich nátlaku.⁵⁰⁴

Ani neklidná politická situace let 1848–1849 Manettiho práce ve Val di Chianě a v Maremmě neovlivnila. Naopak se zdálo, že do kontrastu k proměnlivosti politické scény, kladl velkolepost, trvalost a smělost v provádění bonifikačních prací.⁵⁰⁵

Na přelomu let 1852–1853 zahájil Manetti bonifikační práce na Lago di Bientina, opět po důkladném prostudování dostupných dokumentů, projektů a vlastním měření a pozorování. Právě zde realizoval svou snad největší a nejsložitější stavbu – dvojitého podzemního kanálu pod Arnem, někdy nazývaného *Botte*, dlouhého 255 m, s kanály o výšce téměř 3,5 m a šířce 9 m (celková šíře stavby, včetně pilířů a bočních opěrných zdí dosahovala 23 m). Velice komplikovaná byla samotná stavba tohoto objektu, kdy došlo k prosaku spodních vod z řeky tekoucí v těsné blízkosti do stavební jámy pro základy, která se následně sesula. Následně byl na dno stavební jámy (do hloubky 7 m pod úroveň Arna), pro získání stabilních základů, vyroben rošt

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 248-249, kde lze nalézt podrobnosti k druhému jmenovanému dílu.

⁵⁰² Tamtéž, s. 250.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 251.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 251.

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 251, který na s. 251-252 cituje i Manettiho hodnocení pokroku prací.

(o rozměrech 274 x 23 m) z pečlivě zpevněných kmenů spojovaných do podoby připomínající vor, otvory v něm byly vyplněny „smaltem“ (cementem, pískem a štěrkem). Na tento rošt potom navázala stavba vlastních zdí objektu. Zdejší práce byly k roku 1859 téměř dokončeny (tj. stavba a vysušovacího kanálu *Essicatore* vedoucího od Botte ke Calambrone v délce 26 km), poslední práce provedl roku 1863 ing. Francesco Renard, který tak nezaslouženě získal veškerou slávu.⁵⁰⁶

Při definitivní změně vlády roku 1859 se tento vynikající technik bez politického cítění nedokázal či nechtěl přizpůsobit tak, aby i nadále mohl zůstat ve vedení prací, a proto dal přednost odchodu do ústraní. Možná k tomuto rozhodnutí napomohly jeho dřívější spory s Bettinem Ricasolim a Antoniem Salvagnoli Marchettim ohledně bonifikačních prací v Grossetsku. Hned po zániku velkovévodství se do popředí dostala strana vidící jediné možné zlepšení oblasti v oddělení slané vody od sladké, v jejímž čele po technické stránce stál Giorgini. Veškeré předchozí úsilí, včetně jeho tvůrce Manettiho, bylo zneváženo, pošpiněno.⁵⁰⁷

Manetti byl po celou kariéru zván ke konzultacím či vypracovávání projektů veřejných prací mimo velkovévodství. Podnikal i zahraniční poznávací cesty.⁵⁰⁸ Pro usnadnění prací navrhoval i různá zařízení, například vyklápěcí vozíky jezdící po dřevěných kolejnicích. Jeho zkušenosti a rozhled mu umožňoval využívat nejen nejvýhodnější, ale i nejlevnější prostředky pro dosažení kýženého – jednalo se například o využívání dřevěných roštů vypletených proutím (tzv. *graticciati, gabbioni*) pro zpevnění pro základy (tato technologie má své vzory v Nizozemí), proutěných košů či bednění naplněných kamením (tzv. *capriate, panierì*) pro odklánění nebo rozrušování proudů, atd.⁵⁰⁹

Manetti byl zřejmě největším hydraulickým inženýrem Toskánského velkovévodství, odborníkem s obrovským rozhledem. Jeho kvalitám dala jistě také vyniknout péče, jakou Leopold II. věnoval bonifikačním a dalším veřejně prospěšným pracím po celém Toskánsku.⁵¹⁰ Leopold II. o něm napsal: „*kromě mnohého vědění a velkých zkušeností ve svých dovednostech pojil další vrcholnou*

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 252-254; Bellucci, P., s. 197-199; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 76-79.

⁵⁰⁷ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 254-255.

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 253; Bellucci, P., s. 288.

⁵⁰⁹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 48-49; Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 54-55. Vozíky jsou v Obrazové příloze zachyceny na obr. 42, výroba košů na ovlivňování proudění vody na obr. 43.

⁵¹⁰ Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, s. 255.

hodnotu pravidelnosti, že bylo možno jej pravdivě nazývat otcem pořádku, protože byl schopen dosáhnout výsledků bez vyhazování peněz.“⁵¹¹

VI. Gaetano Giorgini (1795–1874)

Giorgini se narodil roku 1795 v Montignosu v Lunigianě, tehdy součástí Republiky Lucca, do urozené rodiny velkých pozemkových vlastníků mající nemalý vliv na politické dění státu. Pro své nesporné kvality se dostal do přízně princezny Elisy Baciocchi, kterou roku 1809 doprovázel do Paříže, kde se díky ní dostal k Napoleonovu dvoru. Zde se rozhodl pro studium exaktních věd, a to právě na *Ecole Polytechnique*; projevoval se jako vynikající student.⁵¹²

Po pádu Napoleona dal přednost návratu do vlasti, odmítaje tak vysoké úřady, které mu nabízel Ludvík XVIII. Roku 1816 publikoval v Paříži první vědecký článek.⁵¹³

První dvě díla a otcův vliv mu stačily k otevření cesty k významným úřadům. Tak od října roku 1818 řídil *Dipartimento di Acque e Strade*. Od července 1819 působil jako profesor mechaniky a infinitezimálních počtů.⁵¹⁴

Při ničivé povodni na řece Serchio v říjnu 1820 dokázal prosadit, přes odpor úředníkům zběhlým v hydraulické praxi a místních zemědělců, probourání hrází na pravém břehu a tak za cenu zaplavení nevelké plochy polí, ochránil před katastrofou město Lucca. Tento zákrok mu přinesl věhlas, ale i závist a kritiku, ta nakonec přesvědčila vévodkyni a Giorgini ztratil její přízeň. To se projevilo i ve výši rozpočtu pro *Acque e Strade* na rok 1821, který byl vzhledem k úkolům směšný. Dále bez jeho vědomí bylo zadáno vypracování projektu odklonění Serchia jeho podřízenému Lorenzu Nottolinimu. Již na konci ledna 1821 odstoupil z řízení odboru *Acque e Strade*.⁵¹⁵

⁵¹¹ „oltre la molta scienza e grande esperienza nell'arte sua riuniva l'altro sommo pregio della regolarità, da poterlo con verità chiamare il padre dell'ordine, per lo che li riusciva di conseguir risultato senza gettar denari.” Tamtéž, s. 255-256; Pesendorfer, F., *La Toscana ...*, p. 115.

⁵¹² Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994, s. 257.

⁵¹³ K němu i jeho dalším raným spisům viz tamtéž, s. 257 a násl.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 258.

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 258-260, kde je možno nalézt i podrobnosti k problematice a názory Giorginiho i jeho odpůrců.

První spis vážící se k bonifikačním pracím sepsal v dubnu roku 1825 v Luce pod názvem *Sur les cause de l'insalubrité de l'air dans le voisinage des marais en communication avec la mer*, byl prezentován na *Accademie Royale des Science de Paris*, kde byl i následně vydán. V tomto spise poprvé prezentoval svůj názor, že malárii způsobuje především míšení sladkých a slaných vod a rozklad organických zbytků v nich. Svou teorii podkládal studiem obecných souvislostí, a to jak z hlediska geografického, tak historicko-demografického, umocněného výsledky aplikovaných poznatků exaktních věd. Této teorie o původu malárie se držel až do smrti. Řešením problémů mělo být dokonalé oddělení sladkých a slaných vod za pomoci stavby hrází se stavidly na všech ústí vodních toků do moře.⁵¹⁶

Těžce snášel kritiku své osoby, své práce a teorií, a proto roku 1825 opustil Luccu a přestěhoval se do Toskánska. Po příchodu do Florencie jej Leopold II. v listopadu 1825 jmenoval profesorem aplikované matematiky na *Accademia di Belle Arti* a spolu s architektem Giuseppem Del Rosso a rytířem Giulianem Frullanim jej vybral do vedení nově vytvořeného *Corpo degli Ingegneri toscani*.⁵¹⁷

V květnu roku 1826 Giorgini předložil ve spisu *Relazione intorno alle bonificazioni proposte nel padule di Scarlino* návrh na řešení problémů scarlinské bažiny. Téhož roku dedikoval všechna svá dosavadní díla mladému Leopoldu II., jenž se, zaujat pádností Giorginiho argumentů, rozhodl osobně prověřit účinky ozdravení vzduchu v okolí Versilie, kde Giorgini prováděl oddělování vod.⁵¹⁸ Následně Giorginiho pověřil prozkoumat možnost využití systému v Maremmě. V únoru 1827 předložil Giorgini velkovévodovi návrh pro oblast Maremmy. Ve spise, skutečném díle historické geografie, sice uvedl i možnosti vysušení a naplavení, ale nakonec jako jediné možné řešení doporučil oddělení slaných a sladkých vod.⁵¹⁹ Toto řešení doporučoval i přesto, že si uvědomoval jeho nevýhody – například v oblasti Orbetello, kde by zaslepení řek Fibbia a Albegna zabránilo tahu úhořů a jiných ceněných ryb; před těmito ekonomickými aspekty přesto upřednostňoval přínos tohoto řešení pro zdraví obyvatel.⁵²⁰

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 260-261.

⁵¹⁷ Tamtéž, s. 258-259 a s. 262.

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 262.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 262-265, kde je možno nalézt i podrobnosti k tomuto projektu.

⁵²⁰ Tamtéž, s. 265.

K problematice Maremmy se vrátil i v dalším spise *Memoria intorno alla causa più probabile della insalubrità della Maremma* představeném na jaře 1827 v *Accademia dei Georgofili* ve Florencii.⁵²¹

Již v polovině dubna 1827 Leopold II. schválil jeho projekt bonifikace Maremmy. Práce začaly v říjnu téhož roku a v horečnatém tempu probíhaly až do března roku následujícího. U Castiglione byl postaven most, řečený Ponte Giorgini, ve vzdálenosti 500 m od moře, dlouhý 26 m, široký 12 m a vysoký 9 m se třemi oblouky, v každém z nich byla umístěna vrata či stavidla (3 x 6 m). Most byl slavnostně otevřen v květnu roku 1828. Roku 1828 však Leopold II. došel k závěru, že pro Lago di Castiglione by lepším řešením než pouhé oddělení vod bylo jeho celkové naplavení, a to pod vlivem úspěchů aplikace tohoto způsobu bonifikace prováděné Fossombronim ve Val di Chiana. Velkovévoda si uvědomil, že Giorginiho řešení, tak vhodné a účinné na bažinách o menší rozloze, bylo na větších plochách neefektivní. Organizace bonifikace Maremmy tak zcela přešlo nejprve na *Commissione per Bonificazione* a poté na *Uffizio di Buonificazione*, které po technické stránce vedl Alessandro Manetti. Po této ráně se Giorgini dočasně stáhl a věnoval se studiím, sepisování různých pojednání či zpráv pro *Consiglio degli Ingegneri* a pracím na katastru.⁵²²

Roku 1835 vydal poslední teoretický spis „*Elementi di statica*“, který se měl stát základní příručkou pro *Accademia di Belle Arti* jakožto úvod k mechanice. V červnu 1838 jej Leopold II. jmenoval dozorčím úředníkem (*provveditore*) university v Pise, kde již působil jako čestný profesor matematiky. V červenci 1840 se stal vrchním inspektorem studií ve velkovévodství, což byl úřad přibližně odpovídající ministru školství.⁵²³

V těchto letech se také zasloužil o posílení vazeb toskánské vědy na italskou a evropskou, byl jedním z podněcovatelů konání *Prvního kongresu italských učenců* (*Primo Congresso degli Scienziati Italiani*), který proběhl roku 1840 v Pise. Této organizační činnosti se věnoval i v následujících letech. Pro tuto svou činnost byl velice uznáván. Giorgini ale toužil po jiném věhlasu, a sice po pověsti spasitele zubožených bažinatých oblastí Toskánska, aby byl považován za vynikajícího

⁵²¹ Podrobněji viz tamtéž, s. 265-266.

⁵²² Tamtéž, s. 266-268, kde je možno nalézt i podrobnosti k dílům vydaným a jeho působení v několika vědeckých institucích.

⁵²³ Tamtéž, s. 268.

bonifikátora krajů bažin a malárie, ale právě v této oblasti se setkával často a opakovaně se zklamáními.⁵²⁴

Roku 1838 se stal čestným radou *Acque e Strade*, ale ostré diskuze o jeho návrhu na řešení problémů Lago di Bientina a řeky Serchio probíhající v letech 1839–1840 opět dočasně způsobily jeho odklon od hydrauliky; o to více se zaměřil na přípravu univerzitní a školské reformy a organizaci vědeckých kongresů.⁵²⁵

Od roku 1847 byl pověřován i diplomatickými úkoly. V Capponiho vládě (srpen–říjen 1848) zastával úřad „pověřeného“ ministra zahraničí. Po pádu této vlády a útěku velkovévody upřednostnil stáhnout se do ústraní. Po návratu Leopolda II. již nezastával aktivně žádný politický úřad, přestože zůstal váženým státním radou. Stejně jako Capponi, Ridolfi či Ricasoli byl zastáncem autonomního Toskánska Lotrinců, ale jen do doby, kdy se Leopold II., pod vlivem Rakouska, pokusil o autoritativnější politiku a o zrušení konstituce.⁵²⁶

Provizorní vládou byl Giorgini v květnu 1859 jmenován prvním ředitelem komise pro bezodkladná opatření v bonifikaci Maremmy. Dekretem Ricasoli ze 4. srpna 1859 se stal ředitelem *Consiglio d'Arte*, generálním ředitelem *Dipartimento Acque, Strade e Fabbriche civili* a ředitelem hydrauliky v *Bonificazione delle Maremme e della Valdichiana*. Provizorní vláda, především z vůle Ricasoliho, během svého krátkého trvání, oproti jistému zpomalení prací v posledních letech velkovévodství, opět obnovila velkolepé bonifikační práce.⁵²⁷

Nová Commissione, ve složení Giorgini (vrchní hydraulik), Salvagnoli Marchetti (ekonomický sekretář), Ferdinando Andreucci, Paolo Salvi a Luigi Ridolfi, okamžitě přistoupila k provádění striktního oddělování slaných a sladkých vod na území mezi toky Chiarone a Vada za pomoci hrází, mostů a stavidel. V krátké době již nešlo jen o tento zjednodušující přístup, Giorgini obnovil provádění celkové bonifikace. Do bonifikačních prací se vrhl s téměř mladickou energií a nadšením.⁵²⁸

Za své služby veřejnosti byl 23. března 1860 jmenován senátorem v *Parlamento Subalpino* (později italský). Ještě roku 1860 se ovšem opět objevili kritikové jeho díla. Největším z nich nebyl nikdo jiný než Alessandro Manetti, který v listopadu

⁵²⁴ Tamtéž, s. 268-269.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 269-272, kde lze nalézt i podrobnosti sporu.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 272-273.

⁵²⁷ Tamtéž, s. 273; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 131; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 50.

⁵²⁸ Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, s. 273-275, kde jsou i detailně popsány prováděné práce. Příklad uzávěrového objektu, v tomto případě s mostovkou, viz obr. 37.

téhož roku vydal spis v odpověď na text Salvagnoliho Marchettiho z prosince 1859. Manetti obhajoval jasnými a podloženými argumenty celé bonifikační dílo, uskutečňované pod jeho vedením v Maremmě v letech 1828–1859, kritizoval práce, které byly uskutečněny po jeho odchodu. Dokonce nařkl Giorginiho a především Salvagnoliho Marchettiho ze zlovolného falšování skutečností, týkajících se daných prací, pošpinění předchozích a vychvalování vlastního díla. Giorgini, jistý si podporou autorit italské vlády, odpověděl v dopise (publikoval jej Salvagnoli Marchetti), kde vinu za současný bídný stav dával Manettimu a jeho preferovanému systému bonifikačních prací. Ve své odpovědi se vrátil až k Fossombronimu a jeho projektu naplavování, u nějž omlouval chybnou volbu způsobu především tím, že nebyl v dané problematice odborníkem, ale spíše politikem. To pro něj bylo neodpuštělné u Manettiho. Jednalo se spíše o Giorginiho vlastní obhajobu, po téměř padesát let působícího ve státních službách, nikdy však, podle jeho vlastního mínění, dostatečně nedocenenému a neoslavovanému.⁵²⁹

Roku 1862 požádal Giorgini o propuštění do penze, čemuž bylo vyhověno. Přesto byl následujícího roku jmenován čestným inspektorem *Genio Civile* a zmocněncem *Ministero d'Agricoltura, Industria e Commercio* pro řízení a dozor nad bonifikací Maremmy.

Roku 1862 došlo ke zvýšení výskytu malárie v oblasti, Giorgini byl proto pověřen sepsáním zprávy o stavu bonifikace oblasti, která byla vydána v červenci 1863.⁵³⁰

Giorginim vedené bonifikační práce si kladly za hlavní cíl zlepšení ovzduší oblasti pro větší blaho a zdraví obyvatel. Stavba silnic a železnic měla napomoci taktéž demografickému růstu oblasti, ale především jejímu rozvoji ekonomickému. Samotné naplavování před dokončením vedlo, podle něj, ke zhoršení situace, teprve po jeho úplném dokončení mohlo dojít k pozměnění jinak pouze negativního vlivu.⁵³¹

V současné době není Giorgini jako hydraulický inženýr příliš znám, možná i vzhledem k tomu, že kromě mostu u Castiglione nezbudoval žádnou významnou stavbu, protože stavidla byla naprosto běžnými hydraulickými zařízeními. Přesto není možné jeho silnice a kanály zcela zavrhnout, přestože byly později vylepšeny a

⁵²⁹ Tamtéž, s. 275-276.

⁵³⁰ Tamtéž, s. 276-278.

⁵³¹ Tamtéž, s. 277-278.

modernizovány v období fašismu. Jeho velmi pozitivním přínosem bylo, že plně rozpoznal dlouhodobost naplavovacího procesu a pro zlepšení podmínek oblasti skutečnou nutnost rozšíření bonifikačních prací na celou oblast, nikoli jejich omezení jen na oblast kolem Castiglione.⁵³² Pochopil, že pro úspěšnou realizaci bonifikačních prací je nutné překonat osobní i státní partikularismus a egoismus, podřídit se bez obstrukcí všeobecné prospěšnosti daných prací a zásahů, tak zásadních pro ozdravení obyvatel a celých oblastí.⁵³³

⁵³² Tamtéž, s. 279-280.

⁵³³ Tamtéž, s. 269.

7. Kapitola - Nástin pokračování bonifikací po odchodu Lotrinských

I. Od sjednocení Itálie po počátek první světové války

Itálie po sjednocení představovala pestrou mozaiku různých způsobů obdělávání půdy, intenzity zemědělství, podmínek těch, kteří na ní pracovali, a jejich sociálního statutu. Na venkově či v malých centrech tehdy žilo asi 58 % obyvatel Italského království. V severní a střední Itálii žila většina obyvatelstva v menších centrech či vesnicích, v zemědělství se převážně využívala placená pracovní síla či nádeníci. Uplatňovaly se mnohé moderní principy, i do zemědělství zde pronikaly kapitalistické teorie a jejich aplikace. Oproti tomu v jižní Itálii se většina obyvatelstva, čteně zemědělského, soustřeďovala do měst či větších center, venkov byl velmi řídko obydlen, převažovala latifundia a extenzivní tradiční zemědělství kombinující pěstování obilovin a pastevectví.⁵³⁴

Charakteristika severní a střední Itálie se ovšem ani v této době netýkala tamních pobřežních nížin, které, ač v mnohých v předchozím období došlo k rozsáhlým bonifikačním pracím, zůstávaly i nadále řídko osídlené se zbytky lagun s rozsáhlými bažinatými oblastmi, mnohde s podmínkami ztěžovanými výskytem malárie a pozůstatky tradičního zemědělského využití (latifundia, extenzivní obilnářsko-pastevecké zemědělství) s výrazným extenzivním využíváním dalších přírodních zdrojů (lov, rybolov apod.). Tato charakteristika se týkala i toskánské Maremmy, a to i přes velkou péči a úsilí věnované jejich rozvoji a ozdravení lotrinskými velkovévody.⁵³⁵

Dne 18. května 1859 provizorní toskánská vláda ustavila *Commissione per il Bonificamento della Maremma*. Hydraulickým vedením byl jmenován Giorgini, Salvagnoli Marchetti pak jejím ekonomickým sekretářem (*segretariato economico*).⁵³⁶ Tito dva přední zastánci teorie o míšení vod jakožto původce malárie okamžitě přikročili k budování dělících hrází, stavidel a uzávěrových objektů a mostů, které by škodlivému styku slaných vod se sladkými zabránily. Došlo

⁵³⁴ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 279-284.

⁵³⁵ Tamtéž, s. 282-284.

⁵³⁶ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 61.

k rozšíření přístavu v Castiglione. Následně bylo přistoupeno k obnově naplavování a jeho rozšíření na Pian di Rocca, Pian d'Alma a Gualdo v oblasti Castiglione a Tagliata, Burano, Campo Regio a Talamone v oblasti Orbetella.⁵³⁷ K dokončování bonifikací mělo dojít prostřednictvím aplikace nových technologií v zemědělství a intenzifikaci využití krajiny. V tomto směru bylo významné působení bratrů Betina a Vincenza Ricasoliových na panstvích Gorarella a Barbanella a Ferdinanda IV. na panstvích Alberese a Badiola, kteří na svých pozemcích využívali i nejnovější zemědělské stroje. Přes veškerou snahu vlastníků nemohlo dojít ke stabilnímu zlepšování situace oblasti bez aktivního přispění vlády.⁵³⁸

Italský stát, který považoval za jeden z hlavních zdrojů státních příjmů pozemkovou daň, jejím zvyšováním přispěl k znehybnění většiny pozemků, zvláště v zaostalejších oblastech, v rukách velkých vlastníků. Situaci méně rozvinutých částí státu nepomohl ani nezájem o vnitřní kolonizaci a o jakékoli bonifikační práce. To vše vedlo k úplnému zastavení rozvoje daných oblastí, či dokonce k jejich úpadku.⁵³⁹

Roku 1862 hodnotil situaci Maremmy Pietro Valle, podle něhož zásadní problémy stále tkvěly v 1) přítomnosti neobdělávaných latifundií, s lesním porostem či bez něj, určené k pastvě volně se pasoucího dobytka, 2) nedostatku investic a reformních plánů, 3) nezdravém vzduchu v létě a 4) v nedostatku obyvatel na zemědělské práce.⁵⁴⁰

I přes velký územní rozsah bažinatých oblastí nebyly považovány za veřejně prospěšné práce, jak je zřejmé například ze zákona o veřejných pracích z 20. března 1865. Jejich provádění mělo spadat pod Ministerstvo zemědělství, ale vzhledem k liberalistickým teoriím o jejich pouhé lokální ekonomické prospěšnosti, bylo jejich provádění zcela ponecháno na soukromnících.⁵⁴¹ Roku 1870 došlo ke změně

⁵³⁷ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, s. 62; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 131.

⁵³⁸ Barsanti, D., *Caratteri e problemi ...*, 63; Casini Papitto, I., *La Maremma grossetana nella seconda metà del sedilo XIX: economia e società*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980, s. 179; Ciuffoletti, Z., *La Maremma ...*, s. 25-29; Sorelli, M., *L'evoluzione degli insediamenti maremmani tra la metà del Settecento gli Anni Cinquanta del Novocento*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 148.

⁵³⁹ Casini Papitto, I., s. 165 a s. 177-178; Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 48; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 28-29 a s. 133; Rombai, L., *Viabilità e industria ...*, s. 191-192.

⁵⁴⁰ Guerrini, G., s. 97.

⁵⁴¹ Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 48-49; Novello, A., s. 34.

kompetencí a bonifikační práce se od té doby staly záležitostí *Ministero dei Lavori Pubblici* a jím zřízených oblastních kancelářů *Genio Civile*.⁵⁴²

Výše zmíněné nedostatky potvrdil i rozsáhlý průzkum stavu zemědělství, *inchiesta agraria*, zvaný Jaciniho (*inchiesta Jacini*), podle senátora Stefana Jaciniho, který jej navrhl, probíhající v letech 1877–1885. Jasně ukázal i další velké problémy italského zemědělství – těžké podmínky, značnou chudobu zemědělského obyvatelstva, nedostatky v oblasti hygieny a zdravotní péči, v kvalitě obydlí apod.⁵⁴³

Roku 1878 byl na místo *Ufficio dei fossi* založen *Genio Civile*, v oblasti Maremmy byl do jeho vedení ustanoven hydraulický inženýr Alfredo Baccarini.⁵⁴⁴

Vlivem jednotného národního trhu a rozvoje dopravní infrastruktury začalo docházet k postupné specializaci jednotlivých území v oblasti zemědělské produkce. Bonifikační práce ve větším měřítku však probíhaly v režii akciových společností jen v severní Itálii, zvláště pak v Pádské nížině.⁵⁴⁵ K realizaci bonifikačních prací povzbuzoval i tzv. zákon Baccarini (Baccarini se, jakožto ministr veřejných prací, zasloužil o jeho prosazení) z 25. června 1882,⁵⁴⁶ a to především díky příspěvku ze státních prostředků až ve výši 75 % celkových nákladů pro práce, které měly prokazatelně i hygienický význam.⁵⁴⁷ Aplikace tohoto zákona však nebyla příliš důsledná a například v Maremmě nedošlo k téměř žádným bonifikačním pracím; vzhledem k zanedbávání údržby již stávajících děl se situace oblasti opět zhoršovala.⁵⁴⁸

Ve druhé polovině 19. století tak probíhaly bonifikační práce především v Pádské nížině, zvláště pak v oblasti Ferrary a Ravenny, a ve Fucinu.⁵⁴⁹ K dokončení

⁵⁴² Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 52. Více informací k problematičnosti nepřesně stanovených a vzájemně se křížících pravomocí viz například Novello, A., s. 35-36.

⁵⁴³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 284; Serpieri, A., s. 71; Novello, A., s. 18-20.

⁵⁴⁴ Guerrini, G., s. 100. K Baccariniho činnosti v oblasti hydrauliky a v Maremma Grossetana viz například Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 52-53. K Baccariniho dalším aktivitám, především zákonodárných, více viz Novello, s. 40-46.

⁵⁴⁵ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 288-290; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 49-51.

⁵⁴⁶ Jeho zákon byl následně vylepšován, například zákonem z 23. března 1900 a dalšími, a to až do zákona z 1. března 1917. Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 51. Další informace o zlepšujících nařízeních a zákonech viz například Novello, A., s. 48 a násl.

⁵⁴⁷ Sereni, E., s. 434; Casini Papitto, I., s. 165-166; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 53-54; Barsanti, Rombai, *La guerra delle acque*, s. 29; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 53; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 290, kde na s. 290-294 lze najít více k bonifikačním pracím mimo Toskánsko. Více k zákonu viz například Serpieri, A., s. 80-81, či Novello, A., s. 47-48.

⁵⁴⁸ Casini Papitto, I., s. 166.

⁵⁴⁹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 302; Sereni, E., s. 371-382 a s. 423-428; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 51-55.

bonifikačních prací v oblasti Pádské nížiny došlo v průběhu 80. let 19. století.⁵⁵⁰ K jejich rozšíření na další oblasti, především na Agro romano a Maremmu, došlo až na počátku 20. století.⁵⁵¹ K vysoušení se postupně začalo stále více využívat vodních pump, to vedlo k usnadnění a urychlení prací v mnoha oblastech.⁵⁵²

Počátkem 90. let 19. století po sobě následovalo několik let velmi špatné úrody, která krizi v zemědělství ještě více prohloubila.⁵⁵³ Ještě roku 1895 byla Maremma definována jakožto oblast zemědělsky nesoběstačná a téměř neproduktivní. Přesto právě v této době došlo k dokončení bonifikačních prací, řízených Ferdinandem IV., na soukromých pozemcích, tedy na panství Alberese, bývalého vládnoucího rodu financovaných zcela z jejich prostředků. Roku 1896 bylo toto dokončení oslavováno za přítomnosti poslanců Valleho a Socciho, místních hodnostářů, okolních vlastníků a tisku.⁵⁵⁴

Přesto právě k tomuto roku bylo shledáno, že Secondo Diversivo byl zcela opuštěn; Primo Diversivo se vlivem nánosů a rostlinstva v korytě stal téměř nefunkčním.⁵⁵⁵

Neudržováním již existujících vodních děl došlo k zhoršení podmínek v Maremmě, a to nejen pro lidi, ale i pro dobytek. Roku 1899 byla zaznamenána obrovská epidemie, která decimovala stáda v oblasti v takové míře, že nebylo možné zdechliny pohřbívat a ty se válely všude, i v blízkosti měst a jiných lidských sídlišť. Následovalo nové hledání způsobů, kterak pozvednout úroveň zemědělství a životních podmínek v Maremmě.⁵⁵⁶

Roku 1908 v Livornu o situaci oblasti A. Pastorelli, předseda Deputazione provinciale grossetana, řekl: „*Chtěli bychom říci k průběhu našich bonifikačních prací, které jsou skutečně nejdůležitějším tématem pro naši Maremmu, ale zároveň nejbolestivějším, a na něž Consiglio marně upozorňoval, marně se staral a prosil, marně se snažil získat pozornost Vlády a autorit. Hlavní příčinou stavu nepopiratelného zanedbání, kam opět směřuje naše provincie, spočívá zcela na přílišné centralizaci, která sužuje Itálii.*“⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Casini Papitto, I., s. 188-189.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 189; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 302.

⁵⁵² Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 303.

⁵⁵³ Casini Papitto, I., s. 182.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 182; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 53.

⁵⁵⁵ Guerrini, G., s. 100.

⁵⁵⁶ Casini Papitto, I., s. 184-185.

⁵⁵⁷ „*Vogliamo dire dell'andamento dei lavori delle nostre bonifiche, le quali costituiscono davvero il tema più importante per questa nostra Maremma, ma insieme il più doloroso, e sul quale invano il*

Před první světovou válkou došlo péčí Genio Civile k obnově, téměř novému vybudování, Primo Diversivo, jehož nový průtok byl 590 m³/s.⁵⁵⁸

K rozvoji osídlení v mnoha oblastech přispěly i budované železnice.⁵⁵⁹ Nejvýraznějším příkladem tohoto vlivu je trať vedoucí po tyrhénském pobřeží, především pak v úseku Nunziatella-Civitavecchia, kde prochází Maremmou, jednou z nejhřídčeji osídlených oblastí⁵⁶⁰ v Itálii. Zde se totiž strážní domky budované spolu s tratí staly důležitými faktory osídlení. Právě pobřežní oblasti Toskánska a Lazia zaznamenaly dvojnásobný populační růst oproti celostátnímu průměru, mezi nejrychleji rostoucí města patřilo Piombino, Follonica, Grosseto a Cerveteri.⁵⁶¹ Železnice měla i méně bezprostřední vliv na zemědělskou produkci a obchod – přeprava po ní byla levnější a rychlejší než dosavadní způsoby a dále v souvislosti s její stavbou, také v rámci unifikace Italského království, docházelo k rušení mnoha cel, tedy těch, které se nyní staly vnitřními.⁵⁶²

S rozvojem a zlepšováním silniční a železniční sítě stále více upadal význam vnitrozemských vodních cest. Přesto do první světové války a ještě v jejím průběhu došlo v Itálii ke zbudování či opravě několika vodních cest.⁵⁶³

Ještě v posledních předválečných průzkumech (například v tom z roku 1913) se Maremma jevila, stejně jako Agro romano a pontino, jižní Itálie a ostrovy, jako území s extenzivním zemědělstvím, kde značná část plochy byla ponechána ladem s využitím k pastvě či bez něj. Právě k roku 1913, z celkové rozlohy 13.237.000 ha určené k osevu, leželo ladem s využitím k pastvě či bez něj 2.206.000 ha, a to převážně ve výše zmiňovaných oblastech.⁵⁶⁴

Otázka boje proti malárii byla stejně jako jiné problematiky dlouze diskutována, teprve dne 23. prosince 1900 byl přijat první zákon, zvaný „*del Chinino di Stato*“, který reguloval distribuci a cenu chininu v postižených oblastech.⁵⁶⁵

Consiglio ha levato voce, invano ha fatto premure e preghiere, invano ha intrattenuto Governo e autorità. La causa prima dello stato di innegabile abbandono in cui versa la nostra provincia, sta tutta nell'accentramento soverchio che affligge l'Italia.” Guerrini, G., s. 101, kde na s. 101-103 lze nalézt další informace ze zmiňované Pastorelliho zprávy.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 103.

⁵⁵⁹ K budovaným liniím více viz Rombai, L., *Viabilità e industria* ..., s. 192-193.

⁵⁶⁰ V této oblasti se hustota obyvatelstva pohybovala v rozmezí 25-50 obyvatel na km², zatímco celostátní průměr dosahoval hodnoty 80 obyvatel na km². Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 303.

⁵⁶¹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 303.

⁵⁶² Sereni, E., s. 367-369.

⁵⁶³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia* ..., s. 306-307.

⁵⁶⁴ Sereni, E., s. 408.

⁵⁶⁵ Cherubini A., s. 210; Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 259-260.

Dne 2. listopadu 1901 byl vydán „*Diritto dei lavoratori d'ogni specie ad avere gratuito il chinino di Stato*, per la cura delle febbri, dai medici comunali, a spese dei rispettivi patroni“, známější jako „*zákon Celli*“,⁵⁶⁶ podle svého navrhovatele Angela Celliho proslaveného studiem malárie, který uzákoňoval bezplatnou státní distribuci chininu dělníkům pracujícím v rizikových oblastech, náklady na ni byly z větší části převedeny na pozemkové vlastníky, proto se tito zásadně stavěli proti zákonu a jeho aplikaci.⁵⁶⁷ V letech 1901 a 1902 proběhly dvě antimalarické kampaně v Provincia di Grosseto organizované ministrem vnitra. V průběhu první, spíše přípravné, kampaně byly především zjišťovány příčiny malárie a potřebné množství prostředků a lidí; druhá kampaň se více zaměřila na ochranu před nákazou, a to jak místních zemědělců, tak přespolečných dělníků a nádeníků.⁵⁶⁸

Všechny hygienicko-zdravotnické metody pro ochranu před onemocněním nemohly být dostatečně účinné, a jimi dosažené výsledky definitivního rázu, dokud nedošlo k definitivní bonifikaci krajiny, a tedy k omezení vhodnosti oblasti pro životní cykly komárů rodu *Anopheles*, na což upozorňovali i místní vlastníci.⁵⁶⁹

II. Meziválečné období

V tomto období snad naposledy ale velice významně došlo k rozšíření plochy zemědělské půdy. Toto rozšíření se odehrálo především v rámci tzv. „boje o zrno“ (*battaglia del grano*) a s ním souvisejícími bonifikačními pracemi, které se zaměřily na nejzaostalejší oblasti státu. Na takto bonifikovaných územích se současně odehrával boj s malárií.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Zdůraznění částí názvu zákona přejata z Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 260.

⁵⁶⁷ Bruschi, L., *Campagne antimalariche nella Maremma grossetana all'alba del XX secolo*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981, s. 227; Serpieri, A., s. 103-104. K Celliho teoriím prevence tohoto onemocnění viz Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 254-259, v rámci citace z jeho díla *L'opera della società per gli Studi della Malaria (1898-1908)*, Leipzig, 1908. K tomuto a dalším antimalarickým a souvisejícím bonifikačním zákonům viz tamtéž s. 259 a násl.

⁵⁶⁸ Bruschi, L., s. 227-229; Novello, A., s. 231.

⁵⁶⁹ Bruschi, L., s. 229-233.

⁵⁷⁰ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 308.

Od meziválečného období začalo docházet v oblasti dopravních infrastruktur k postupnému uzavírání některých vodních cest, tento trend se pak ještě zintenzívnil po skončení druhé světové války. Stát se více zaměřil na budování dálniční sítě.⁵⁷¹

Již od počátku 20. let bylo přistoupeno k opravám stávajících vodních děl v rámci poválečné rekonstrukce, mnohde současně pokračovaly již započaté práce či byly zahájeny nové.⁵⁷² Na mnoha místech se o rozvoj starali usazení váleční veteráni v rámci *Opera Nazionale Combattenti* (O.N.C.).⁵⁷³ Právě tato spontánní aktivita plynoucí zdola, z venkova samotného, byla podnětem pro velkolepé bonifikační práce fašistického režimu. Tyto byly dále podpořeny probíhající hospodářskou konjunkturou.⁵⁷⁴

V letech 1922–1929, v souladu s optimismem doby, započaly práce na mnoha místech, a to jak v režii soukromníků, společenství, tak státu.⁵⁷⁵ Technici těchto prací si začali uvědomovat nutnost celkové bonifikace (*bonifica integrale*), mnohé dosavadní způsoby a práce považovali proto za ne zcela dostačující. Z těchto techniků je nejznámější osobnost Arriga Serpieriho, v jehož stínu se skrývá řada dalších odborníků, například Eliseo Iandolo, Angelo Omodeo, Vittorio Peglion, Carlo Petrocchi, Meuccio Ruini atd., kteří byli, stejně jako Serpieri, schopni skombinovat rozsáhlé technické znalosti s důkladnou analýzou problémů a specifík jednotlivých oblastí a následně navrhnout nejrealističtější a nejvhodnější řešení. I díky jim došlo k přehodnocení cílů a způsobů bonifikačních prací.⁵⁷⁶ Pro efektivnější realizaci bonifikačních prací vznikali četné *ConSORZI di bonifica*, mezi nimi i *Consorzio della bonifica Grossetana*.⁵⁷⁷

Jedním z důležitých bodů, kterým se tito odborníci, většinou působící ve státní správě, zabývali, byla snaha o zaměstnání a usazení v méně obydlených oblastech velkého množství nádeníků a tím zajistit klid na venkově. Tento fakt dokumentují i slova Serpieriho z roku 1924 vyjadřující cíle nových zákonů o bonifikačních pracích:

⁵⁷¹ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 307. První dálnice v Itálii (Milano-Varese-Laghi, Milano-Bergamo, Roma-Ostia, Napoli-Pompei, Bergamo-Brescia, Milano-Torino, Firenze-Mare, Padova-Mestre a Genova-valle del Po) byly budovány od přelomu let 1924–1925. Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 309.

⁵⁷² Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 57-58; Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 29.

⁵⁷³ Guerrini, G., s. 104 a pozn. 1; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 56. Více k této organizaci viz Serpieri, A., s. 112-114 a s. 122-124, nebo Novello, A., s. 190-194.

⁵⁷⁴ Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), 58-59.

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 58-59.

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 59-60; Novello, A., s. 211.

⁵⁷⁷ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ ...*, s. 29-30; Ing. Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

„možnost připoutat k půdě těch přespolních dělníků (nádeníků) kteří, svým střídáním a potulným zaměstnáním, udržují na venkově stálý sociální neklid.“⁵⁷⁸ Zvláště v průběhu krize ve 30. letech bylo provádění rozsáhlých bonifikačních prací způsobem, kterak zaměstnat obrovské masy lidí, kteří se náhle ocitli bez zaměstnání.⁵⁷⁹

Roku 1924 byly prostřednictvím Genio Civile dokončeny práce na Primo Diversivo a přistoupilo se k obnovení naplavování, téhož roku bylo zahájeno na 1.200 ha, následujícího roku na 1.400, roku 1926 na 2.500 ha a roku 1927 na 1.800 ha.⁵⁸⁰

Dne 18. května 1924 byl vydán zákon č. 753 *Sulle trasformazioni fondiari di pubblico interesse*, tzv. zákon Serpieri (*legge Serpieri*), vymezující způsobu proměny pozemkového vlastnictví s ohledem na veřejné zájmy, díky němu bonifikační práce přestaly být pouhým dílem hydrauliky, ale staly se základem pro celkové změny krajiny.⁵⁸¹ Po jeho vydání, i vzhledem k riziku vyvlastnění pokud nebude přistoupeno k bonifikačním pracím, začali v oblastech určených k bonifikacím, jmenovaných ve výše zmíněném zákoně, vznikat *Consorzi di Bonifica*. Tyto instituce byly zakládány místními pozemkovými vlastníky a jejich prostřednictvím se realizovaly bonifikační práce, právě jim mohly být a byly směřovány státní dotace.⁵⁸²

Do vydání královského dekretu ze 7. února 1926 byly všechny práce, přes existenci *Ufficio del Genio Civile*, řízeny a organizovány prostřednictvím *Ministero dei Lavori Pubblici*. Tento dekret zakládal speciální úřad *Ispettorato per la Maremma Toscana*, který se měl cíleně a samostatně starat o bonifikační práce na jejím území.⁵⁸³

Dne 24. prosince 1928 byl vydán zákon č. 3134, tzv. zákon Mussolini (*legge Mussolini*), vylepšený zákonem z 13. února 1933, který shrnoval předchozí nařízení týkající se bonifikačních prací; v jejich provádění bylo ještě více rozšířeno působení

⁵⁷⁸ „la possibilità di fissare alla terra quei lavoratori avventizi (braccianti) che, nella loro occupazione intermittente e randagia, alimentano oggi nelle campagne una continua inquietudine sociale.“ Bevilacqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 61.

⁵⁷⁹ Tamtéž, s. 62.

⁵⁸⁰ Guerrini, s. 103-104; Capitini Maccabruni, N., *La bonifica integrale fascista nel comprensorio grossetano*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986, s. 240.

⁵⁸¹ Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 56; Capitini Maccabruni, N., s. 232-233; Novello, A., s. 223-226.

⁵⁸² Capitini Maccabruni, N., s. 233-238, kde lze nalézt podrobnosti ke vzniku *Consorzio di Bonifica Grossetana*.

⁵⁸³ Guerrini, G., s. 104; Capitini Maccabruni, N., s. 234-235.

státu a obdobně i rozsah jeho zatížení. Přestože práce měly být především zaměřeny na Agro Pontino, významně se dotýkaly i všech ostatních bonifikačních oblastí (*comprensori di bonifica*), tedy i oblasti Maremmy.⁵⁸⁴

Roku 1934 došlo kvůli vlastníkům a jejich stále se prohlubujícího postižení trvající hospodářskou krizí k zpomalení či úplnému zastavení mnohých bonifikačních prací. Právě jejich neochota nadále se finančně podílet a neochota režimu jít příliš proti přáním těch, kteří byli jeho oporami, byly příčinami „porážky“ celkové bonifikace.⁵⁸⁵ Dalším faktorem majícím vliv na intenzitu prací a na výši státních dotací byla i větší zahraniční angažovanost italského státu a navyšování armádního rozpočtu.⁵⁸⁶ Přesto v oblasti Grosseta péčí *Consorzio Bonifica Grossetana* práce, ač v umenšené míře, pokračovaly i nadále.⁵⁸⁷

III. Po druhé světové válce

V poválečném období byla, i nadále převážně *Consorzi di bonifica*, udržována stávající vodní díla, prováděny a dokončovány bonifikační práce, kde to ještě bylo zapotřebí a na četných místech v rámci zintenzivňování zemědělské produkce k budování zavlažovacích systémů.⁵⁸⁸

Ještě po skončení druhé světové války v Itálii zůstávala rozsáhlá území (přibližně 2 miliony ha), na nichž převládala latifundia. Tuto situaci upravoval reformní zákon z roku 1948, který měl zajistit přerozdělení této půdy, která se měla dostat do rukou těch, kteří ji přímo obdělávali. Zákon z roku 1950, známý také jako „zákon oklešťování“ (*legge stralcio*) vyvlastňoval půdu 2805 majitelů latifundií, především v deltě Pádu, Maremmě (a to jak toskánské, tak její části v Laziu), Fucinu, Voltornu, Sele, Lucanii a v Molise, Puglii, na Sicílii a Sardinii (téměř 700.000 ha), která byla následně rozdělena 109.000 rodin. Přes značnou proměnu ve vlastnictví zákony samy nedokázaly, aby okamžitě vzrostl počet usedlostí na venkově, mnoho nových

⁵⁸⁴ Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 62-64; Barsanti, D., *La bonifica maremmana...*, s. 56; Serpieri, A., s. 137 a násl.; Novello, A., s. 271-272 a pozn. 297. Guerrini, G., s. 104, uvádí, že zákonem Mussolini byla státní dotace bonifikačních prací navýšena na 87,5 %.

⁵⁸⁵ Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 366.

⁵⁸⁶ Capitini Maccabruni, N., s. 246.

⁵⁸⁷ Guerrini, G., s. 107-110, kde lze nalézt i některé podrobnosti k prováděným pracím.

⁵⁸⁸ Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 64-71 a s. 387.

vlastníků i nadále spravovalo a obdělávalo své pozemky z větších center.⁵⁸⁹ Přesto postupně docházelo k tříštění velkých vlastnictví, k racionalizaci, zintenzivňování a specializaci v zemědělství.⁵⁹⁰

Roku 1954 bylo po nejnnutnějších poválečných opravách v Grossetu zdejším pracovištěm *Ufficio di Genio Civile* přikročeno k obnově naplavování na 1.000 ha bažiny. K vysoušení byla intenzivněji používána i čerpadla.⁵⁹¹

Nezanedbatelný význam, vedle již zmiňované pozemkové reformy, měla i aplikace nejnovějších technologií a strojů v zemědělské produkci, což umožnilo další intenzivnější zemědělské produkce a zvýšení výnosnosti půdy.⁵⁹²

Ještě po druhé světové válce byla Maremma považována za velmi zaostalou oblast, jejíž vývoj a podmínky (typy vlastnictví půdy a způsoby jejího obhospodařování) byly srovnatelné s těmi v jižní Itálii a na ostrovech.⁵⁹³

Přestože bonifikační práce na území Itálie se dají považovat za ukončené, není možné zanedbat údržbu těchto vodních děl, a to především z důvodu, tolikrát již prověřených v minulosti, více než pravděpodobné možnosti návratu daných oblastí k původnímu neuspořádanému stavu. Současné intenzivní zemědělství se ovšem nemůže spokojit s pouhou údržbou stávajících děl, ale je nuceno řešit i nové a mnohdy velice obtížné problémy. Jedná se například o nutnost snižování nákladů, a to i přes rostoucí cenu pracovní síly a provozu potřebných strojů, udržení pozitivních výsledků uskutečněných bonifikačních prací, ale i o další zvýšení produktivity krajiny.⁵⁹⁴ K těmto tradičnějším problémům se řadí i zcela nové, jako například pronikání slané vody hluboko do vnitrozemí prostřednictvím systémů kanálů zbudovaných pro bonifikaci krajiny, jako se tomu děje například právě v Maremmě Grossetaně.⁵⁹⁵

Se změnou přístupu ke krajině, rozvojem turismu a podobně došlo i ke změně pohledu na zbývající bažinaté oblasti. Ty se staly centry přírodovědeckého zájmu, byla jim přiznána zvláštní hodnota, jakožto lokalitám se specifickou flórou a faunou. Nutnost opatrování a uchování zbývajících bažin se projevila v Toskánsku nejprve

⁵⁸⁹ Sereni, E., s. 440-442; Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 298. Ke změně vlastnictví půdy a jeho mobility související s těmito zákony více viz tamtéž, s. 298-301, či Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 71-73.

⁵⁹⁰ Rombai, Geogr. st., s. 301; Barsanti, D., *La bonifica maremmana ...*, s. 59-60.

⁵⁹¹ Guerrini, G., s. 110-111.

⁵⁹² Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 73; Fonnesu, I., Guarducci, A., Rombai, L., s. 305-306.

⁵⁹³ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 297-298.

⁵⁹⁴ Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), s. 74-76

⁵⁹⁵ Ing. Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana*.

regionálním zákonem č. 52 z 29. června 1982 a následně celoitalským zákonem z 27. června 1985, č. 312. Do dnešních dní se uchovaly pozůstatky po rozsáhlejších bažinatých oblastech v následujících lokalitách, jmenovaných od severu k jihu: Lago di Porta, Lago di Massaciuccoli, Padule di Bolgheri, Padule di Diaccia-Botrona, Padule della Trappola, Lagune di Orbetello, Lago di Burano, Lago di Bientina, Lago di Sibolla, Padule di Fucecchio a Laghi di Montepulciano e di Chiusi.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia ...*, s. 155-158, kde jsou k jednotlivým lokalitám uvedeny i některé základní charakteristiky.

Závěr

Zlepšování životních podmínek člověka je namáhavá a zdlouhavá činnost, jejíž kladný výsledek na počátku bývá jen málokdy jistý. Stejně tak tomu bylo, jak se snažila ukázat má diplomová práce, v případě toskánské Maremmy.

Roky dřiny mohla zmařit jediná povodeň, jediná změna postoje vlády či místních vlastníků. Přesto boj se skutečně obtížnými podmínkami nebyl vzdán a lidé v oblasti se, i v dobách, které bonifikačním pracím nepřály, snažili v oblasti přežít a uživit sebe a své rodiny.

Období, kdy vládci Maremmu ponechávali jejímu osudu, či se soustředili pouze na krátkodobé zisky, tedy právě na pastevectví a rybolov na úkor zemědělství, se před nástupem Lotrinských jen na krátko střídala s těmi, kdy byly činěny pokusy měnit katastrofální podmínky oblasti k lepšímu. Nesoustavnost těchto pokusů ovšem nepřinesla, a ani nemohla, trvalé výsledky; oblast i nadále stagnovala, podmínky se spíše zhoršovaly, klesala důvěra lidí ve vládce a jejich úředníky.

Medicejští pojímali bonifikační práce jako dílo ve státním zájmu, respektive v zájmu jedné skupiny obyvatel oproti zájmům jiných; jejich bonifikační zásahy byly spíše příležitostnými, nahodilými pracemi, a to jen v situacích, kdy se to již déle nedalo odložit. Zcela odlišný byl přístup Lotrinských.⁵⁹⁷

Naděje vkládané do nové dynastie nebyly zklamány. Nejprve byly vydávány zákony, které měly podnítit aktivitu místních. Poté, co se tyto projeví jako ne zcela dostačující, přistoupili Lotrinští, zvláště pak Leopold II., k aktivní intervenci státu. Leopold II. začal sám organizovat a financovat bonifikační práce, snažil se ozdravit nemocné oblasti Toskánska, především Maremmu, kterou romanticky miloval.

Pro Petra Leopolda to byl způsob, jak podpořit svobodný rozvoj produkčních sil Toskánska. Pro Leopolda II. byly ještě něčím významnějším: bonifikační práce podle něj vždy náležely do kompetencí státu, byly výrazem solidarity vůči méně šťastným oblastem, vůči obyvatelstvu sužovanému malárií, ale zároveň byly způsobem, jak dát obživu zástupům nezaměstnaných, byly pojímány jako součást civilizačního poslání.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“* ..., s. 152.

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 152.

A přesto, že práce oproti očekávání postupovaly pomaleji a byly obtížnější, bylo zřejmé, že znamenají nastolení cesty správným směrem. Leopold II., ač mnohými označován za neschopného, dokázal uvést v pohyb a po celou dobu své vlády udržet v činnosti základní linii své vlády – bonifikační práce vedoucí ke zlepšení životních podmínek mnoha oblastí.

Tato trvalost péče a překonávání obtíží s tím spojených jsou úctyhodné a nemělo by na ně být zapomenuto. Přesto se o to mnozí, nebo alespoň o umenšení jejich významu, po odchodu Lotrinských pokoušeli. Motivem však byly spíše jejich politické názory či osobní antipatie či spory s těmi, kteří se na provádění Leopoldova díla podíleli.

Čas ukázal, že nově sjednocený italský stát nebyl schopen pouhým vznikem, jak si mnozí naivně mysleli, zlepšit životní podmínky všech svých obyvatel. Trvalo mu poměrně dlouho, než přišel s vlastními aktivitami v oblasti bonifikací. Vodní díla vytvořená před jeho vznikem, až na oblast Popadí, nikdo příliš udržoval, takže chátrala a stávala se nefunkčními. O to těžší bylo jejich obnovování.

Nezájem vlád sjednoceného italského státu mnoha lidem dával vzpomínat na mladého vládce, který se zcela ponořil do snahy zlepšit obtížné podmínky Maremmy, kterou miloval a jejíž ozdravení se stalo hlavní linií jeho vlády. Lidé vzpomínali na šťastnější období před sjednocením, kdy v Toskánsku vládl rod Lotrinský a především Leopold II.⁵⁹⁹

I toto poslední pozastavení v bonifikačních snahách je důkazem nutnosti neustálého pokračování v nich, respektive alespoň udržování vodních děl k tomu určených. Od té doby jen v průběhu obou světových válek došlo k umenšení, někdy až pozastavení této činnosti.

Fašistický režim se ve 20. a zvláště 30. letech postaral svými nařízeními a dotacemi o dokončení většiny bonifikací. Tato „nová“ území jsou od té doby intenzivně zemědělsky využívána. Maremma je od dokončení bonifikačních prací jednou z nejurodnějších oblastí Toskánska.

Při hodnocení výsledků bonifikačních prací není možné nevzpomenout na množství lidí, které tuto snahu zaplatili životem; mnoho jich padlo za oběť malárii, jiní zmijím, tarantulím, s nimiž se setkali ve volné krajině, jiní přišli o to nejcennější

⁵⁹⁹ Imberciadori, I., *Amiata e Maremma ...*, s. 337.

v rozbouřených vodách rozvodněných řek, zemřeli zimou, hladem, na následky pracovních úrazů.⁶⁰⁰

Změna postoje ke zbývajícím malým plochám bažin ve druhé polovině 20. století a jejich přeměna na rezervace či chráněná území, kde, někdy i uměle, je udržován jejich „původní“ stav, je důkazem snahy o poznání nejen jejich důležitosti z hlediska specifické flory a fauny, ale o významu bonifikace. Tento význam, velikost této změny, a snad i trochu její obtížnost, si může uvědomit každý, kdo sleduje rozdíl mezi krajinou chráněného území a tou intenzivně zemědělsky využívanou, tedy mezi s vodními plochami s brodícími se volavkami střídanými trsy a ostrůvky travin a krajinou s pravidelnými liniemi brázd, zavlažovacími systémy a usedlostmi, dva tak odlišné světy mnohdy oddělené pouhou hrází.⁶⁰¹

⁶⁰⁰ Guerrini, G., s. 120.

⁶⁰¹ Pro představu o této rozdílnosti viz obr. 45-50.

Resume

From the Neolithic Period people have always had a tendency to ameliorate their life conditions. This was much more difficult in areas with unfavorable conditions caused by the hydro-geological ordering of terrain and the presence of malaria as in Tuscany costal swamps called Maremma.

In this country people have managed to ameliorate their conditions for thousands of years. It was possible for people to improve them during the Etruscan and Roman periods, but after the fall of the Roman Empire during Barbaric incursions everything started to worsen. There was no labor force to maintain existing hydraulic structures, so people preferred to move to more secure zones in higher altitudes to life in plains. During the Middle Ages large plains of Maremma became a zone of seasonal shepherds nearly without agriculture, where its large swampy lakes were used for fish farming. This was, along with the presence of malaria, one of the major causes of progressive lifelessness of this fertile land. There was no change after the conquest of Siena and its territory (included Maremma) by Florence of Cosimo I. The Medici Grand-Dukes preferred to utilize Maremma as before – to levy taxes on shepherds (so called *Dogana dei Paschi*), hire lakes for fishing - mostly in Lago di Castiglione, and in this way to receive a lot without spending much money. Some of them, as Cosimo I., Francesco I. and Ferdinando I., managed to ameliorate conditions of Maremma by constructing some canals or other hydraulic structures, but it was done without any planning and every such change could not interfere with interests of farmers, shepherds and fishermen, so in the end everything was functionless. At the end of the Medici government all these factors contributed to Maremma's desolation: the territory was in a total hydrological disorder, it was nearly uninhabited, its economy and agriculture were nonexistent, whoever came to Maremma ran a high risk of contracting malaria.

With the new dynasty came a great hope. The Habsburg-Lotringen Grand-Dukes took more care of Tuscany than anybody before them. It started just in the period of regency established by Francesco Stefano (Emperor of Holy Roman Empire). The most important things of this period for the future were that different

commissions were sent to Maremma to investigate its conditions and to think about their improvement. Every commission had to present its suggestions.

Pietro Leopoldo (Leopold II. as Emperor of Holy Roman Empire), one of the most important enlightened governors in Europe did much more. Many statutes were issued during his government to encourage free development of the whole of Tuscany and especially of Maremma (he created a new dependency named *Provincia Inferiore Senese* there in 1766 to have a possibility to resolve its problems) in accordance with the theories of physiocracy. In this period the work of Leonardo Ximenes was very important in terms of hydraulic engineering. He started the bonification of Lago di Castiglione in Maremma by colmatage, a method first described by Leonardo da Vinci, mostly utilized in Tuscany, but not only there.

During the reign of Ferdinando III., disturbed by the events of the French Revolution, nearly nothing was done in the sphere of work of bonification and unfortunately the existing structures were kept up insufficiently.

The government of Leopoldo II., who started the biggest colmatage in the European history in 1828, brought great changes. The sanitation of “ill Maremma” became the guideline of his policy. Every year during the period from October to April under the leadership of the hydraulic engineer Manetti thousands of laborers worked on the projects of bonification of Maremma. This time they worked not only on the hydrological ordering but contemporaneously on building roads, hospitals, houses, schools etc. to generally resurrect the territory. During the work the government took care of the laborers health and their needs as well. Doctors delegated in Maremma managed to resolve causes of malaria and just in 1830’s they tried to cure this horrible fever by quinine. However, they did not agree on its effectiveness.

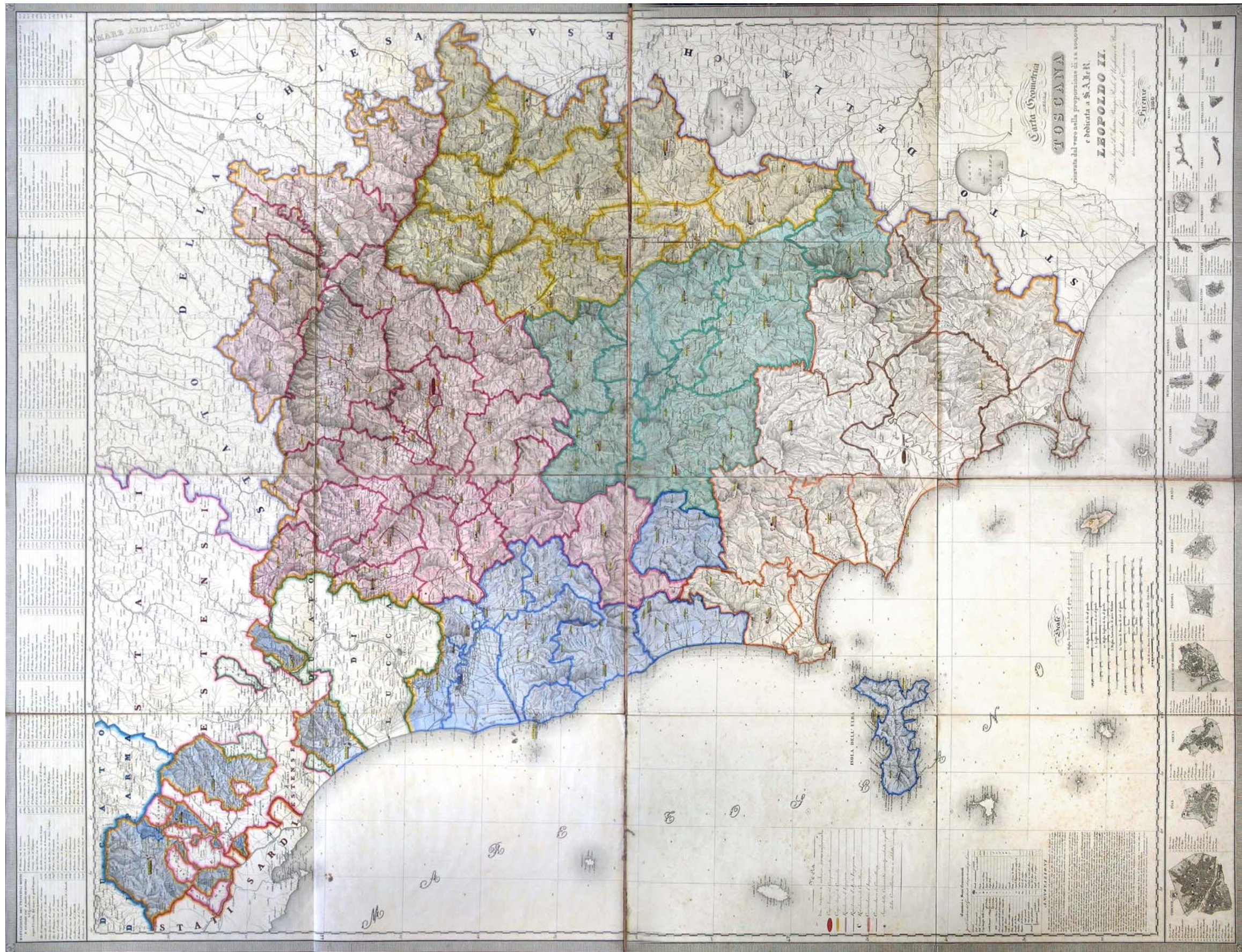
A lot was done during the government of the last Grand-Duke, but bonification by colmatage needed longer time to be completed on the whole territory. That happened in 1920’s and 1930’s under the fascistic policy of agricultural development. Italy has also learned from the past that is important never to neglect the maintenance of hydraulic structures because it can cause retrogression of swaps in bonificated territories.

Thanks to such a hard and difficult work of bonification Maremma has become one of the most fertile zones of Tuscany.

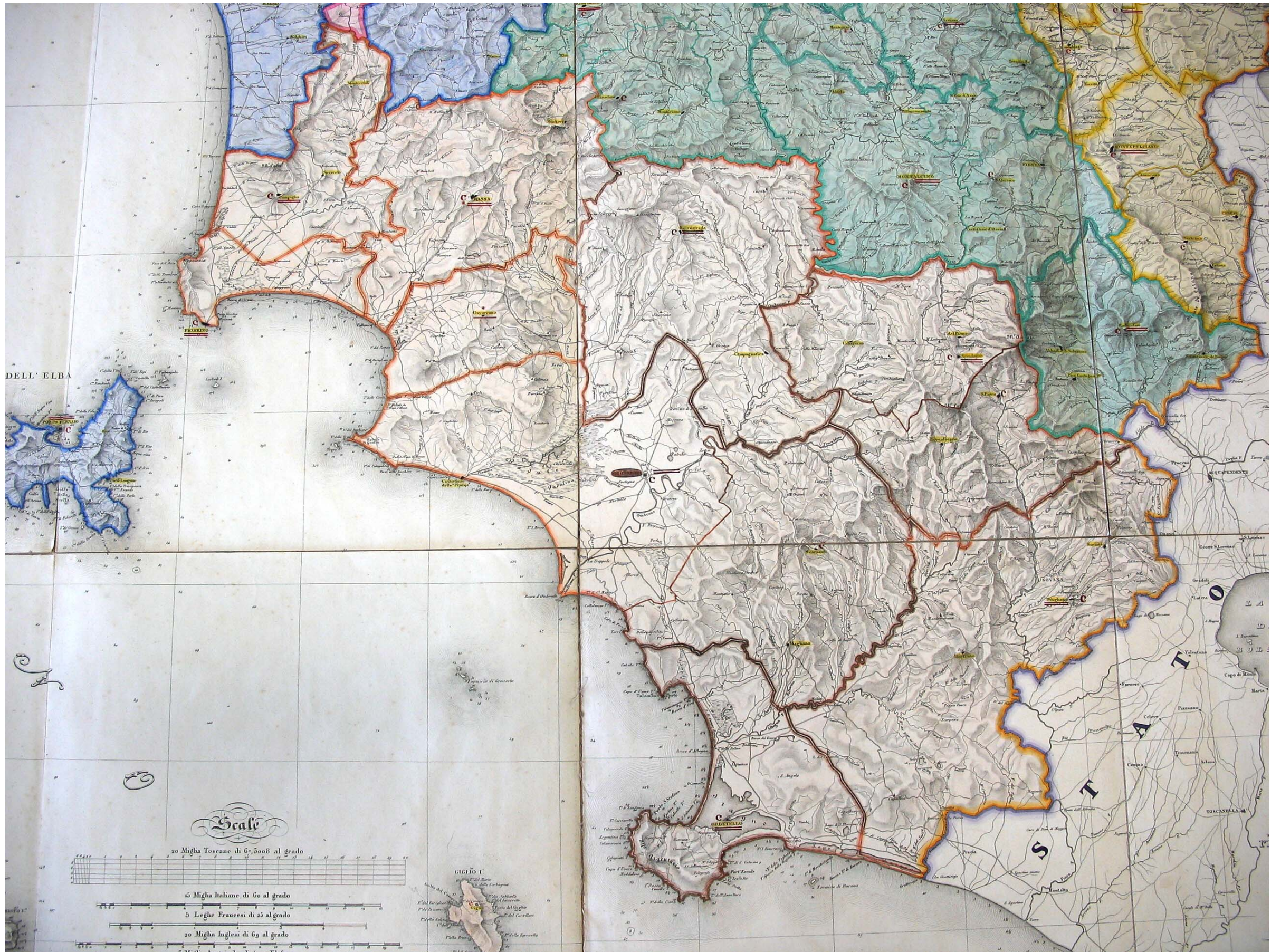
Obrazová příloha

Z důvodu velmi přísné legislativy v oblasti autorských práv a možnosti kopírování platné v Itálii upozorňuji čtenáře, že není možné vytvářet kopie, zvláště pak obrazové přílohy. Děkuji za pochopení.

Warning: Due to valid rigorous legislature on copyright and possibilities of copying in Italy, it is strictly forbidden to make copies of this material, especially of images in the supplement (*Obrazová příloha*). Thank you for your understanding.

Obr. 1 – Carta geografica della Toscana, Inghirami, 1830

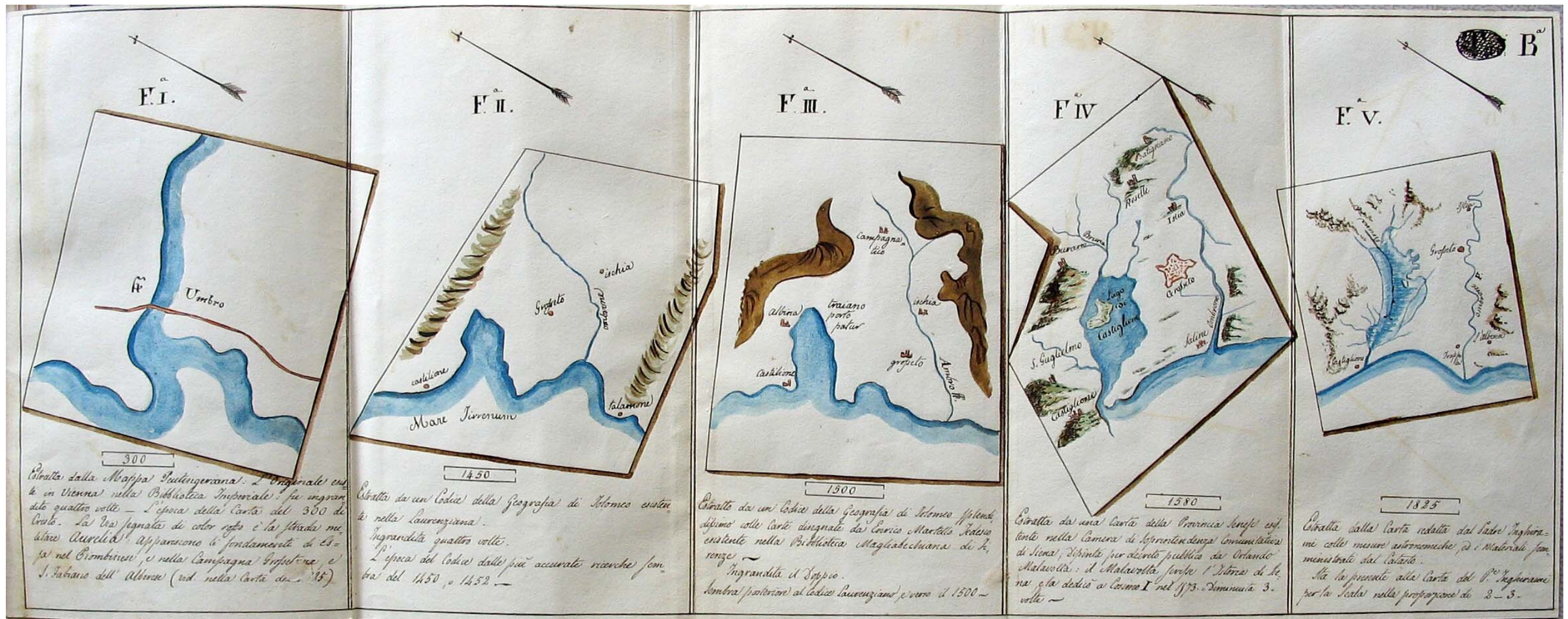
Obr. 2 – Carta geografica della Toscana – detail Provincia Inferiore Senese, Inghirami, 1830

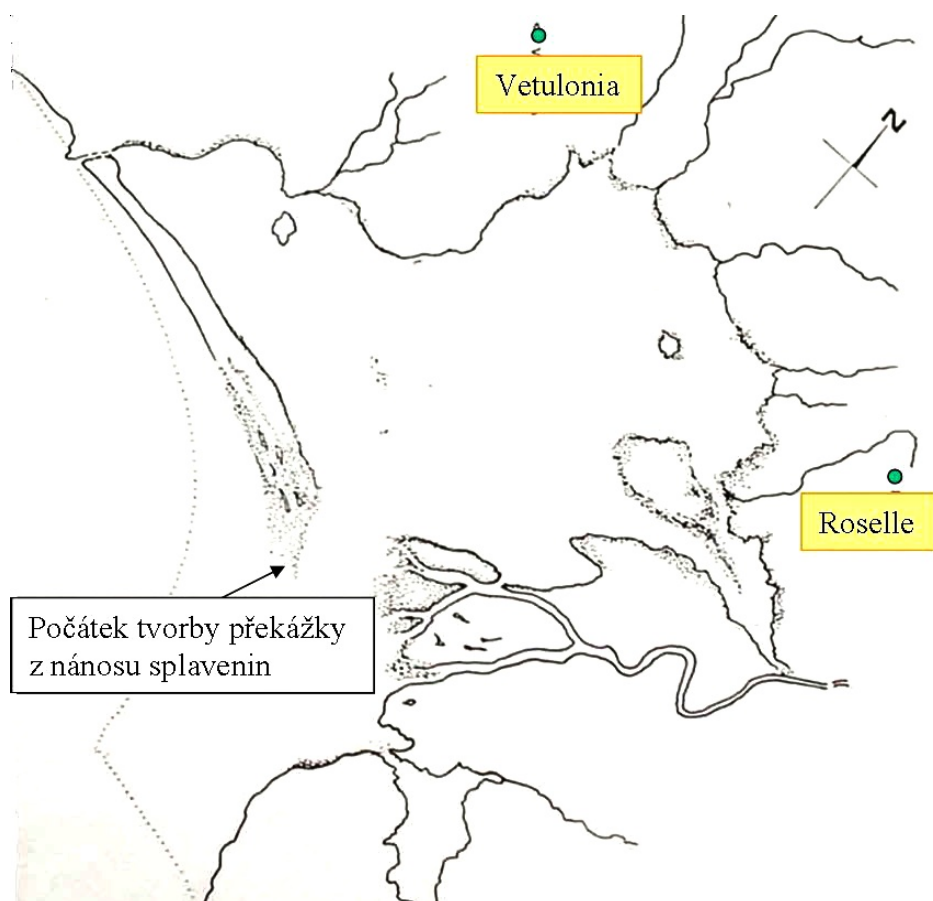
Obr. 3 – Rozdělení *Provincia Inferiore Senese* na jednotlivé *comuni* v současnosti

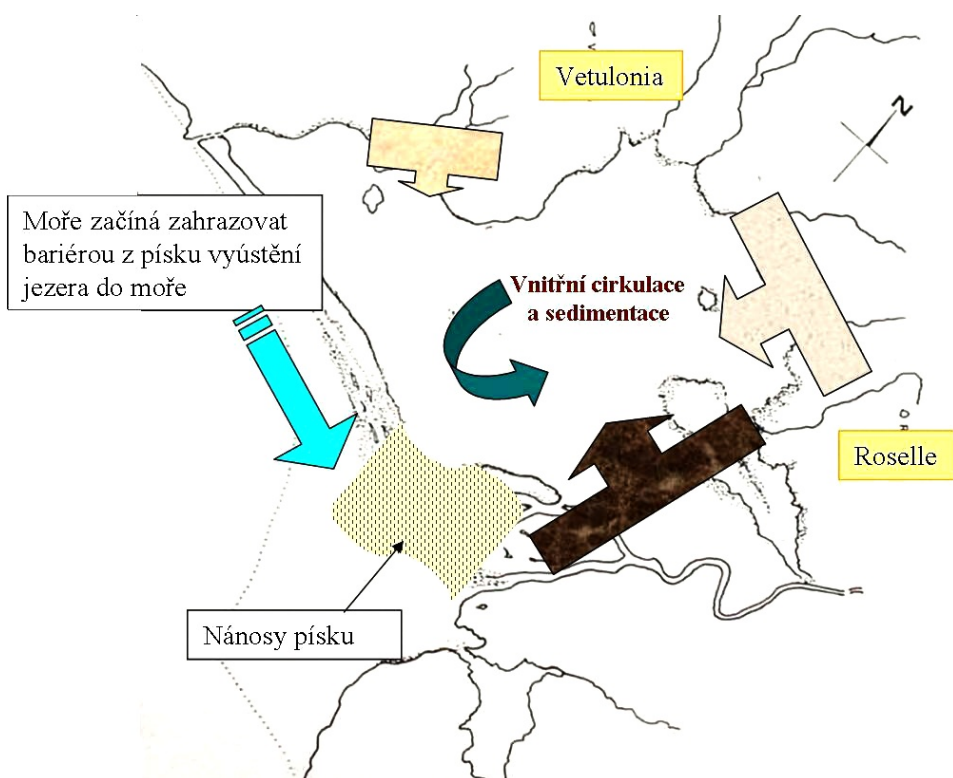
Obr. 4 – Mapka bažin a vodních ploch v Maremmě v polovině 18. století

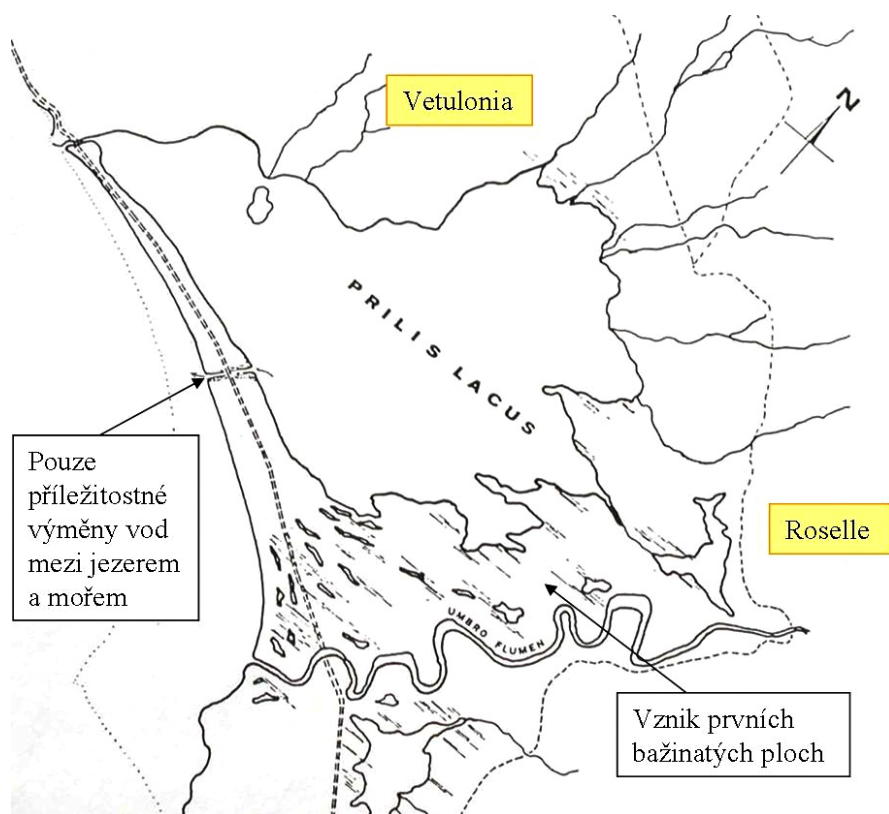
Obr. 5 – Schéma vývoje Lago di Castiglione v letech 300 – 1825, Fossombroni

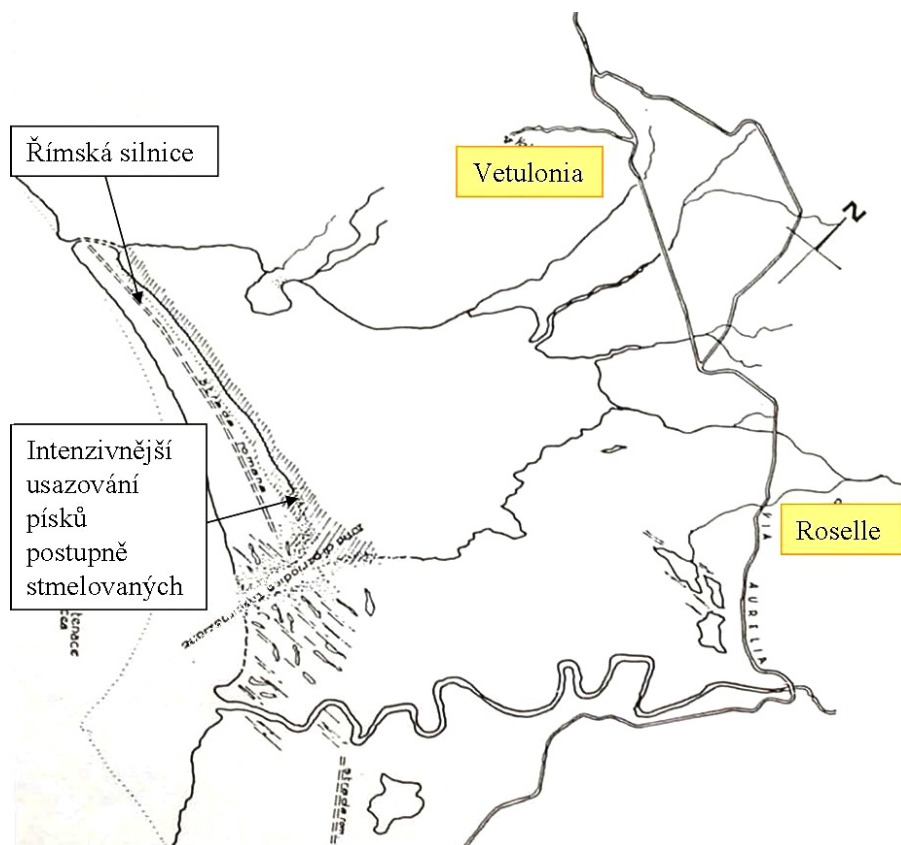
Obr. 6 – Schéma geomorfologického vývoje Lago di Castiglione, 7.–6. století př. n. l.

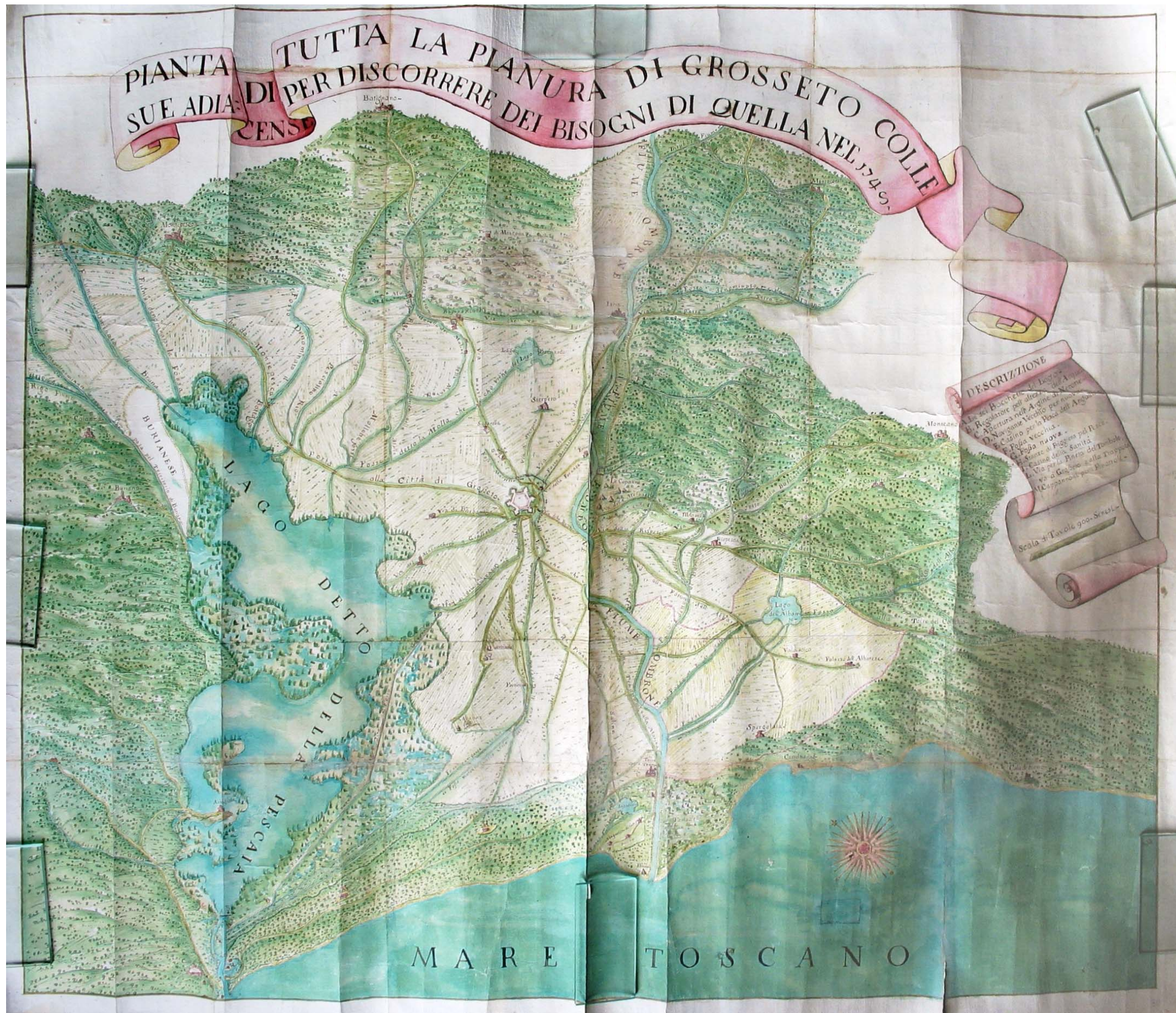
Obr. 7 – Schéma geomorfologického vývoje Lago di Castiglione, schéma příčin vzniku Lago Prile v 7.–6. století př. n. l.

Obr. 8 – Schéma geomorfologického vývoje Lago di Castiglione, 1. století n. l.

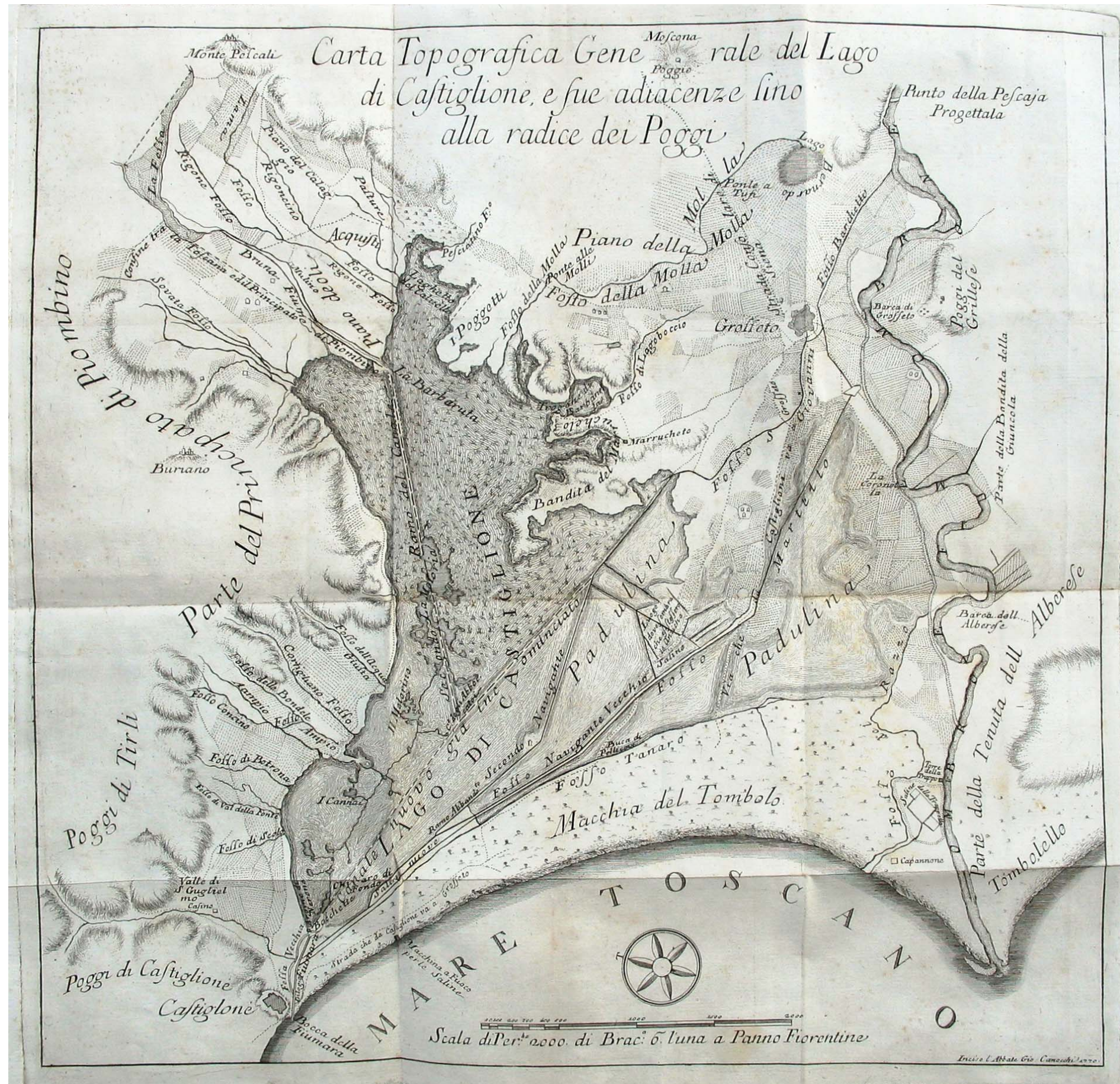
Obr. 9 – Schéma geomorfologického vývoje Lago di Castiglione, 5. století n. l.

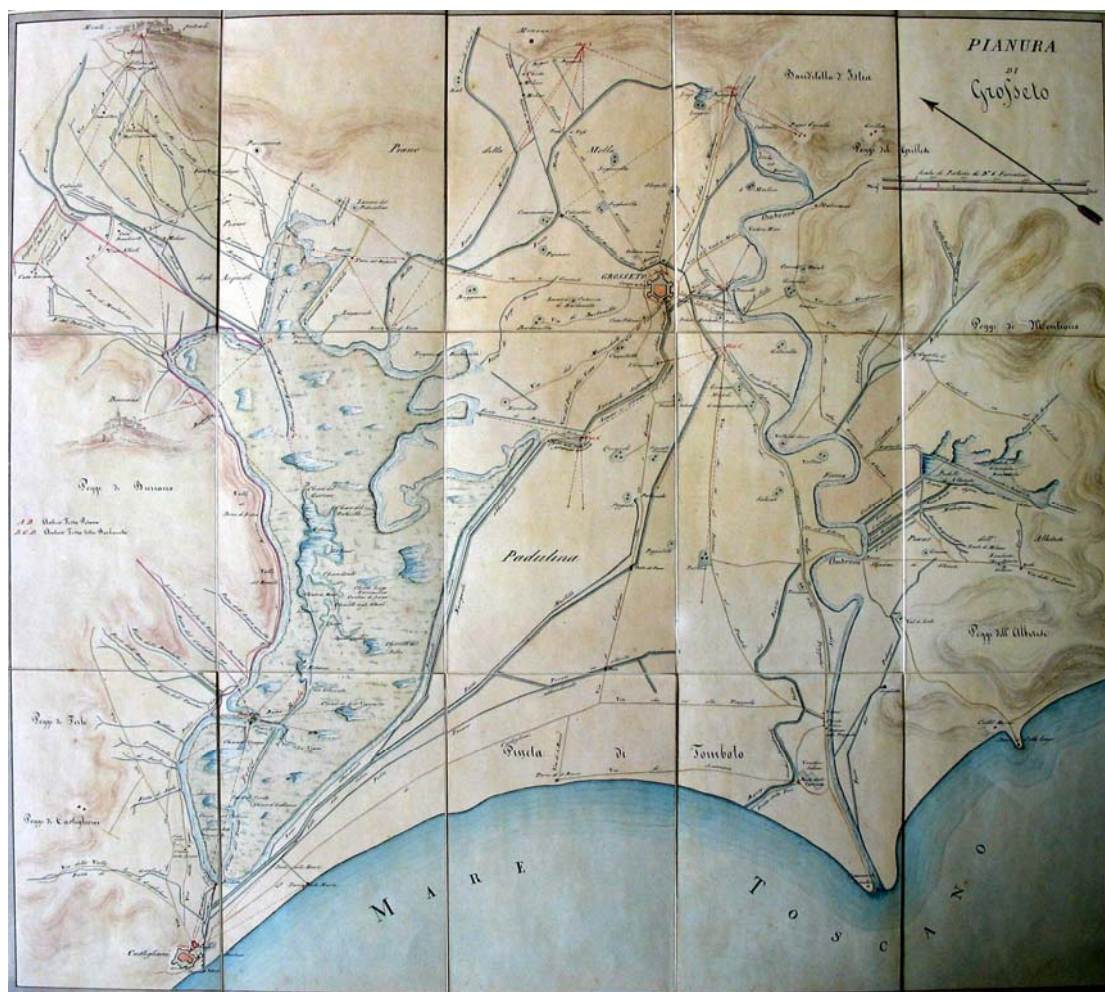
Obr. 10 – Mapa Pianura di Grosseto a okolí, 1748

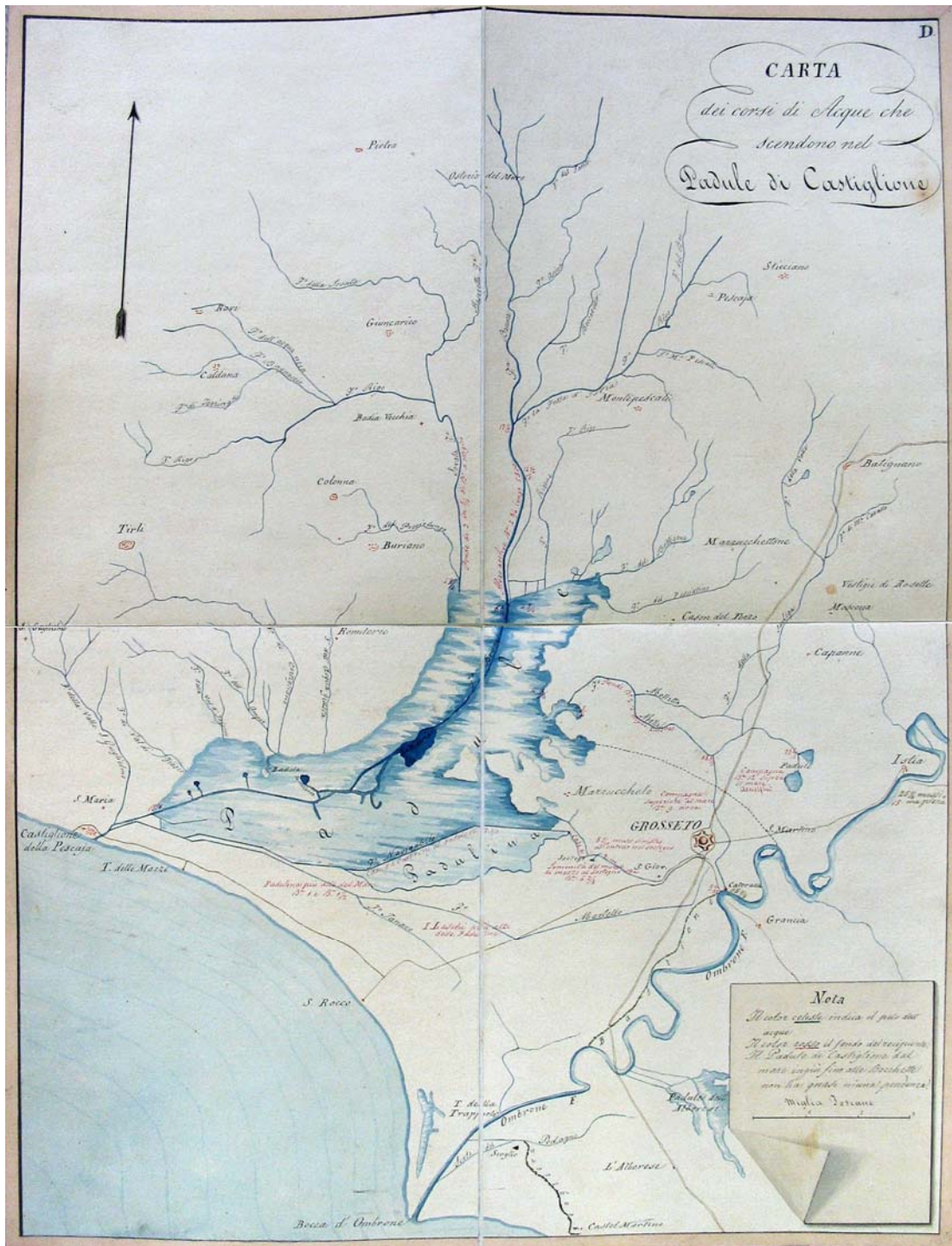
Obr. 11 – Mapa Potesteria di Grosseto, Morozzi, 2.polovina 18. století

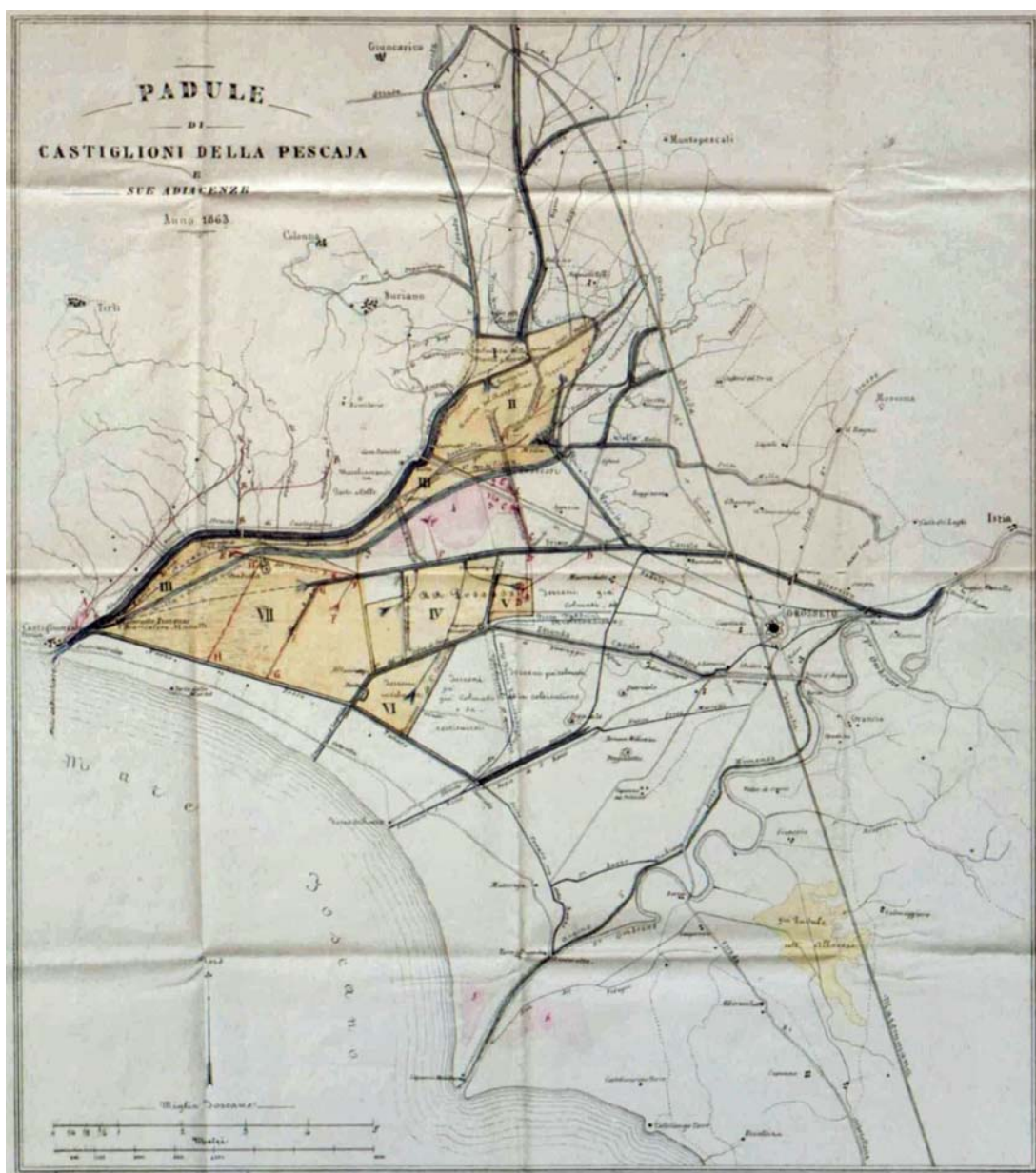
Obr. 12 – Mapa Lago di Castiglione a okolí, Ximenes, 1769

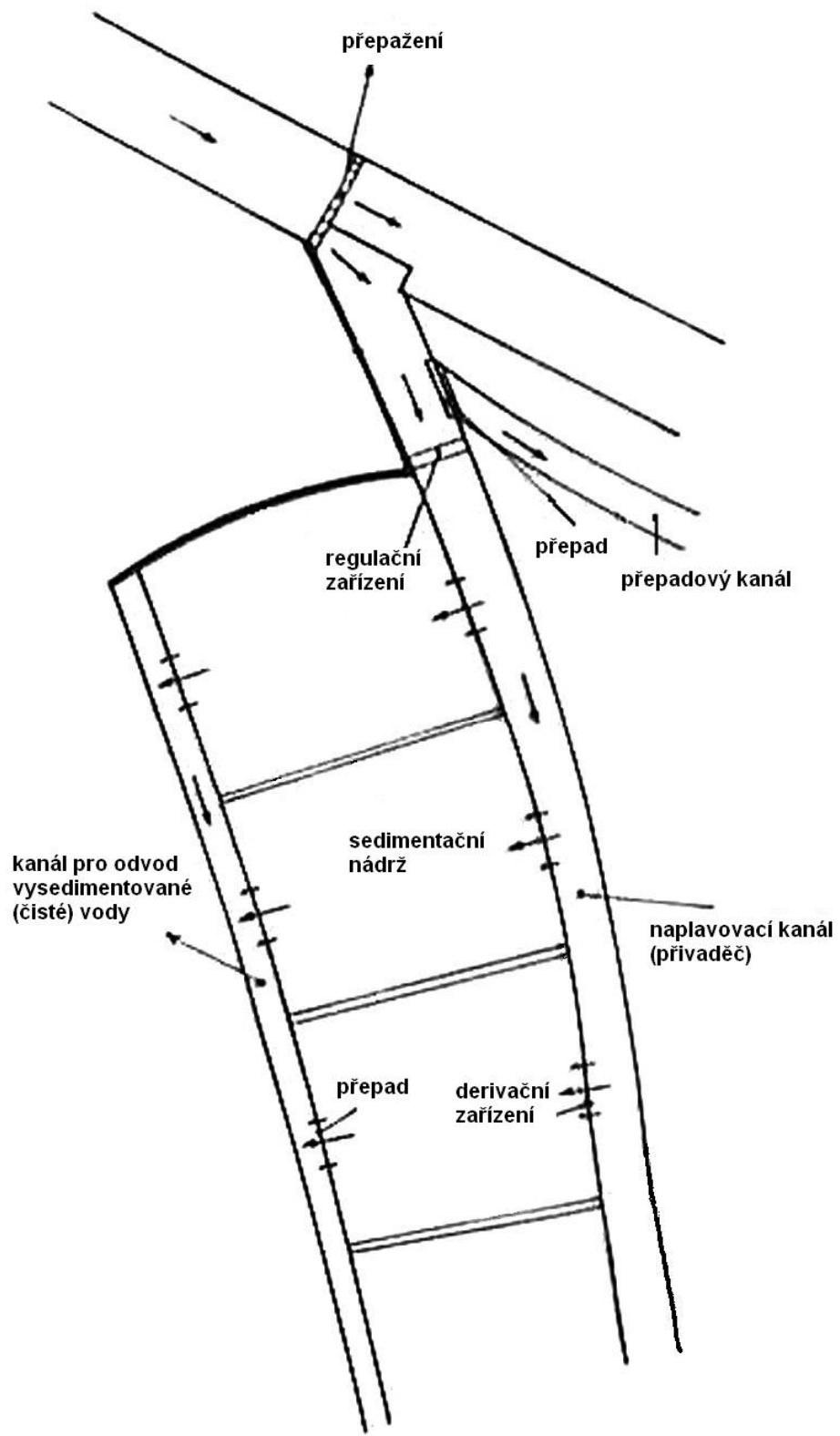
Obr. 14 – Mapa Lago di Castiglione a okolí vytvorená pro Fossombroniho cestu do oblasti roku 1828

Obr. 15 – Hydrologická mapa Lago di Castiglione a okolí, Fossombroni, 1829-30

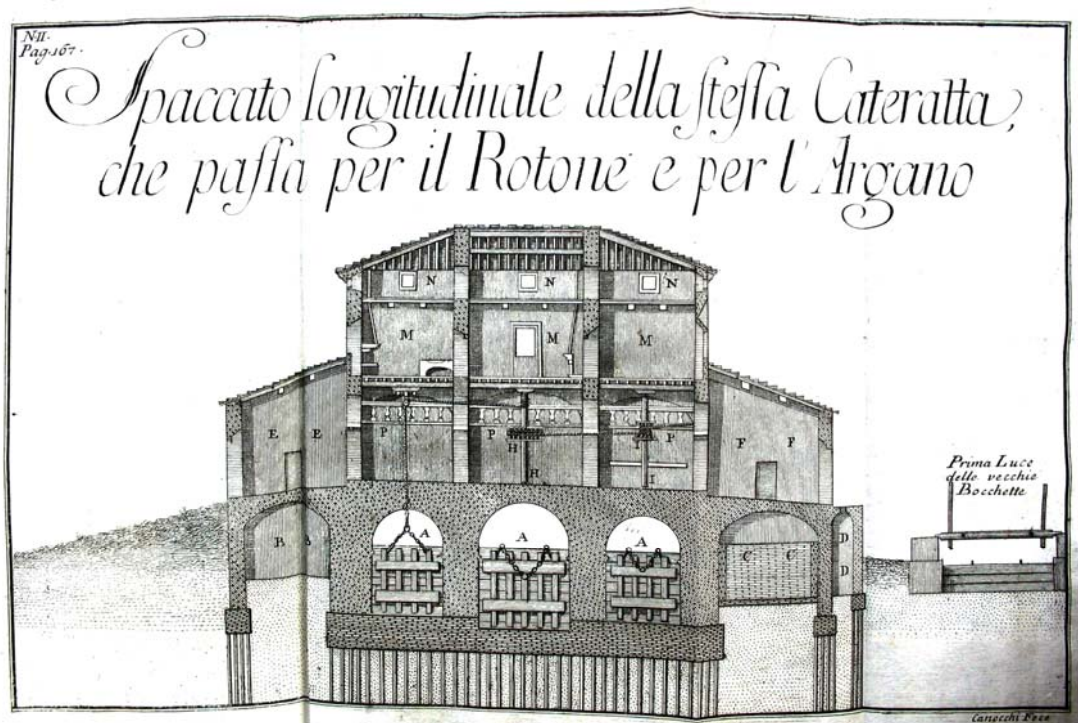
Obr. 16 – Mapa Lago di Castiglione a okolí z roku 1863

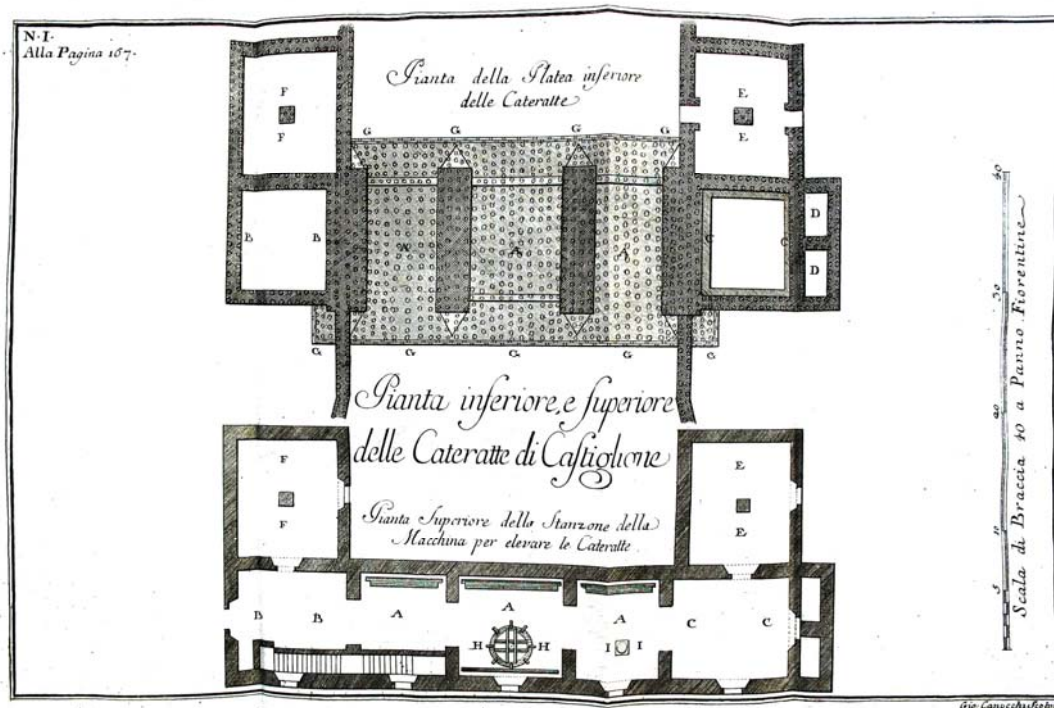
Obr. 17 – Schéma uspořádání kanálů pro naplavování a sedimentačních nádrží

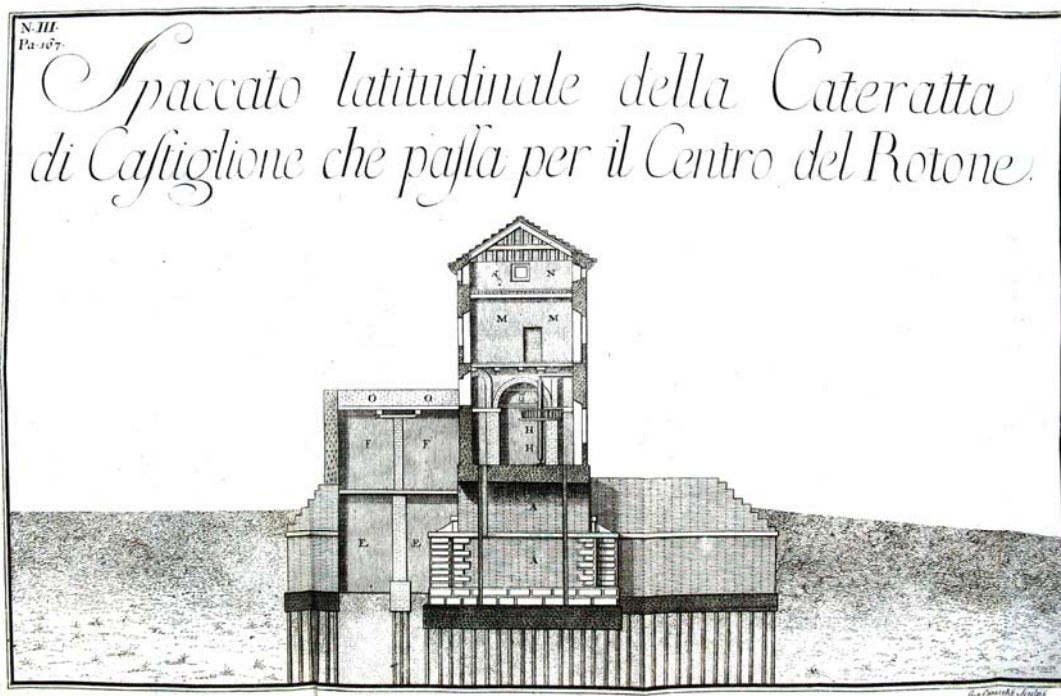
Obr. 18 – Průčelí stavidlového objektu zvaného *Casa Rossa*, Ximenes, 1769

Obr. 19 – Příčný řez stavidlovým objektem zvaným *Casa Rossa*, Ximenes, 1769

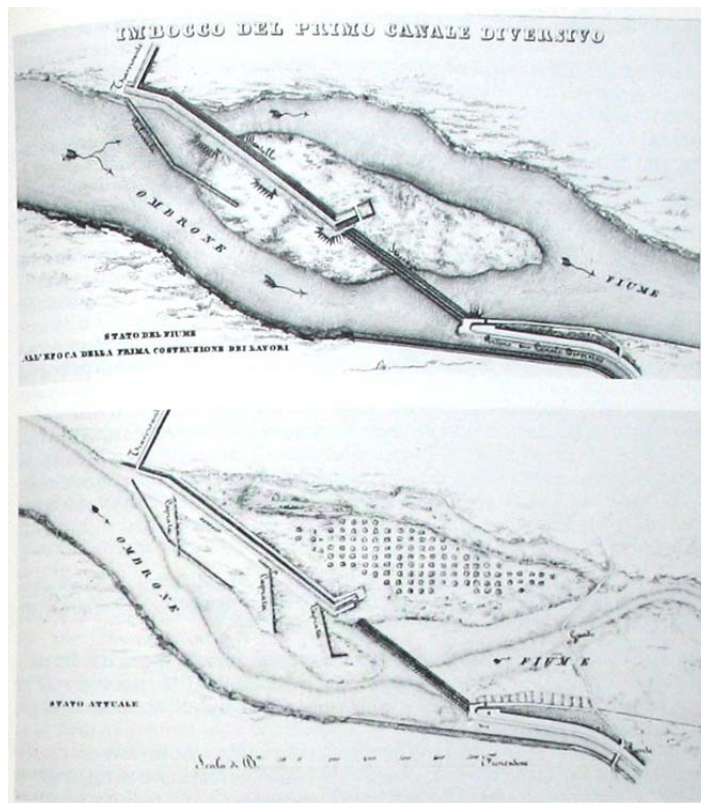
Obr. 20 – Půdorys stavidlového objektu zvaného *Casa Rossa*, Ximenes, 1769

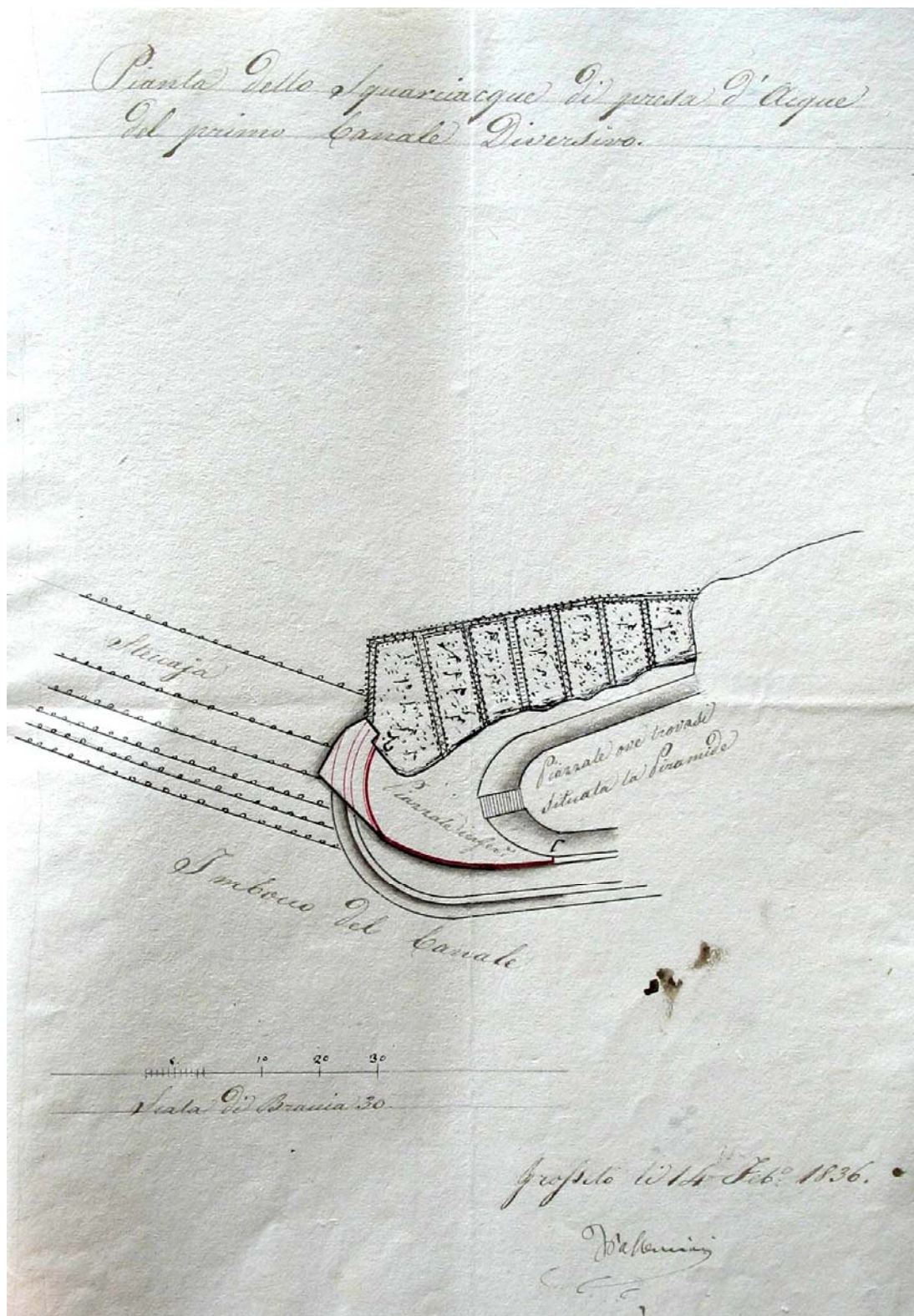
Obr. 21 – Boční řez stavidlovým objektem zvaným *Casa Rossa*, Ximenes, 1769

Obr. 22 - Přehrazení řeky Ombrone pro odklon části vod do Primo Diversivo, Angiolini, 1830

Obr. 23 – Přehrazení řeky Ombrone pro odklon části vod do Primo Diversivo, nahoře stav na jaře 1830, dole stav z roku 1838

Obr. 24 – Nákras přehrazení Ombrone a odklonění vod do Primo Diversivo,
 Passerini, 1836

Obr. 25 – Současný stav přehrazení Ombrone, 2005

Obr. 26 – Pohled na cippus zbudovaný u příležitosti otevření Primo Diversivo s částí přepažení Ombrone, 2005

Obr. 27 – Momentka z otevření Primo Diversivo, Angiolini, 1830

Obr. 28 – Stavidlový objekt zbudovaný na Primo Diversivo, 2005

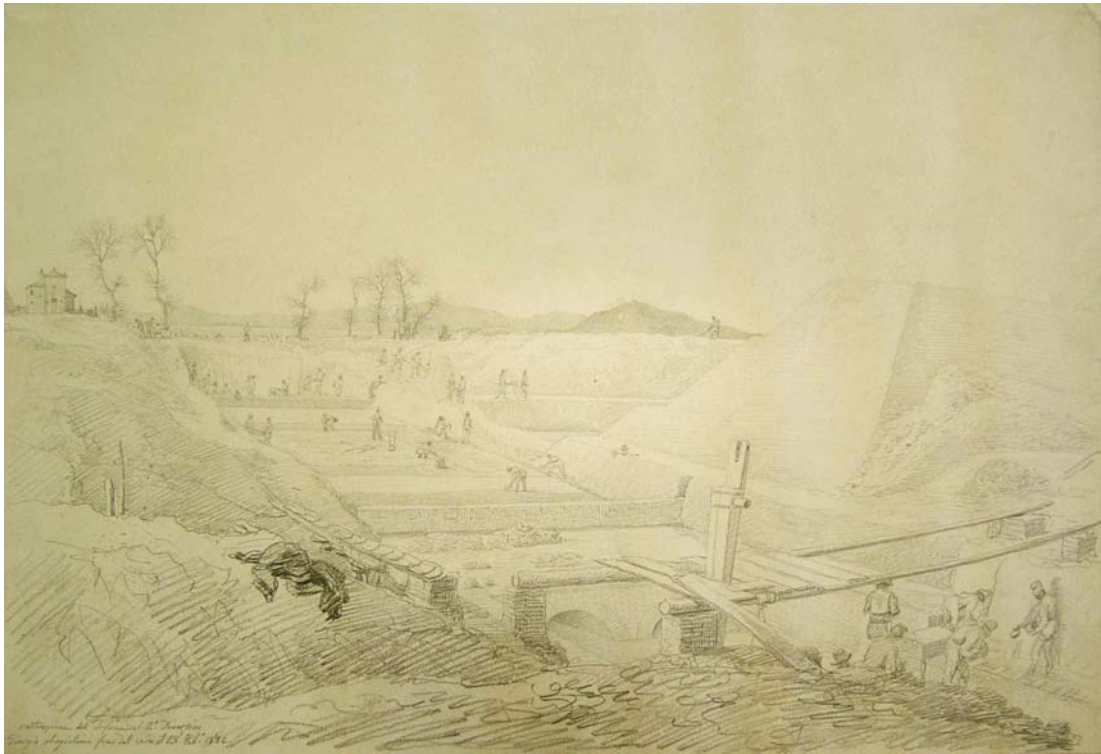
Obr. 29 – Pohled z hráze na Primo Diversivo poblíž vyústění, Angiolini, 1830

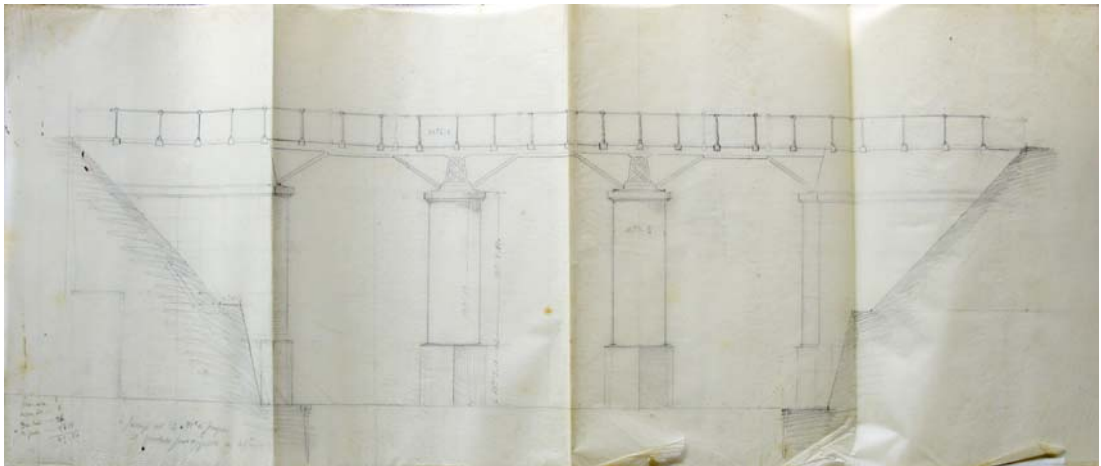
Obr. 30 – Vyústění Primo Diversivo, Angiolini, 1830

Obr. 31 – Pohled na Secondo Diversivo z opěrné hráze, Angiolini, 1832

Obr. 32 – Stavba napaječe pro Secondo Diversivo, Angiolini, 1832

Obr. 33 – Náčrt mostu s dřevěnou mostovkou přes Secondo Diversivo, 1838

Obr. 34 – Pohled na most přes Secondo Diversivo, 2005

Obr. 35 – Pohled na kanál Trasversante v Padule di Castiglione, Angiolini, 1832

Obr. 36 – Otvírání vysoušecího kanálu, *Essicatore*, v Padule di Alberese, Angiolini, 1832

Obr. 37 – Uzávěrový objekt s mostovkou při vyústění kanálu S. Leopoldo, pohled od moře, 2004

Obr. 38 – Soutok kanálu Fossa a řeky Bruny, Angiolini, 1837

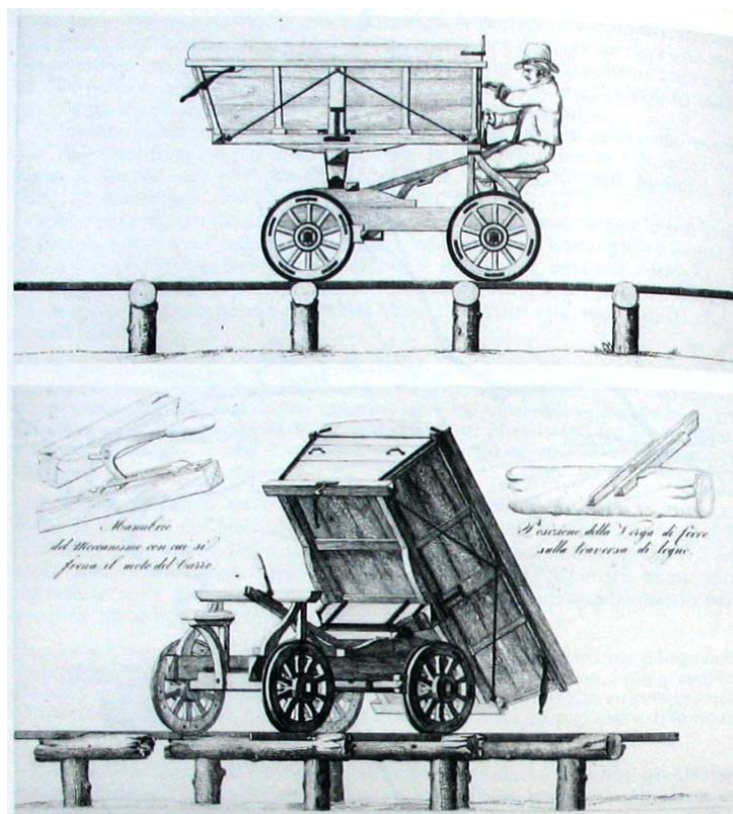
Obr. 39 – Pohled na regulovanou řeku Bruna, 2004

Obr. 40 – Chýše pro pastevce či dělníky, zde Capanna di Marrucheto,
Angiolini, 1832

Obr. 41 – Archeologické vykopávky v průběhu prací na kanálu Molla,
Angiolini, 1832

Obr. 42 – Nákres výklopných vozíků navržených Manettim, 1. polovina 19. století

Obr. 43 – Výroba proutěných košů (*capriate, panier*) pro korekce proudů vody, Angiolini, 30. léta 19. století

Obr. 44 – Pohled na rezervaci Diaccia-Botrona z Castiglione della Pescaia, rok 2004

Obr. 45 - Pohled na rezervaci Diaccia-Botrona, 2004

Obr. 46 - Pohled na rezervaci Diaccia-Botrona, 2004

Obr. 47 – Volavky v rezervaci Diaccia-Botrona,

Obr. 48 – Vodní plochy v rezervaci Diaccia-Botrona, 2004

Obr. 49 – Oddělení obdělávané plochy a bažin rezervace Diaccia-Botrona, 2004

Obr. 50 - Oddělení obdělávané plochy se zemědělskou usedlostí a bažin rezervace Diaccia-Botrona, 2004

Zdroje obrazové přílohy

Národní archiv v Praze, Rodinný archiv toskánských Habsburků

Sbírka map, inv. č. 392 - obr. 1,2

Sbírka map, inv. č. 573 - obr. 13

Ferdinando IV., sign. 38 K, ins. 485, č. 579 - obr. 16

Sbírka fotografií, grafiky a tisků, Angiolini, sign. 6/6 - obr. 22, sign. 6/8 - obr. 27, sign. 6/13 - obr. 29, sign. 6/14 - obr. 30, sign. 6/12 - obr. 31, sign. 6/2 - obr. 35, sign. 6/11 - obr. 32, sign. 6/15 - obr. 36, sign. 6/18 - obr. 38, sign. 6/5 - obr. 40, sign. 6/9 - obr. 41, sign. 6/16 - obr. 43

Archivio di Stato di Firenze

Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 142 - obr. 14

Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 145 - obr. 15

Uffizio del Buonificazione delle Maremme, Rapporti alla Segreteria di Finanze, p. 2, Rapporti 1835-1836, Rapporto n. 14 - obr. 24

Uffizio del Buonificazione delle Maremme, Rapporti alla Segreteria di Finanze, p. 2, Rapporti 1837-1838, Rapporto n. 28 - obr. 33

Segreteria di Gabinetto Appendice, f. 144 - obr. 5

Archivio di Stato di Siena

Quattro Conservatori, serie XXXIV – Piante - obr. 10

Piante Morozzi - obr. 11

Bellucci, P., *I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere*, Firenze 1984, s.234 - obr. 4, s. 288 - obr. 42, s. 289 - obr. 23

Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quasi si aggiungono quattro perizie intorno alle operazioni della Pianura Grossetana ed all'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù, Matematico di Sua Altezza Reale*, Firenze 1769 - obr. 12, 18, 19, 20, 21

Prezentace *Le Technique, la bonifica, il recupero territoriale*, Ing. Roberto Tasselli, *Consorzio della Bonifica Grossetana* - obr. 6, 7, 8, 9, 17

<http://brunelleschi.imss.fi.it/ist/immagini/maremma.gif> - obr. 3

foto autorka rok 2004 - obr. 37, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
 rok 2005 - obr. 25, 26, 28, 34

Použité prameny a Literatura:

Prameny:

Národní archiv v Praze

Rodinný archiv toskánských Habsburků, Petr Leopold
Rodinný archiv toskánských Habsburků, Ferdinand III.
Rodinný archiv toskánských Habsburků, Leopold II.
Rodinný archiv toskánských Habsburků, Ferdinand IV.
Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sběrka map
Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sběrka Fotografii, grafiky a tisků

Archivio di Stato di Firenze

Segreteria di Gabinetto
Segreteria di Gabinetto Appendice
Uffizio di Buonificazione delle Maremme
Asburgo-Lorena

Archivio di Stato di Grosseto

Genio Civile, Uffizio del Buonificazione
Commissario della Provincia Inferiore Senese
Uffizio dei fossi

Archivio di Stato di Siena

Quattro Conservatori
Piante Morozzi

Archivio di Stato di Pisa

Archivio dell'Uffizio del Genio Civile di Pisa
Camera di Soprintendenza Comunitativa di Pisa
Uffizio Fiumi e Fossi

Ing. Roberto Tasselli z *Consorzio della Bonifica Grossetana.*

Literatura:

- Baker, G. R. F., *Sallustio Bandini, s edicí Bandini, S., Discorso sulla Maremma Toscana* (ed. Bonelli Conenna, L.), Firenze 1978
- Baldasseroni, G., *Leopoldo II., Granduca di Toscana e i suoi tempi, memorie di cav. G. Baldasseroni*, Firenze 1871
- Barsanti, D., *Alessandro Manetti (1787–1865)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., *Allevamento e transumanza in Toscana. Pastori, bestiame e pascoli nei secoli XV- XIX*, Firenze 1987
- Barsanti, D., *Caratteri e problemi della bonifica maremmana da Pietro Leopoldo al Governo provvisorio toscano*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Barsanti, D., *Gaetano Giorgini (1795–1874)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Barsanti, D., *La bonifica maremmana dal secolo XVI alla Riforma Agraria: linee di un difficile ma lungimirante intervento di valorizzazione territoriale*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Barsanti, D., *La Maremma nelle memorie di „Canapone“*, in *Bollettino della Società storica maremmana*, Fasc. n. 54/55, Grosseto 1989
- Barsanti, D., Rombai, L., *La „guerra delle acque“ in Toscana. Storia delle bonifiche dai Medici alla Riforma Agraria*, Firenze 1986
- Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes. Uno scienziato nella Toscana lorenesse del Settecento*, Firenze 1987
- Barsanti, D., Rombai, L., *Leonardo Ximenes (1716–1786)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Bellucci, P., *I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere*, Firenze 1984²
- Bevilaqua, P., Rossi-Doria, M. (ed.), *Le bonifiche in Italia dal'700 a oggi*, Roma-Bari 1984

- Biagianti, I., *Vittorio Fossombroni (1754–1844)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Biagioli, G., *L'agricoltura e la popolazione in Toscana all'inizio dell'Ottocento*, Pisa 1975
- Bonnelli Conenna, L., *L'Agricoltura maremmana prima delle bonifiche: struttura agraria e proprietà fondiaria*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Bonelli Conenna, L., *La Maremma dei Lorena*, in Barsanti, D. (ed.) *Scritti di onore di Ilderando Imberciadori*, Pisa 1996
- Bruschi, L., *Campagne antimalariche nella Maremma grossetana all'alba del XX secolo*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Casini Papitto, I., *La Maremma grossetana nella seconda metà del secolo XIX: economia e società*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Capitini Maccabruni, N., *La bonifica integrale fascista nel comprensorio grossetano*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Cavoli, A., *La Maremma*, Pistoia 1982
- Cherubini, A., *Considerazioni storiche sulla malaria nell'Ottocento*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Ciuffoletti, Z., *La Maremma in una storia di lunga durata*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Ciuffoletti, Z., Rombai, L., *La Toscana dei Lorena. Introduzione*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Constantinidis, C., Ath., *Bonifiche ed irrigazioni. Principi idrologici, idraulici ed agropedologici*, Bologna 1970
- del Panta, L., *La Popolazione della Maremma nell'Ottocento preunitario: regime demografico naturale, mobilità temporanea e ripopolamento*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986

- del Panta, L., *La struttura del regime demografico della Toscana nell'età dei Lorena*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Doveri, A., *Territorio, popolazione e forme di organizzazione domestica nella provincia di Pisa alla metà dell'Ottocento. Uno studio sul „censimento“ toscano del 1841*, Firenze 1990
- Eliade, M., *Posvátné a profánní*, Praha 1994
- Enciclopedia italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, sv. XXI, Milano 1934
- Enciclopedia italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, sv. XXII, Milano 1934
- Fonnesu, I., Guarducci, A., Rombai, L., *Ambienti e paesaggi della Maremma Grossetana*, Firenze 2003
- Galgani, G., *Duemila anni di storia in Maremma: da Biserno a S. Vincenzo*, Livorno 1973
- Giuntini, A., *La formazione didattica e il ruolo nell'amministrazione granducale dell'ingegnere della Toscana di Leopoldo II.*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Guerrini, G., *La Maremma Toscana. Manuale storico-geografico*, Grosseto 1964
- Guerrini, G., *Le scienze al tempo dei Lorena e l'opera di Giovanni Targioni Tozzetti*, in Ciuffoletti, Z., Rombai, L. (ed.), *La Toscana dei Lorena. Riforme, Territorio, Società*, Firenze 1989
- Hammanová, B., *Habsburkové, životopisná encyklopedie*, Praha 1996
- Il governo di famiglia in Toscana, Le memorie del Granduca Leopoldo II. di Lorena (1824–1859)*, ed. Franz Pesendorfer, Firenze 1987
- Imberciadori, I., *Amiata e Maremma tra il IX e il XX secolo*, Parma 1971
- Imberciadori, I., *Relazione introduttiva*, in *Campagne Maremmane tra '800 e '900*, Grosseto 1981
- Novello, A., *La bonifica in Italia. Legislazione, credito e lotta alla malaria dall'Unità al fascismo*, Milano 2007
- Pesendorfer, F., *Ferdinando III. e la Toscana in età napoleonica*, Firenze 1986
- Pesendorfer, F., *La Toscana dei Lorena, un secolo di governo granducale*, Firenze 1987
- Pesendorfer, F., *Leopoldo II. di Lorena*, Firenze 1989
- Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena, *Relazioni sul governo della Toscana*, (ed. Salvestrini, A.), vol. I-III, Firenze 1969

- Pinto, G., *Gli incolti nella storia della Toscana. Considerazioni introduttive*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003
- Procacci, G., *Dějiny Itálie*, Praha 2001
- Reidd, H., *Marie Terezie /Osudová hodina Habsburků/*, Praha 1997
- Rombai, L., *Geografia storica dell'Italia. Ambienti, territori, paesaggi*, Firenze 2002
- Rombai, L., *Il paesaggio agrario nella pianura grossetana dalla Restaurazione lorenese all'annessione al Regno*, in *Agricoltura e società nella Maremma Grossetana dell'800*, Firenze 1980
- Rombai, L., *Le acque interne in Toscana tra Medioevo ed età moderna*, in Malvolti, A., Pinto, G., *Incolti, fiumi, paludi. Utilizzazione delle risorse naturali nella Toscana medievale e moderna*, Firenze 2003
- Rombai, L., *Pietro Ferroni (1745–1825)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Rombai, L., *Viabilità e industria della Maremma grossetana nei secoli XVIII-XX*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Salvadori, R. G., *Pio Fantoni (1721–1804)*, in Barsanti, D., Rombai, L. (ed.), *Scienziati idraulici e territorialisti nella Toscana dei Medici e dei Lorena*, Firenze 1994
- Sereni, E., *Storia del paesaggio agrario italiano*, Roma-Bari 2001¹⁰
- Serpieri, A., *La bonifica nella storia e nella dottrina*, Bologna 1957²
- Sorelli, M., *L'evoluzione degli insediamenti maremmani tra la metà del Settecento gli Anni Cinquanta del Novocento*, in *La Maremma Grossetana tra il '700 e il '900. Trasformazioni economiche e mutamenti sociali* (ed. Pertempi, S.), vol. II, Roma 1986
- Skřivan, A., *Evropská politika 1648-1914*, Praha 1999
- Wandruzska, A., *Pietro Leopoldo, Un grande riformatore*, Firenze 1968
- Ximenes, L., *Della fisica riduzione della Maremma Senese ragionamenti due a' quasi si aggiungono quattro perizie intorno alle operazioni della Pianura Grossetana ed all'arginatura del fiume Ombrone di Leonardo Ximenes della Compagnia di Gesù, Matematico di Sua Altezza Reale*, Firenze 1769
- Zobi, A., *Storia civile della Toscana*, tom. 2, Firenze 1850